

Barcode - 99999990816798
Title - Pushtimargiya Vachnamruto
Subject - Manufactures
Author -
Language - gujarati
Pages - 62
Publication Year - 1939
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય વચનામૃતો.

શુદ્ધાદૈત્યહસાન, શુદ્ધ નિર્ગુણ ભક્તિ, પુષ્ટિમાર્ગ
તેમ જ ભાગવતધર્મના સિદ્ધાન્તોથી ભરપૂર ગ્રંથ.

(વેદ, ઉપનિષદ, વગેરેના સારરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીસુબોધિનીજી,
તત્ત્વાર્થદીપ નિબંધ, તેમ જ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી, શ્રીગુણાંકજી,
શ્રીપુરુષોત્તમજી વગેરે આચાર્યશ્રીઓના ગ્રંથોના આધારે)

સંશોધક : શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ-મુખ્યમંડળ.

વિજ્ઞાપિત.

આ પુસ્તક શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયોની
યોજના મુજબ પુસ્તકાલયોના ઉપયોગ માટે અગર
શ્રીનામસેવાપ્રોત્યર્થ ભેદ તરીકે વહેંચવા ખરીદ
કરવા ઉચ્છનારને ખાસ ઓછા ભાવે આપવામાં
આવશે. હમો અગર રૂબરૂ મલો.

લી.

શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ.

ઓ. સે. સુનીલાલ પરીખ.

કુટક નકલનું નોંધાવર ૦-૪-૮

સંવત ૧૯૮૫ માર્તઠ સુદી ૧૩.

પ્રકાશકો : શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ.

પરેલી આદિતિ પ્રા ૧૦૦૦.

શ્રીમદ્દાપ્રભુજી, શ્રીગુણાંકજી, શ્રીપુરુષોત્તમજી, મુખ્યમંડળ.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

- ૧ જગત્ સત્ય છે.
- ૨ જગત્, જીવ, અન્તર્યામી, અક્ષર, ઇત્યાદિનું નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ છે.
- ૩ જીવે અવિદ્યાથી કલ્પેલો અહન્તામમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે.
- ૪ જીવ અણુ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે. સ્વતઃ વ્યાપક નથી.
- ૫ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.
- ૬ સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત ધર્મકાષ્ટાપન્ન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
- ૭ શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ જ અંશ જીવનો ધર્મ છે. અર્થાત્ વસ્તુતઃ સ્વધર્મ શ્રીકૃષ્ણની સેવા જ છે.
- ૮ આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ-શરણ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહિ.

વૈષ્ણવોની ઉન્નતિ માટે આવશ્યકતા.

૬૬

- ૧ હવા અને પાણીની માફક હુદયી કાઈપણ જાતના પ્રતિબંધ સિવાય સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્તનાં તેમ જ નીતિ, દયા, અહિંસા, વિ. ધર્મો ઉપદેશતાં પુસ્તકો છાસુઓને વાચવા મલી શકે અને પુસ્તકોનો વાચવા ઉપયોગ થાય તેવાં પુસ્તકાલયો રાખે. અગર તેમને મદદ કરે.
- ૨ બાલકોને નાનપણથી જ ધાર્મિક જ્ઞાન મહે તેવી સગવડવાલી પાઠશાલાઓ સ્થાપે.
- ૩ ભણવા ભણાવવા માટે શુદ્ધ અને સરસ પુસ્તકો જેમ અને તેમ સસ્તી કિંમતે વેચાય તેવી ગોદવળ્ય કરે.
- ૪ વૈષ્ણવ વોલન્ટીઅર કારો સ્થાપે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૧૪૫૧૩

તારીખ

પુસ્તકનું નામ

પુષ્ટિમાર્ગીય

વચનામૃતો

તિથિ

૧/૨૨૬:૨:૨૨

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ

વેદ કલ્પવૃક્ષરૂપ
છે, અને વેદરૂપી
કલ્પવૃક્ષના
ફલરૂપ
શ્રીમદ્ભાગવત
છે, તેના રસરૂપ
અનુભવેકગમ્ય
પરમતત્ત્વરૂપ
પરબ્રહ્મ
સ્વરૂપ તે
શ્રીનાથજી

વ્રજભક્તો સર્વ
સાધનનો ત્યાગ
કરી કૃષ્ણને જ
શરણે ગયા, જેમને
કૃપા કરી પ્રભુએ
હૃદયમાં તેમ જ
બહાર પ્રકટ
દર્શન આપ્યાં
તે ભાવાત્મક
આધિદેવિક
સ્વરૂપ તે
શ્રીનાથજી.

યહ મેરે અભિલાષ હે પૂરો નંદકુમાર;
યહ છબીયે કોટિક વારને, તન મન પ્રાણ આધાર.
કહા કહોં રસના એક હે નાહિ લક્ષ કરોડ,
કેસે કરકે બંનવોં હોસ સદા કર જોડ.

सत्यव्रतं सत्यपर त्रिसत्य सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये ।

सत्यस्य सत्यं ऋतसत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां चरणं प्रपन्नाः ॥

સત્યવ્રત.^૧ સત્યપર,^૨ ત્રિસત્ય,^૩ સત્યનું કારણ, સત્યના રક્ષક
સત્યનું સત્ય,^૪ ઋતસત્યનેત્ર,^૫ સત્યાત્મક^૬ એવા તમારે શરણે
આવ્યા છીએ.

૧ ભગવાન સત્ય છે અને સત્ય વ્રતવાલા છે ૨. સત્ય, તપ, દમ, શમ
વગેરે બાર પ્રકારનાં પર કહેવાય છે તે સર્વ ભગવાનમાં સત્ય છે ૩. ત્રણ
લોક ત્રણ આત્મા, ભૂઃઆદિ સર્વ ભગવાનમાં સત્ય છે ૪ સત્યના આધિ-
દેવિકરૂપ સત્ય તે સત્યનું સત્ય ૫. ઋત અને સત્ય છે નેત્ર વા પ્રાપ્ત જેનાં
એવા કાલરૂપ ઋતસત્યનેત્ર. ૬. ક્રિયાજ્ઞાનશક્તિરૂપ પચ્ચદશવિધ સત્યમાં જ
છે આત્મા વા સ્વરૂપ જેનું તે સત્યાત્મક શ્રીકૃષ્ણ.

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પરમતત્ત્વરૂપ સેવ્યસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જોને વેદ પરબ્રહ્મ
સ્મૃતિ પરમાત્મા અને શ્રીમદ્ભાગવત ભગવાન શબ્દથી વર્ણવે છે.

જુદા જુદા ભક્તની જુદી જુદી સ્વરૂપમાન્યતા:-

પૂર્ણપુરુષોત્તમ આનંદ-રસાત્મક કૃષ્ણ *

ભક્તગમ્ય અક્ષરસ્વરૂપ. (ભગવદ્ ગદ્યરૂપ)	જ્ઞાનીગમ્ય અક્ષરસ્વરૂપ. (કેવલ નિર્ધર્મક)	અન્તર્યામિસ્વરૂપ. (સર્વઅવતારમૂલ)
--	---	-------------------------------------

૩૩૩=૬૬૬

ભગવાનનાં આધિદેવિક, આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક સ્વરૂપની સમજ:-

પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા-પૂર્ણપુરુષોત્તમ કૃષ્ણ.*

આધિભૌતિકસ્વરૂપ. (લક્ષ્મીપતિનારાયણ) પૂજ્યમાર્ગીયને મળતું સાયુજ્ય સ્થાન.	આધ્યાત્મિકસ્વરૂપ. (અક્ષરબ્રહ્મ) મયાદામાર્ગના જ્ઞાનથી મળતું સાયુજ્ય સ્થાન.	આધિદેવિકસ્વરૂપ. (પુરુષોત્તમ, સચ્ચિદાનંદ) પુષ્ટિમાર્ગીયને મળતું સાયુજ્ય સ્થાન.
---	--	--

૩૩૩=૬૬૬

સર્વાન્તર સ્વરૂપની સમજ:-

સર્વાન્તર લોકવેદાતીત *

કેવલ ભાવાત્મક વિપ્રયોગાત્મક
ધર્મીપુરુષોત્તમનું સ્થાયિસ્વરૂપ તે જ કૃષ્ણ.*

સંયોગરસાત્મક, લોકવેદપ્રસિદ્ધ
પુરુષોત્તમ, ક્રિયાત્મક શ્રીકૃષ્ણ. ૩

સચ્ચિદાનંદક, અવ્યક્ત, કૂટસ્થ અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપ. ૨

ભગવદ્સ્વરૂપ સર્વ જડજીવાત્મક પ્રપંચાત્મક સ્વરૂપ ૧

*પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોનું બ્રહ્મસંબંધ આ રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમ-સર્વાન્તર
સ્થાયિસ્વરૂપ કૃષ્ણ સાથે જ છે તે માટે તે સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરી શ્રીહરિનાયક
કથે છે 'તદર્થે બ્રહ્મસમ્બન્ધો ભાવસેવાધિકારકૃત્' ભાવાત્મક જે સેવા તેનો
અધિકાર મંપાદન દરાવી આપનાર આ બ્રહ્મસંબંધ છે.

૧. વેદાદિ શાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય ક્ષરસ્વરૂપ. ૨. વેદાદિશાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય અક્ષર-
સ્વરૂપ. ૩. વેદાદિશાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ. ૪. વેદનો ગતિ જે
સ્વરૂપને માટે નેતિ નેતિ કહી અટકી જાય છે તે કેવલ અનુભવૈકગમ્ય
કવેદાતીત સ્વરૂપ.

શ્રીનાથજી-શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો વિચાર:-

‘રસો વૈ સઃ । રસસ્થેવાયં લઙ્ઘ્વાનન્દી ભવતિ । (તૈ. ડ. ૨-૭) તે પુરુષોત્તમ (બ્રહ્મ-આત્મા-પરમાત્મા) નિશ્ચયે રસ છે, આ જીવ (બક્ત) રસને જ પામીને આનંદી થાય છે આ શ્રુતિપ્રતિપાદ્ય રસાત્મકસ્વરૂપ તે જ શ્રીકૃષ્ણ.

‘બ્રહ્મવિદાંપ્નોતિ પરમ્’ બ્રહ્મને જાણે તે પરને પામે ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ । યોવેદ નિહિલં ગુહ્યાંયં પરમે વ્યોમન્ । સોઽશ્રુતે સર્વાનિ કામાન સહ બ્રહ્મણા વિપશ્ચિતા ॥’ (તૈ. ડ. ૨-૧) બ્રહ્મ સત્ય, જ્ઞાન અને અનન્ત છે, પરમાકાશ (હૃદય) માં રહેલા તે બ્રહ્મને જે જાણે છે તે વિવિધ રસભોગ કરવામાં ચતુર બ્રહ્મની સાથે સર્વ કામનો-મનોરથોનો ભોગ કરે છે આ શ્રુતિમાં દર્શાવેલ બાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો અનુભવ શ્રીગોપીજનો કરે છે તે જ શ્રીનાથજીનું સ્વરૂપ.

યતો વાચો નિર્વર્તન્તે । અપ્રાપ્ય મનસા સહ । આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્ ન વિમેતે કદાચન ॥ (તૈ. ડ. ૨-૪) જેને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ્યાંથી મનસહિત વાચા નિવૃત્ત થાય છે-પાછી ફરે છે. બ્રહ્મના આનન્દને જાણનાર કદાપિ ભય પામતો નથી. આ શ્રુતિમાં જે નિર્ગુણ બ્રહ્મ દર્શાવેલ છે કે જેના આનન્દને જાણનાર ભય પામતો નથી તે બ્રહ્મસ્વરૂપ જ શ્રીનાથજી-શ્રીકૃષ્ણનું મૂલસ્વરૂપ.

ઋગ્વેદમાં પણ જ્યાં ફક્ત સંબંધી વર્ણન છે ત્યાં ‘તા વાં વાસ્તૂન્યુરમસિ ગમધ્યૈ યન્ન ગાવો મૂરિશૃંગા અયાસઃ અત્રાહ તદુરુગાયસ્ય વૃષ્ણઃ પરમં પદમવભાતિ મૂરિ । ભાવાર્થ (તે પરના બાળ્યને આધારે) કૃષ્ણ અત્રામનાં, અથવા ગોપીમાધવનાં, તે સ્થાન અમે પ્રાપ્ત રવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ કે જ્યાં ગોકુલમાં મોટાં શીંગડાંવાલી સુંદર ગાયો છે, અહિં ભૂમિને વિષે તે પ્રસિદ્ધ યશસ્વી કામ વર્ષાવનાર ભગવાનનું પરમસ્થાન વૈકુંઠ્યા પણ અધિક સુંદર વિરાજ રહ્યું છે. આ જ શ્લોકનો અનુવાદ તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં પણ છે. આ પરમપદ ગોકુલ અને તેમાં બિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ તે જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાતા શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીનાથજી.

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદમાં અધ્યાય છ ખંડ ૨ માં ‘સદેવ સોમ્ય ઇદમગ્ર આસીદેકમેવા દ્વિતીયમ્’ આ એક જ અદ્વિતીય બ્રહ્મ પહેલાં હતું, તે જ ‘एकोहं बहु स्याम प्रजायेय’ પ્રજાની કામનાથી, હું એક છું તે બહુરૂપ થયો. આ શ્રુતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે બહુરૂપ થવા છતાં પણ તે વિરુદ્ધસર્વધર્માશ્રયી, સર્વશક્તિમાન હોવાથી અવિકૃત રહે છે, જે ‘पूर्णमदः पूर्णमिदं’ શ્રુતિમાં દર્શાવેલ છે તે જ અદ્વિતીય બ્રહ્મ જ્યારે બક્ત નિર્ગુણતાને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેને ફક્ત દાન થાય છે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે અનુભવ કરીને વર્ણવે છે અને તેથી જ શ્રીમદ્વાયાર્જુન નિઃશંક કહે છે જે શ્રીકૃષ્ણથી બીજું પર કાંઈ નથી, અને આજ્ઞા કરે છે જે સાયુજ્યની કામનાવાલાઓએ આદિમૂર્તિકૃષ્ણની જ સેવા કરવી ‘आदिमूर्तिः कृष्ण एव सेव्यः सायुज्य काम्यया ।’ (નિવંધ)

ઉપનિષદો જે સ્વરૂપને સમજાવતાં ‘ તે રસરૂપ છે ’ એમ કહે છે એવા તે રસરૂપ શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું હું સેવન કરું છું. શ્રીગોવર્ધનનાથજી કેવા છે? શ્રીગોપીજનના નવીન સુંદરતાથી ભરપૂર એવા યૌવનરૂપની અતિ મધુરતાની પ્રાપ્તિ માટે શ્રીનાથજી આત ઉત્કંઠાવાલા છે, વલી શ્રીનાથજી શ્રીવૃન્દાવનમાં પોતાની જ ઇચ્છાથી ઉજ્જવલ રાસોત્સવ કરે છે અને વલી શ્રીનાથજી દૈવી જીવોના ઉદ્ધાર માટે શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીગુસાંઈજીરૂપે શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિ પ્રકટ કરે છે, એવા શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું હું સેવન કરું છું.

શ્રીબાલકૃષ્ણભટ્ટજી (લાલુભટ્ટજી).

જેવી રીતે શ્રીગંગાજીના પ્રવાહરૂપી જલમાં તે તીર્થ છે એવી માન્યતાથી તેને તીર્થસ્વરૂપ જાણી સેવીએ છીએ તે શ્રીગંગાજીનું આધ્યાત્મિકજ્ઞાનસ્વરૂપ—તેવી રીતે શ્રીનાથજીના સ્વરૂપ અગર છગીજીમાં શ્રીનાથજીના આધિદૈવિક સ્વરૂપની ભાવના તે તેમનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ.

આધિભૌતિક—દૃષ્ટિએ દેખાતા સ્વરૂપ માટે નિર્વિવાદ છે જે શુદ્ધાદૈત્ય બ્રહ્મવાદી આ સર્વ જગતને ભગવન્મય માને છે ‘ સર્વં કલ્પિતં બ્રહ્મ ’ આ સર્વ બ્રહ્મ છે’ એ શ્રુતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે શ્રીનાથજીના દરશ્યમાન સ્વરૂપને પૂર્ણપુરુષોત્તમત્વે સેવે છે. અત્રે શંકા થાય જે સ્વરૂપ તો જડ છે અને ભગવાન તો નિર્ગુણ છે, આનંદ સ્વરૂપ છે, તે જડની સેવાથી કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય?—તો તે શંકા જ અસ્થાને છે કારણ વસ્તુતઃ સર્વ જગત પ્રભુના સત, ચિત, આનંદાંશથી જ ઓતપ્રોત છે, ફક્ત ભૌતિક ચક્ષુથી જે સત પ્રધાન છે તે જડાત્મક, ચિત પ્રધાન છે તે જીવાત્મક અને આનંદાંશ પ્રધાન છે તે ઈશ્વરાત્મક કહેવાય છે, અને જડાત્મકમાં જ જે આનંદાત્મક અંશ ગુપ્ત છે તેનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ સેવાનું મુખ્ય ફલ છે. આ ફલ ફક્ત નિર્ગુણતા પ્રાપ્ત કરેલ ભક્તોને જ ભગવાન કૃપા કરે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે, આ આનંદાંશને પ્રાપ્ત કરવો એ જ અરે પુરુષાર્થ છે. આ જ દરશ્યમાન સ્વરૂપની જ્ઞાનીભક્તો માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી પ્રભુના તરફથી તેમને ફલ પ્રાપ્ત થવાની શ્રદ્ધા હોવાથી જ્ઞાનપૂર્વક સેવે છે અને તેમનું વરણ થતાં તે પણ સાક્ષાત્કાર કરે છે. પ્રાકૃત-પ્રારંભ દશાવાન ભક્તો નિર્ગુણ અને જ્ઞાનીનું અવલોકન કરી શ્રદ્ધાંયુક્ત ઈશ્વરત્વે તેમની સેવા કરે છે.

શ્રીનાથજીનું સ્વરૂપ જે હાલ શ્રીનાથદ્વારા (મેવાડ)માં ખિરાજે છે તે જ સ્વરૂપે મૂલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણનાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંઈજી વગેરે આચાર્યશ્રીઓ તેમ જ દામોદરદાસજી વગેરે અન્ય માહાત્માઓને કૃપા કરી પ્રકટ દર્શન આપ્યાં છે અને હાલ પણ જે નિર્ગુણ ભક્ત હોય છે તેમને અવશ્ય દર્શનનો લાભ થાય છે આથી જ સર્વ વૈષ્ણવો આ શ્રીનાથજીના સ્વરૂપને પૂર્ણપુરુષોત્તમ માની સેવા કરી રહેલ છે, અને જે શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપા થાય અને તેમના ગ્રંથોનું અધ્યયન થાય તો અવશ્ય શ્રીનાથજી પ્રકટદર્શન આપશે જ તે નિઃસંદિગ્ધ છે. (પ્ર)

તા. ૬. શ્રીનાથજી—શ્રીકૃષ્ણના મૂલસ્વરૂપ માટે સામ્પ્રદાયિક ઘણું સાહિત્ય છે, અને આ લખાણ જે ફક્ત ઘણા જ દુકાળમાં લખવામાં આવેલ છે તે વાચતાં વધુ જાણવાની જિજ્ઞાસા થાય તો સામ્પ્રદાયિક ગ્રંથો વાંચી પૂર્ણ કરવી. (પ્રકાશકો.)

પ્રસ્તાવના.

પરમકૃપાલુ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ-પરબ્રહ્મની કીડા કરવાની ઇચ્છા થતાં તેમણે પોતાના જ સ્વરૂપમાંથી આ સદાત્મક જગત્ની ઉત્પત્તિ કરી, અને તેની સાથે તે તે કીડાર્થે વ્યુચ્યરણુ પામેલા અંશભૂત જીવોને સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વેદાદિ સમ્પ્રદાયો પ્રકટ કર્યાં આ શાસ્ત્રોમાં મુમુક્ષુ અને ભગવદીયોને પરમ-તત્ત્વરૂપ સ્વસ્વરૂપાનંદરૂપી ફલની પ્રાપ્તિ માટે તેમાં બે માર્ગ દર્શાવેલા છે. ૧. મર્યાદામાર્ગ, ૨. સ્વતંત્ર ભક્તિમાર્ગ, (પ્રપત્તિ વા શરણુમાર્ગ).

૧. મર્યાદામાર્ગનું વેદદ્વારા સ્થાપન કર્યું અને વેદ અને વેદાનુકુલ શાસ્ત્રોમાં તે માર્ગમાં દર્શાવેલ સાધનદ્વારા મલતા ફલનું નિરૂપણ કર્યું અને તે માર્ગે ફક્ત ત્રૈવર્ણિક (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય) જ જઈ શકે અને તેઓ પણ ક્રમે ક્રમે તે તે શાસ્ત્રોમાં જણાવેલ કર્મ, તેમાં બતાવેલ દેશમાં જ, તેમાં નિર્ણય કરેલ કાલમાં જ, તેમાં જણાવેલ શુદ્ધ મંત્રપૂર્વક, તેટલા જ અને તેવા દ્રવ્યથી, કર્તા અને કરાવનાર શુદ્ધ અને અધિકારી હોય તો જ તે માર્ગદર્શક શાસ્ત્રોમાં નિર્ણય કરેલ વિધિ પ્રમાણે નિયમપૂર્વક સાધન કરતાં ફલ મેલવી શકે તેવી મર્યાદા દર્શાવવામાં આવેલી છે. જુદા જુદા આચાર્યોએ તે તે શાસ્ત્રોના અર્થ સમજાવતાં તેનાં સાધનો માટે ભિન્ન ભિન્ન ઉપદેશ આપેલ છે કાંઈએ કર્મ-યજ્ઞ ને મુખ્ય અને જ્ઞાન તથા ભક્તિ તેનું અંગ કાંઈએ જ્ઞાન મુખ્ય અને કર્મ તથા ભક્તિ તેનું અંગ ત્યારે કાંઈએ ભક્તિ મુખ્ય અને કર્મ તથા જ્ઞાન તેનું અંગ એવી રીતે સમજાવેલ છે. જેમાં કર્મ-યજ્ઞ દર્શાવેલ છે તે શાસ્ત્રને પૂર્વમીમાંસા કહે છે, જેમાં જ્ઞાન મુખ્ય છે તેને ઉત્તર મીમાંસા કહે છે, અને જેમાં ભક્તિ મુખ્ય છે તેને ભાગવત શાસ્ત્ર કહે છે. આ શાસ્ત્રોનો અર્થ સમજાવતાં શ્રીમહાપ્રભુજી નિર્ણય આપે છે જે કર્મ-યજ્ઞ જે પૂર્વમીમાંસામાં બતાવેલ છે એ એક જ બ્રહ્મની ક્રિયાશક્તિનું વર્ણન છે અને તે જ બ્રહ્મની-જ્ઞાનશક્તિનું વર્ણન ઉત્તરમીમાંસામાં બતાવેલ છે અને જ્ઞાનયુક્ત થઈ-પ્રભુનું માહાત્મ્ય જાણી, યથાવિધિ નિયમપૂર્વક સાધન કરી સ્નેહપૂર્વક ભક્તિ કરવામાં આવે તો હૃદય શુદ્ધ થઈ પ્રભુને ગિરાજવા લાયક બને તે ભક્તિમાર્ગીય ગ્રંથોમાં બતાવેલ છે અને આ મર્યાદામાર્ગે ફલપ્રાપ્તિ કરનારને કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ એ ત્રણેની આવશ્યકતા છે અને તે ત્રણે બરાબર શુદ્ધ હોય તો જ હૃદય શુદ્ધ થઈ અક્ષરબ્રહ્મ પર્યાંતના આનંદની પ્રાપ્તિ કરી શકે ત્યારબાદ તો પ્રભુનો અનુગ્રહ હોય ને તે કૃપા કરે તો જ તેના સ્વરૂપાનંદના આનંદનો લાભ મલી શકે.

૨. સ્વતંત્ર ભક્તિમાર્ગ (પ્રપત્તિ-શરણુમાર્ગ) આ માર્ગનું સ્થાપન ભગવાને સ્વમુખારવિંદથી વેણુનાદ્વારા કરેલું છે આ માર્ગમાં જીવમાત્ર અધિકારી છે, ફક્ત શુદ્ધપ્રેમ અને શુદ્ધભાવનાથી પ્રભુનું શરણુ જ મુખ્ય છે અને તે શરણુદારા જ પ્રભુમાં ચિત્તની તન્મયતા થતાં પણ અનુગ્રહ કરી સ્વરૂપાનંદનું દાન કરે છે એટલે આ માર્ગમાં શરણુ અને પ્રભુનો અનુગ્રહ એ જ મુખ્ય છે અને તે એવો તો રાજમાર્ગ છે કે તે માર્ગે નિઃસાધન જીવમાત્ર અધિકારી છે એટલે આ માર્ગ સ્ત્રી, શૂદ્ર, ચાંડાલ આદિ સર્વ તેમ જ દ્વિજ (બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય, વૈશ્ય) પણ કંમેકંમે નહિ પણ આ જ જન્મમાં પરમાત્મા-પરબ્રહ્મ-ભગવાનના સ્વરૂપાનંદનો લાભ મેલવી શકે છે. આ માર્ગ પણ સૃષ્ટિની શરૂઆતથી જ એટલે વેદકાલથી જ પ્રચલિત હતો પણ તેના શુદ્ધજ્ઞાનના અભાવે લોપ થઈ ગયેલ હતો તેને ભગવન્મુખારવિંદ-રૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીએ ફરી પ્રકટ કર્યો અને દેવી જીવો પર કૃપા કરી આ માર્ગ વેદથી કેઈપણ રીતે વિરુદ્ધ છે જ નહિ છતાં તે સ્વતંત્ર અને તેનાં પ્રમાણુ પ્રમેય સાંવન અને ફક્ત વેદમાર્ગ કરતાં વિલક્ષણ છે આ માર્ગમાં ખાસ ભગવદનુગ્રહ મુખ્ય હોવાથી તે થતાં જ ભગવત્સ્વરૂપાનંદનો લાભ મેલે છે અને ભગવત્સાયુજ્યના બલથી જ ભક્ત પરમપ્રાપ્તિરૂપ ફક્ત મેલવી શકે છે.

આ બન્ને માર્ગદર્શક શાસ્ત્રોનો શુદ્ધ અર્થ સમજાવી વેદોક્ત કર્મમાર્ગ શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગ અને શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગનો શ્રીમહાપ્રભુજીએ બ્રહ્મસૂત્ર પરના અણુભાષ્યમાં તથા તત્ત્વાર્થદીપ નિબંધ વગેરે સ્વતંત્ર ગ્રંથોમાં નિર્દેશ કરેલ છે અને શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર શ્રીસુબોધિનીજી ટીકા તથા તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ અને અન્ય સ્વમાર્ગીય ગ્રંથોમાં સ્વતંત્ર ભક્તિમાર્ગનું સ્પષ્ટ સમજાવી તેનો નિર્ણય કરેલો છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજકાલ પ્રવર્તતા કલિકાલમાં દેશ, કાલ, કર્મ, દ્રવ્ય, ક્રતા અને મંત્રોની શુદ્ધિ અશક્ય જોઈ અને વેદાદિ શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલ કર્મ તથા સાંવનોને ફક્ત સ્વપ્રતિષ્ઠા તથા ઉદર પોષણાર્થે પાપાંડ-યુક્ત વપરાતાં તેમને માનુષ પડતાં તેમ જ લગભગ જનસમાજનો મોહોટો ભાગ દ્વિજત્વ વગરનો અને દ્વિજમાં પણ જવદ્વે જ દ્વિજત્વના ધર્મપાલન કરતો સમૂહ જોયો ત્યારે તેવો સમૂહ વેદ-મર્યાદામાર્ગના અધિકારી નહિ હોવાથી તેમણે જે માર્ગ સર્વગ્રાણ્ય રાજમાર્ગ હતો તે પર વધુ લક્ષ આપી તેનો સવિસ્તાર નિર્ણય કર્યો અને સાથે સાથે તેઓ ભગવન્મુખારવિંદરૂપ હોવાથી વેદાદિ શાસ્ત્રના પણ પૂર્ણજ્ઞાતા હતા તેથી તે માર્ગનો નિર્ણય પણ શુદ્ધ અર્થ દર્શાવી કર્યો અને તેને પણ નિષ્કંટક રી આપ્યો.

શ્રીમહાપ્રભુજી અને તેમની પછી શ્રીગુસાંઈજીએ પણ ધણા ગ્રંથો રચી સ્વમાર્ગીય ધાણું સાહિત્ય લખેલ છે ત્યારબાદ શ્રીગોકુલનાથજી શ્રીહરિરાયજી તેમ જ શ્રીપુરુષોત્તમજી વગેરે આચાર્યોએ અને અન્ય મહાનુભાવીઓએ તે તે સાહિત્ય ઉપર વિસ્તીર્ણુ દીધાઓ કરી સરલ રીતે સમજાવેલ છે અને આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ કે જે ધણા જ હુંદાણુમાં પણ ગૂઢ અર્થ ભરેલ હતો તે વિસ્તારપૂર્વક ખતાવેલ છે અને સ્વમાર્ગમાટે સંપૂર્ણ સાહિત્ય યોજી આપણા પર પૂર્ણ કૃપા કરેલ છે.

આજકાલ સ્વમાર્ગીય ધાર્મિક શિક્ષણના અભાવે અને સ્વમાર્ગીય ગ્રંથોનું બરાબર સંપૂર્ણ જ્ઞાન નહિ હોવાથી કેટલાક પડિતો કે જેઓની પ્રીતિ-આસક્તિ મર્યાદામાર્ગ તરફ હોય છે તેઓ આ સ્વતંત્ર શરણુમાર્ગ કે જેને પુષ્ટિમાર્ગ કહેવામાં આવે છે તે માર્ગના જીવોને તેમનો માર્ગ જ હોવા છતાં પણ તે બાબતનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી તે માર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય તેવા અન્યાશ્રય કે જે એક મોટામાં મોટો દોષ સર્વ વિદ્વાન આચાર્યોએ ગણાવેલ છે તેવા દોષ થાય તેવા ઉપદેશો પણ આપવામાં આવે છે અને 'મર્યાદામાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે તેમાં જણાવેલ કર્મ કરવાં જ જોઈએ' 'વૈદિક કર્મો ન કરનાર અવૈદિક કહેવાય' એવાં યુક્તિ પ્રયુક્તિવાલાં વચનો કહી ફક્તરૂપી લાઝયો ખતાવી શરણુમાર્ગમાં કે જેમાં પ્રભુ પ્રત્યે જીવને શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી જેમ તેના પતિમાં જ પરા-યાણુ હોય છે તેવા ભાવયુક્ત એક પ્રભુમાં જ ચિત્તવાસાને બમાવવામાં આવે છે ખીજી તરફ જ્યાં દેશ, કાલ વગેરે દિગ્ગેને પણ મર્યાદામાર્ગે જવાને અનુકૂલ નથી કારણકે વેદ બૌદ્ધાવતર પછી તેના અર્થો ગમે તેમ થવાથી દૂષિત થયેલ હોવા છતાં અને અનધિકારીને તે માર્ગમાં કર્મ કરતાં નિષ્ફલતા ખતાવેલ હોવા છતાં કેટલીક લાઝયોને વશ થઈ પરહિતનો વિચાર નહિ કરતાં સ્વાર્થ-બુદ્ધિથી તે માર્ગમાં રિયતિ કરનારને તે માર્ગનું જ્ઞાન આપવાને બદલે 'ભગવાન તો ભાવના ભુખ્યા છે' 'પત્રપુખ્પ વગેરેથી અંતુષ્ટ થાય છે' વગેરે વાક્યો કે જે ફક્ત નિઃસાધન જીવો પ્રત્યે જ ઉદ્દેશ્યા છે તેનો સસાધનમાર્ગમાં ઉપયોગ કરી સસાધન-યુક્ત જીવોને પણ કર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરે છે કારણકે અપૂર્ણ રીતે કરેલાં કર્મો નિષ્ફલ બને છે.

આ પરિસ્થિતિમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગસમ્પ્રદાયમાં ને કે અગાધ સાહિત્ય પડેલ છે કે જે સર્વનું હજુ મુદ્રણ પણ થઈ શક્યું નથી તેમ મુદ્રણ થયેલામાં પણ થોડાનું જ ભાષામાં ભાષાંતર થયેલું છે. ભાષાંતર થયેલું છે તો તે સર્વ ગ્રંથો ભણવાનો વખત હાલ જુજ જ મલે છે જેથી સાધારણ વૈષ્ણવવૃંદ કે જે વ્યાપાર ઉદ્યોગ વગેરે પ્રવૃત્તિમય જીવન ગુજારી રહેલ છે તેવાઓને શ્રીમહાપ્રભુજી તેમ જ અન્ય આચાર્યશ્રીઓ વગેરેના ઉપદેશામૃતમાંથી દરેક વૈષ્ણવને ખાસ જાણવાની

આવશ્યકતા જ છે તેવું અમને જણાયું તે તે ઉપદેશો તેમ જ વચનો અમારાથી બની શક્યાં તેટલાં એકઠાં કરી તે આ લઘુ પુસ્તકમાં વાચકવૃંદ સમક્ષ રજૂ કરીએ છીએ અને જેઓને આચાર્યશ્રી તેમ જ અન્ય મહાનુભાવીઓનાં પુસ્તકો દ્રષ્ટિ તેમ જ કર્ણગોચર થવાં અને સમજવાં અશક્ય હોય તેમને આ પુસ્તક વાચી ટુંકમાં પુષ્ટિમાર્ગનું જ્ઞાન મલી શકે તેવી રીતે સરલ ભાષામાં બની શકે તેટલો સાર આપવામાં આવેલો છે અને આશા રાખીએ છીએ જે વાચકવૃંદ દરેક વચનામૃતોને બરાબર સમજપૂર્વક વાચી મનન કરી યથાશક્તિ આ માર્ગનું રહસ્ય સમજશે તો અમારી આ સેવા સફલ થશે. પુસ્તક વાચતાં જે કાંઈ બૂલસુક જણાય તે વાચક સુધારીને વાચશે તેમ લખાણમાં શંકાપદ માલુમ પડે તો અસલ પુસ્તકો શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય મુંબઈ કે જ્યાંથી વગર લવાજમે પુસ્તકો વાચવા મળે છે ત્યાં હોય તો ત્યાંથી મંગાવી વાચી નિજ શંકાનું નિવારણ કરશે.

આ પુસ્તક છપાવવામાં લખાણો તેમજ પ્રૂફ સુધારવામાં વગેરે સર્વ સગવડ કરી આપવામાં અમેને ફક્ત નામસેવા પ્રીત્યર્થે કાઢ્યાણુ જ્ઞાતતા સ્વસ્વાર્થ સિવાય શ્રીમાન મગવદીઓ, શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ ગણપતિરામ M. A. પ્રોફેસર પૂના ડક્કન કોલેજ, વાડીલાલ ન. શાહ, ધીરજલાલ વ. સાંકલીઆ અને મોહનલાલ ગુ જરીવાલા વગેરે એ સહાય કરી છે.

પુસ્તક છપાવવા માટે એક મગવદીય ગ્રંથ કે જેણે પોતાનાં માતૃશ્રી ગોકુલનિવાસી થયા પછી તેના સ્મારક તરીકે જે દ્રવ્ય ચુનીલાલ પરીખ કુંમાં આપેલ તે દ્રવ્યની સહાયતાથી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે અને આ પુસ્તકના વેચાણની જે આવક થશે તે બીજાં વધુ પુસ્તકો છપાવવાના ઉપયોગમાં જ લેવામાં આવશે.

અમે આશા રાખીએ છીએ જે નામસેવા વૃધ્ધ્યર્થે સહાય કરતા જિજ્ઞાસુ મગવદીઓની જિજ્ઞાસા કે જેઓને સ્વમાર્ગની અજ્ઞાનતાથી પ્રભુતા સ્વરૂપાનંદના આનંદનો લાભ થવામાં વિલંબ થતો હોય તે દૂર ઈર્ષસ્વમાર્ગ કે જે રાજમાર્ગ અને વિશ્વબ્રાહ્મ છે તેને સંકુચિતતા પ્રાપ્ત નહિ થતાં તે વિશ્વબ્રાહ્મ જ રહે તે અભિલાષા પ્રભુ પૂર્ણ કરે અને વાચકોને પુસ્તક વાચી તેમાં રહેલ સ્વરૂપાનંદના આનંદનું પ્રભુ દાન કરે એ જ. લી.

શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ

ઓ. સે. ચુનીલાલ પરીખના

જયશ્રીકૃષ્ણ વાચશે.

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય વચનામૃતો.

નમો ભગવતે તસ્મૈ કૃષ્ણાયાદ્ભુતકર્મણે ।
રૂપનામવિભેદેન જગત્ ક્રીડતિ યો યતઃ ॥

જે ભગવાન્ વેદના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વરૂપ છે, જે ભગવાન્ રૂપરૂપ શ્રીકૃષ્ણ* છે, જે અદ્ભુત કર્મના કરવાવાલા છે, જે રૂપ અને નામના વિવિધ પ્રકારના ભેદથી જગદ્રૂપે થાય છે, ક્રીડા કરે છે, જે પોતે જગદ્રૂપ છે, અને જેમાંથી જગત્ થાય છે, તે ભગવાન્ને નમસ્કાર.

શ્રીવદલભાચાર્યજી.

કચિત્ પાણ્ડિત્યં ચેન્ન નિગમગતિઃ, સાપિ યદિ ન
ક્રિયા સા સાપિ સ્વાદિ, ન હરિમાર્ગે પરિચયઃ ।
યદિ સ્વાત્ સોપિ શ્રીવ્રજપતિરતિર્નેતિ નિસ્વિલૈ-
ર્ગુણૈરન્યઃ કો વા વિલસતિ વિના વલ્લભવરમ્ ॥

કદાચિત્ પાંડિત્ય હોય તો વેદમાં ગતિ હોતી નથી. કદાચિત્ તે પણ હોય તો વૈદિક ક્રિયા હોતી નથી. કદાચિત્ તે પણ હોય તો ભગવન્માર્ગનો પરિચય હોતો નથી. કદાચિત્ તે પણ હોય તો પણ શ્રીવ્રજપતિ ઉપર પ્રેમ હોતો નથી. એ સર્વ ગુણોથી વિલાસ કરનાર શ્રીવદલભવર વિના અન્ય કોણ છે ?

શ્રીગુસાંઈજી.

* કૃષ્ણ—કૃષિર્મૂલાચક્રઃ શબ્દો જશ્ચ નિર્વૃત્તિવાચકઃ । તયોરૈકયં પરબ્રહ્મ કૃષ્ણ
इत्यभिधीयते ॥ પૂ. ગો. તા. ઉપનિષદ્. કૃષ્ણમાં કૃષ્ શબ્દ સત્તા-
વાચક અને જ આનંદવાચક છે, તેથી કૃષ્ણનો અર્થ પરબ્રહ્મ થાય છે.

શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલમાં સંયુક્ત શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયોને વિના મૂલ્ય.
મુંબઈમાં ઇતરને એક પૈસો, અન્યત્ર પોસ્ટેજ જુદું. (આવણુ શુદ્ધ ૧૧.)

શ્રી મુષ્ટિમાર્ગીય વચનામૃતો.

૧. વેદ.—શ્રીમદ્વાચાર્યજી નિર્ણય આપે છે કે “વેદ સાક્ષાત્ નારાયણ છે.” સર્વ વેદથી પરમાત્માનું જ્ઞાન થાય છે. સર્વ વેદને સમાનતાથી ગણવા જોઈએ, વેદના કોઈ ભાગ ઉપર કે કોઈ કાંડ ઉપર અતિશય ભાર મૂકવાની જરૂર નથી. અત્રાકિક સામર્થ્યયુક્ત પ્રભુને ધર્મસ્વરૂપે લીલા કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે કર્મકાંડથી પણ નિષ્કર્મ[†] પ્રાપ્ત થાય છે, અને એજ પ્રભુને બ્રહ્મસ્વરૂપે જ્ઞાનસ્વરૂપે રમણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે જ્ઞાનકાંડથી પણ સાયુજ્યમુક્તિ થાય છે. માટે વેદમાં અમુક કાંડ મોટો અને અમુક કાંડ નાનો એવી મિથ્યા તકરાર ન ઉદાપતાં ચારે વેદની સંહિતા, બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદ્દિગ્દ્યાદિ સર્વ ભાગને સરખી રીતિથીજ પ્રમાણ માનવા.

૨. વેદાંગ—શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી નિષ્પંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે વેદનાં છ અંગ છે. એ છ અંગ વેદની રક્ષા કરે છે માટે અંગ કહેવાય છે. એ અંગ વેદની રક્ષા ત્રણ રીતિથી કરે છે, અને ઉપદેશ કરે છે કે શિક્ષા, હંદઃ નિરુક્ત, વ્યાકરણ, જ્યોતિઃ અને કલ્પ એ છ વેદનાં અંગ કહેવાય છે. તેમાં શિક્ષામાં વેદના વર્ણોચ્ચાર કેવી રીતે કરવા એ પ્રતિપાદન કર્યું છે. હંદઃ નામના અંગમાં અમુક મંત્રમાં કેટલી માત્રા છે, કેટલા અક્ષર છે, કયા રાગમાં કેવી શૈલીથી મંત્રોચ્ચાર કેવો એ વિચાર આમાં કરવામાં આવેલ છે. આ શિક્ષા અને હંદ વેદનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જણાવે છે. ત્રીજા નિરુક્ત નામના અંગમાં કઠિન વૈદિક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અથવા નિર્વચન છે અને કવચિત્ મંત્રોનું વ્યાખ્યાન પણ તેમાં દ્રશ્યમાન થાય છે. વ્યાકૃતિ નામના ચોથા અંગમાં પ્રાચીન પાણિનિ મહર્ષિદ્વૃત વ્યાકરણનો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ નિરુક્ત અને વ્યાકરણ એ એ વેદના અર્થ સમજવામાં ઉપયોગિ છે. જ્યોતિઃ નામના પાંચમા વેદાંગમાં યજ્ઞ કરવાના શુભ મુહૂર્તાદિનો વિચાર છે, અને એ જ્યોતિઃ અંગ આપણા ખગોલ શાસ્ત્રનું મૂલ છે. કલ્પ નામના છઠા અંગમાં યજ્ઞ કેવી રીતે કરવા તે સમજાવેલું છે, અર્થાત્ જ્યોતિઃ અને કલ્પ માં વૈદિક સાધનના અનુષ્ઠાનનો પ્રકાર સમજાવવામાં આવ્યો છે.

૩. ઉપાંગ.—પુરાણ, ન્યાય, મીમાંસા અને ધર્મશાસ્ત્ર એ ચાર ઉપાંગ છે, તે વેદનોજ અર્થ કરી આપનાર હોવાથી આ ચાર ઉપાંગ માનવાં ઇષ્ટ છે. પુરાણમાં ઇતિહાસનો પણ સમાવેશ થાય છે. આ ઇતિહાસ પુરાણ પૂર્વે વૈદિક સિદ્ધાંત કેવા પ્રકારથી આચરવામાં આવતો એ વર્ણવે છે. કેટલાક વેદના મંત્રનું સમજી શકાય એવી શૈલીથી વ્યાખ્યાન પણ તેમાં આપવામાં આવેલું છે.

* વેદા નારાયણઃ સાક્ષાત્. † કર્મનો દાય.

કાંઈક અંશે વૈદિક ઇતિહાસનો ખ્યાલ એ ઇતિહાસ પુરાણથી આવે છે. ન્યાય એ ગૌતમઋષિપ્રણીત ન્યાયશાસ્ત્ર નહિ, પરંતુ સાંખ્યાયનાદિ બ્રહ્મવિદ્યા જેમાં વૈદિક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ આપેલી છે, તે અપૂર્વ ન્યાય. એથી Vedic Logic નો ખ્યાલ આવે છે. ત્રીજું અંગ મીમાંસા છે. પૂર્વ ધર્મ-મીમાંસા જેમાં જૈમિનિ ઋષિએ વેદના પૂર્વકાંડના સંદેહનો નિર્ણય કર્યો છે, અને બ્રહ્મમીમાંસામાં શ્રીવેદવ્યાસજીએ ઉત્તર કાંડના સંદેહનો નિર્ણય કર્યો છે. ચોથું ઉપાંગ ધર્મશાસ્ત્ર છે. એમાં મનુ, યાજ્ઞવલ્કય વગેરે ધર્મશાસ્ત્ર અથવા સ્મૃતિનો સમાવેશ થાય છે.

૪. સગુણ-નિર્ગુણ બ્રહ્મ.—સાંખ્ય લોક પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણ માને છે. તે સાંખ્ય પ્રકૃતિના પ્રાકૃત-લૌકિક સત્ત્વ, રજઃ અને તમઃ ગુણોથી બ્રહ્મ બંધાતું નથી માટે તે અર્થમાં બ્રહ્મ નિર્ગુણ છે. અર્થાત્ બ્રહ્મ પ્રાકૃત-પ્રકૃતિના સત્ત્વ, રજઃ અને તમઃ ગુણથી રહિત છે. પરંતુ બ્રહ્મમાં કોઈપણ ધર્મજ નથી, કોઈપણ વિશેષણજ નથી, એમ કહી શકાય નહિ. એજ પ્રકારે સગુણ શબ્દનો અર્થ પ્રકૃતિના સત્ત્વ, રજઃ અને તમઃ એ ત્રણ પ્રાકૃત ધર્મ (ગુણ) લેવામાં આવે તો બ્રહ્મ સગુણ નથી, પણ ગુણનો અર્થ સ્વતંત્ર પેશ્વર્યાદિ દિવ્ય ધર્મ લેવામાં આવે તો તે અર્થમાં બ્રહ્મ સ્વતઃ સગુણ પણ છે. વાસ્તવિક રીતએ કહીએ તો બ્રહ્મ સગુણ છે એમ વેદાંતીઓએ કહેવું યોગ્ય નથી, કારણ કે ‘સગુણ’ શબ્દ સાંખ્ય લોકનો છે, અને તે સાંખ્ય સિદ્ધાંતીઓ “ગુણ” નો અર્થ પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણજ કહે છે, તેથી સાંખ્યની ભાષામાં ગુણનો અર્થ વાપરીએ તો બ્રહ્મ સગુણ કહેવાયજ નહિ, પરંતુ ગુણનો અર્થ યોગ્યતા (Merit, quality) ઇત્યાદિ લેવામાં આવે તો બ્રહ્મ સગુણ પણ કહેવાય. વસ્તુતઃ બ્રહ્મસ્વરૂપનો વિચાર કરીએ તો નિર્ગુણ પણ છે અને સગુણ પણ છે. નિર્ગુણ પટલે પ્રાકૃત ગુણ રહિત અને સગુણ પટલે અપ્રાકૃત અલૌકિક ધર્મયુક્ત બ્રહ્મ એકજ છે.

૫. બ્રહ્મ કર્તૃઅકર્તૃ.—બ્રહ્મ સ્વતંત્ર છે, માટેલીલા કરે છે, અને પ્રથમ અદૃશ્ય એવું જગત્ લીલાથી અનાયાસે પોતાના સ્વરૂપમાંથીજ પ્રકટ કરે છે, માટે કર્તૃ છે. પરંતુ અચિન્ત્ય જગત્ પોતામાંથી પ્રકટ કરવા છતાં તે બ્રહ્મ જગતમાં અહંતામમતા રાખતું નથી, નિર્વૈપ રહે છે, માટે બ્રહ્મ અકર્તૃ પણ છે.

૬. તત્ત્વવિચાર.—કેટલાક વાદી એક તત્ત્વ માને છે, કેટલાક બે માને છે, કેટલાક છ માને છે, કેટલાક સાત માને છે, કેટલાક ચોવીસ અને પચ્ચીસ પણ માને છે. આ પ્રમાણે તત્ત્વ સાંખ્યા દરેક સિદ્ધાંતીએ જુદી જુદી માની છે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ એકજ અદ્વિતીય બ્રહ્મ માન્યા પછી તે અદ્વિતીય બ્રહ્મને આધીન વધારેમાં વધારે ૨૮ તત્ત્વ માન્યાં છે. (જુઓ પા. ૯)

૭. અવિકૃત પરિણામ.—શ્રીમદાચાર્યજી અવિકૃત પરિણામ માને છે. જેમ સુવર્ણનાં અનેક આભરણ સુવર્ણનાં પરિણામ છે, રૂપાંતર છે અને તે આભરણ ત્રણે કાલમાં સુવર્ણરૂપજ છે, સુવર્ણમાં કોઇપણ જ્વતનો વિકાર થતો નથી, તેથી તે અવિકૃત પરિણામનું ઉદાહરણ છે. એટલે એમનો અભિપ્રાય એમ છે કે જીવ અને જગત્ સર્વ શુદ્ધ વિકારરહિત બ્રહ્મનાંજ રૂપાંતર છે. માત્ર યોતાના આનંદ અને ચૈતન્ય ધર્મ તેમાં ગ્રુમ છે. તે ધર્મ પ્રકટ કરવાની બ્રહ્મની ઈચ્છા પ્રકટ થતાં પુનઃ સર્વ બ્રહ્મરૂપજ થઈ રહે છે. તાત્પર્ય એ છે જે સર્વ બ્રહ્મરૂપજ છે. એ બ્રહ્મરૂપનો અનુભવ કરવાનેજ કર્મ, જ્ઞાન, અને ભક્તિની જરૂર છે. અને એની બ્રહ્મરૂપતાનો અનુભવ કરવામાં કર્મ, જ્ઞાન, અને ભક્તિનો ઉપયોગ છે.

૮. પ્રસ્થાન પ્રમાણ.—(૧) ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ ચારે વેદ સંપૂર્ણ મન્ત્રબ્રાહ્મણાત્મક. (૨) શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં શ્રી ઠાકુરજીનાં વાક્ય. (૩) શ્રીવેદવ્યાસકૃત બ્રહ્મસૂત્ર, અને તદનુસાર જૈમિનિસૂત્ર પણ. (૪) શ્રીમદ્ભાગવત સમાધિ ભાષા.

વેદાઃ શ્રીકૃષ્ણવાક્યાનિ વ્યાસસૂત્રાણિ ચૈવ હિ ।

સમાધિભાષા વ્યાસસ્ય પ્રમાણં તદ્વતુષ્ટયમ્ ॥ નિર્બંધ.

૯ પ્રમેયવિચાર ત્રિવિધ.—૧ ભગવત્સ્વરૂપ (અક્ષર, કાલ, કર્મ, સ્વભાવ) ૨, તત્ત્વ ૨૮—સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્, પ્રકૃતિ, પુરુષ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ, શબ્દ, ગન્ધ, મનઃ, બુદ્ધિ, અહંકાર, પંચમહાભૂત. પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ, પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પંચ કર્મેન્દ્રિય. ૩. કાર્ય—સમર્પિત, વ્યર્પિત.

૧૦. સાધન.—વૈરાગ્ય, સાંખ્ય, યોગ, તપ, શ્રવણથી લઈને પ્રેમલક્ષણા સુધીની નવધા ભક્તિ. શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય, આત્મનિવેદન.

૧૧. ફલ.—કેવલ કર્મથી પુનરાવૃત્તિ, વેદાનુસાર સાંખ્યયોગથી ક્રમભુક્તિ, પરંતુ વેદવિરુદ્ધ સાંખ્યયોગથી પાત. જ્ઞાનથી હાલિક અવિદ્યાનાશ, પરંતુ યથાર્થ જ્ઞાનથી અક્ષરમાં લય. મર્યાદાભક્તિથી શ્રીપુરુષોત્તમમાં સાયુજ્ય, શુદ્ધપુષ્ટિ-ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદસિદ્ધિ.†

૧૨. શ્રીમદાચાર્ય પ્રાકટ્યપ્રયોજન.—પૂર્વોક્ત બ્રહ્મવાદ શંકરાચાર્યે માયાવાદથી અશુદ્ધ કરી નાખ્યો, તેથી શ્રીમદ્ભાગવતજીએ વિક્રમ સંવત ૧૫૩૫ માં ચૈત્ર કૃષ્ણ એકાદશીએ ચમ્પારણ્યમાં પ્રકટ થઈને પુનઃ શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ પ્રસિદ્ધ કરીને વૈદિક સિદ્ધાન્ત દઢ કર્યો, અને નિઃશ્વાધન જીવના હિતાર્થે પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કરીને પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન એમ ભક્તિક્રમે સર્વાત્મભાવના દાનથી જીવોદ્ધાર કર્યો.

† જન્મમરણ † શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતના પાનરૂપ સિદ્ધિ.

૧૩. શુદ્ધદૈત અભિવાદ.—સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ (૧ વ્યાપક, ૨ અવ્યય, ૩ સર્વ શક્તિમાન, ૪ સ્વતન્ત્ર, ૫ સર્વશ, ૬ નિર્ગુણ).

૧ સર્વભવન સમર્થ, ૨ સર્વ ધર્મયુક્ત, ૩ સર્વ વિરુદ્ધ ધર્મયુક્ત, (જીઓ શિક્ષાપત્ર બ્લોક ૧૨-૧૫) ૪ સર્વકર્તા ૫ તથાપિ વૈષમ્ય નૈર્ઘૃણ્ય* દોષ રહિત છે.

૧૪. જીવ.—શ્રીહાકુરજીમાંથી સદંશ અને ચિદંશ પ્રકટ રહે અને આનંદ ગુપ્ત થઈ જાય, ત્યારે શ્રીહાકુરજીએ **જીવ** સ્વરૂપ ધારણ કર્યું કહેવાય, આનંદ ગુપ્ત થઈ જાય, એટલે તરતજ ઐશ્વર્ય, વીર્ય, શ્રી, યશ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એ ૭ ધર્મ પણ ગુપ્ત થઈ જાય છે, અને તેથી જીવ દીન, પરાધીન, સર્વ-દુઃખભાક્, સર્વશ્રીદીન, સર્વ આપત્તિપાત્ર, અહંકારી, અને વિષયાસક્ત થઈ જાય છે. જ્યારે **જીવ ભગવાનને શરણે જાય ત્યારે** **પનો ગુપ્ત આનંદ પ્રકટ થઈ જાય, પવી પ્રભુ કૃપા કરે છે.**

જીવ નિત્ય છે, અનિત્ય નથી. જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એ જ્ઞાન જીવનો ધર્મપણ છે. જીવનું પરિમાણ અણુ છે, તે વ્યાપક નથી, તેમ દેહ જેવડો મોટોપણ નથી, પરંતુ જ્યારે જીવને ભગવત્સંબંધ થાય ત્યારે વ્યાપકતા પણ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે વ્યાપકત્વ અણુત્વ થી વિરુદ્ધ રહેતું નથી. જીવ કર્તા ભાકતા ભગવત્સંબંધથી છે. જેમ તણુઓ અગ્નિનો અંશ છે, તેમ જીવપણુ બ્રહ્મનો અંશ છે, તેથી જીવ સેવક છે, અને શ્રીહાકુરજી એના સેવ્ય છે, શ્રીહાકુરજીનો સેવારસ અને કથારસ પ્રાપ્ત કરવાનો પણ અધિકાર શ્રીમહા-પ્રભુજીનો કૃપા માત્રથીજ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

૧૫. જગત્-સંસાર.—જગત્ ભગવત્કાર્ય હોવાથી સત્ય છે. બ્રહ્મનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે. જગતનું ઉપાદાન કારણ અને નિમિત્ત કારણ બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મનો સદંશ માત્ર જગતમાં પ્રકટ છે. અને બ્રહ્મના ચિત્ અને આનંદ એ બે ધર્મો જગતમાં તિરોહિત છે. **સંસાર** અહંતામમતાત્મક હોવાથી મિથ્યા છે. તેનું ઉપાદાન કારણ કંઈ પણ નથી. જીવ પોતાની અવિદ્યાએજ કરીને સંસારને કલ્પે છે. સ્વરૂપ વિસ્મૃતિ, દેહાધ્યાસ, પ્રાણાધ્યાસ, ઇન્દ્રિયાધ્યાસ, અને અંતઃકરણાધ્યાસ એમ પંચપર્વા અવિદ્યાનો પંચપર્વા વિદ્યાએ કરીને વિરામ થાય છે. જગતનો તો લય બ્રહ્મની ઇચ્છા થાય, ત્યારેજ થઈ શકે. સંસારનો નાશ વિદ્યાને આધીન છે, પણ જગતનો લય ભગવાનને આધીન છે, તેથી જગત્ અને સંસાર પૃથક્ પૃથક્ છે. જગત્ સંસારનો આ ભેદ શ્રી મહાપ્રભુજીએ પ્રસિદ્ધ કરીને જ્ઞાનાધિક ભક્તિમાર્ગનું નિરૂપણ કર્યું.

* વિષમતા અને કૃરતા.

૧૬. ભકિત.—૧. મર્યાદાભક્તિ શ્રવણાદિ નવ પ્રકારની છે. જુઓ નં. ૧૦. મર્યાદાભકતને કવચિત્ પ્રેમનું દાન થાય, તથાપિ તે પ્રેમથી પણ તે ભકતનો મોક્ષમાત્ર થાય છે.

૨. પુષ્ટિભક્તિ બે પ્રકારની છે, મિશ્ર અને શુદ્ધ. પુષ્ટિભક્તિ મિશ્રતા પણ ત્રણ ભેદ છે. પ્રવાહ, મર્યાદા, અને પુષ્ટિ. પુષ્ટિપ્રવાહભકત ભગવત્ક્રિયા પરાયણ હોય છે, પુષ્ટિમર્યાદાભકત ભગવદ્ગુણપરાયણ હોય છે, અને પુષ્ટિ-પુષ્ટિભકતો સર્વજ્ઞ હોય છે. શુદ્ધપુષ્ટિભકતમાં માત્ર પ્રેમજ્ઞ હોય છે. એ ભકતનું શ્રવણાદિ પણ પ્રેમમૂલક હોય છે, પ્રભુમાં પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસનને લીધે પ્રભુવિના રહી શકાતું નથી. તેથી પુષ્ટિભકત પ્રભુનું શ્રવણાદિ માત્ર વિધિથી જ નહિ, પરંતુ સ્નેહને લીધે *મોદપ્રમોદથી કરે છે. એવા શુદ્ધ પુષ્ટિભકત જગતમાં વિકલ, અસ્વસ્થ જણાય છે, તથાપિ એમનું સર્વ સાધન જ મગવાન હોવાથી શ્રીકૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદસિદ્ધિફલ સત્વર પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૭. પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફલ.—૧ પ્રભુનું વેણુગીત પ્રમાણ ૨ રસાત્મક, ભાવાત્મક, ફલાત્મક, લીલાત્મક પ્રભુ પ્રમેય છે. ૩ સર્વાત્મભાવરૂપવિપ્રયોગ સાધન છે. ૪. અલૌકિક સામર્થ્ય, સાયુજ્ય અને ભગવદ્લોકસ્થિતિ એ ત્રણ ફલ છે.

૧૮. પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થ.—૧ સર્વ દેશમાં સર્વકાલમાં શ્રીવ્રજેશ્વરનો સેવા એ ધર્મ, ૨ પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, તેથી નૈશ્ચિન્ત્ય એ મર્થ ૩ ભગવદ્દર્શનની કામના એ કામ ૪ શ્રીમદ્ ગોકુલેશ્વરનું સદા સર્વદા સ્મરણ એ મોક્ષ. આ ચારે પુરુષાર્થ શ્રીમદ્ભાગવતના પદ્મસ્કંધ વૃત્રાસુરચતુઃશ્લોકીમાં અને શ્રીમદ્દયાર્ધ-જીની ચતુઃશ્લોકીમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૧૯. શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વરૂપ.—૧. જગત્ આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે. પ્રથમ આધિભૌતિક સ્વરૂપ તે લક્ષ્મીપતિ નારાયણ છે, ૨. અક્ષરબ્રહ્મ આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. ૩. શ્રીકૃષ્ણ આધિદૈવિક પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે. તેમાં પણ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ એમ ચાર વ્યૂહયુક્ત સ્વરૂપ લોકવેદ પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપ છે અને વ્યૂહરહિત કેવલ શૃંગાર રસાત્મક પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ તે લોકવેદમાં અપ્રસિદ્ધ હોવાથી કેવલ અનુભવૈકવેદ છે.†

* ફક્ત અનુભવથી જ જાણી શકાય તેવું છે. † આનંદથી.

૨૦ શ્રીમહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ.—પુંભાવાત્મક શ્રીહાકુરજી. ૨ સ્ત્રીગૂઢ-ભાવાત્મક શ્રી સ્વામિનીજી. ૩ ઉભયના સંયોગરસના સાક્ષી. આ ત્રણે સ્વરૂપ ‘સૌન્દર્ય નિઃહર્યતં’ શ્લોકમાં શ્રીગુસાંઈજીએ નિરૂપણ કર્યાં છે. શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં પણ શ્રી મહાપ્રભુજીનું જ સ્વરૂપ છે. શ્રીસ્કુરત્કૃષ્ણપ્રેમામૃતમાં શ્રીમહાપ્રભુજીના અપ્રાકૃત ધર્મનું નિરૂપણ છે. અને શ્રીસર્વોત્તમજીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીના ૧૦૮ નામ શ્રીગુસાંઈજીએ નિરૂપણ કર્યાં છે. જેના પાઠથી શ્રીમહાપ્રભુજીની દુષ્પોષ વાણી સુષોધ થઈ જાય છે, અને જેના જપથી શ્રીકૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીનું યથાર્થ સ્વરૂપ શ્રીગુસાંઈજીએ અને શ્રીદામોદરદાસજીએ અનુભવ્યું છે.

૨૧. શ્રીમહાપ્રભુજીના મૂલ પુરૂષ.—કૃષ્ણ યજુર્વેદ તૈત્તિરીય શાખા, ભારદ્વાજ ગોત્ર, ભારદ્વાજ બાર્હસ્પત્યાંગીરસ ત્રીપ્રવર.

શ્રીયજ્ઞનારાયણ ભટ્ટ
શ્રીગંગાધર ભટ્ટ
શ્રીગણેશ ભટ્ટ
શ્રીવલ્લભ ભટ્ટ
શ્રી લક્ષ્મણ ભટ્ટ

શ્રીરામચંદ્ર ભટ્ટ

શ્રીમહાપ્રભુજી

શ્રીકેશવભટ્ટ

૨૨. શ્રીપુષ્ટિમાર્ગમાં મંત્રદ્વય.—૧ જષ્ટાક્ષર—આ મંત્રથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દઈ થઈને શ્રવણ કીર્તનાદિ સર્વ ભક્તિનો અધિકાર સિદ્ધ થાય છે. ૨ ત્રયસંવંધ-નિવેદન અથવા પંચાક્ષર મંત્ર. આ મંત્રથી સખ્ય અને આત્મનિવેદન ભક્તિનું જ્ઞાન થઈ જતાં પ્રેમ, આસક્તિ, અને વ્યસન સિદ્ધ થઈ જાય છે.

આ બે મંત્ર ઉપરાંત શ્રીગોપાલમંત્ર શ્રીનૃસિંહમંત્ર, શ્રીસુદર્શનમંત્ર, પણ કેટલાક લે છે. જે કે સર્વેએ જ તે વૈદિક મંત્ર લેવા જ નેહ્યે એવા નિયમ સર્વે વા નથી.

૨૩. પુષ્ટિસમ્પ્રદાયમાં વ્રત.—૧ તમામ એકાદશી ૨ જન્માષ્ટમી શ્રાવણ કૃષ્ણ ૮, ૩ રામનવમી ચૈત્ર શુકલ ૯. ૪. વામનજયંતી ભાદરવા શુકલ ૧૪. ૫. નૃસિંહ જયંતી વૈશાખ શુકલ ૧૪.

૨૪. પુષ્ટિમાર્ગમાં દર્શન.—પૂર્વાહ્ન. * ૧ મંગલા. ૨. શૃંગાર. ૩ ગ્વાલ. ૪. રાજભોગ. † અપરાહ્ન. ૫. ઉત્થાપન. ૬. ભોગ. ૭. સંધ્યા. ૮. શયન. વૈષ્ણવોના ઘરમાં ગ્વાલ, અને સંધ્યાનાં દર્શન થતાં નથી.

* બારવાગતા પહેલાં. † બપોર પછી.

૨૫. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા.—૧ તનુજા ૨ વિત્તજા = સાધનરૂપા.
૩ માનસી ફલરૂપા.

જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. પ્રવાહી, માર્યાદિકને પુષ્ટ. પ્રવાહી જીવો બાહ્ય છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમાં તેમનું સ્વરૂપાદિ સ્પષ્ટ છે. માર્યાદિક જીવ દૈવી છે, અને તેઓ વેદમાં સ્થિતિ કરીને વૈદિક કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગમાં ક્રમશઃ આવીને બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરીને અક્ષરબ્રહ્મમાં અને કૃપાવિશેષથી પુરુષોત્તમમાં સાયુજ્યની પ્રાપ્તિ કરે છે. પુષ્ટિસ્થ જીવો તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના શ્રીજંગમમાંથી જ બુદ્ધ્યરિત થયા છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણની તનુજા વિત્તજા સેવા કરીને અહન્તામમતાથી ક્રમશઃ નિવૃત્ત થઈને પ્રેમ આસક્તિ પ્રાપ્ત કરીને માનસી ફલરૂપા સેવા અથવા વ્યસન પ્રાપ્ત કરે છે. સાધન અવસ્થામાં વા ફલ અવસ્થામાં શરણભાવના વા પ્રપત્તિ તેમનું શરણ છે. તેઓ શ્રીકૃષ્ણના છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ પણ તેમના છે. સેવાફલ નામના અથમાં સેવાના ફલમાં ત્રણ પ્રતિબંધ કથ્યા છે. તેમનો ત્યાગ પણ શરણભાવનાથી જ કરીને તેઓ શ્રીકૃષ્ણસેવાફલ પ્રાપ્ત કરે છે. આશ્રયજ તેમનું સર્વસ્વ છે; જેનું નિરૂપણ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય નામના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ છે. ‘કલો મક્ત્યાદિ માર્ગા હિ દુસ્સાધ્યા इति मे मतिः’ એમ શ્રીમદાચાર્યજી વિવેકવૈર્યાશ્રયમાં આજ્ઞા કરે છે. તેથી આશ્રયજ દાર છે. અને આશ્રયથી જ શ્રીકૃષ્ણ નિરોધ પર્યન્ત દાન કરે છે. એ વિનિશ્ચય છે.

૨૬. સૃષ્ટિ કર્મ.—શ્રીપુરુષોત્તમને સૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છા થાય છે ત્યારે સૂર્ય અને કેસરના યોગ કરીને જમ અગ્નિ પ્રકટ થાય છે તેમ અક્ષરબ્રહ્મથી થયેલો કાલ સદાનંદ શ્રીપુરુષોત્તમના કટાક્ષમાંથી પૃથક થઈ જાય છે. શ્રીપુરુષોત્તમના ભૂકૃષ્ટિ રન્દ્રમાંથી કાલ ઉદ્ભવે છે, અને કાલમાંથી પ્રકૃતિ અને પુરુષ પ્રકટ થાય છે. પ્રકૃતિમાંથી ગુણાત્મક લક્ષ્મીપતિ નારાયણનો આવર્ભાવ થાય છે. નારાયણના મનમાંથી વિષ્ણુ લલાટમાંથી ડ્રાગ્ અને નાલિકમલમાંથી બ્રહ્માનું થાય છે, એ બ્રહ્મામાંથી સૃષ્ટિ થાય છે.

* સત્ત્વ ગુણાવતાર. † તમો ગુણાવતાર. ‡ રજોગુણાવતાર.

પત્રિકા મળવાનું ઠેકાણું :—

ચુનીલાલ પરીખ કું.
મારબલ અને ટાઇલ્સના વેપારીઓ.

કરારા મારબલની ખાણવાલાના આડત્યાઓ.
૧૦૮, મીન્ટરોડ, કોટ, ટ્રામ જંકશન સામે મુંબઈ.

પ્રિન્ટર્સ—ન્યુ આર્ટ લીથો વર્ક્સ, ઠાકુરદાર, સૂર્યમહાલ—ગિરગાંવ, મુંબઈ.

પ્રકાશક—શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ. ૧૦૮, મીન્ટરોડ કોટ, મુંબઈ.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય વચનામૃતો.

एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतमेको देवो देवकीपुत्र एव ॥

मन्त्रोप्येकस्तस्य नामानि यानि कर्माप्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥

.....

દેવકીના પુત્રે (શ્રીકૃષ્ણભગવાને) જે ગાન કરેલ છે તે ગીતા. તે જ એક (સર્વોત્તમ) શાસ્ત્ર છે. અને દેવકીના પુત્ર એ જ એક (સર્વોત્તમ) દેવ છે. અને તેનાં નામે છે તે જ એક (સર્વોત્તમ) મંત્ર છે. અને તે દેવ (શ્રીકૃષ્ણભગવાન)ની સેવા તે જ એક (સર્વોત્તમ) કર્મ છે. ત. દી. નિબંધ.

૨૮. પુષ્ટિ.—કૃષ્ણાનુગ્રહરૂપા હિ પુષ્ટિઃ કાલાદિબાધિકા । ત. દી. નિબંધ. કાલ, કર્મ, અને સ્વભાવને બાધ કરનાર એવો શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ, શ્રીકૃષ્ણની કૃપા, એજ પુષ્ટિ. એ પુષ્ટિ-અનુગ્રહ આગળ કાલ, કર્મ અને સ્વભાવ કાઢતું પણ બલ ચાલતું નથી. શ્રીકૃષ્ણના અનુગ્રહનું સ્વરૂપ ગૂઢ છે, અસ્પષ્ટ છે, અબ્ધકત છે. અનુગ્રહ સ્વતઃ લોકમાં દશ્યમાન થઈ શકતો નથી, તથાપિ તે અનુગ્રહનું ઉત્તમ ફલ દશ્યમાન થઈ શકે છે. જ્યારે અનુગ્રહનું ઉત્તમ ફલ દૃષ્ટિગોચર થાય છે ત્યારે તે ઉત્તમ ફલવડે અનુગ્રહનું તો માત્ર અનુમાન જ થઈ શકે છે. સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીમાં પણ શ્રીમદ્વાચાર્ય-ચરણે સ્પષ્ટ આશા કરી છે કે “અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામક इतिस्थितिः ।” પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુગ્રહ નિયામક છે એવી જ પુષ્ટિમાર્ગની વ્યવસ્થા છે. કાઢપણુ સાધનવિના પ્રભુ નિજ સ્વરૂપબલવડે કરીને કાર્ય કરી દે એ પુષ્ટિ.

પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ જે દેહેન્દ્રિયોનું પોષણ કરીને વિષયાસક્તિ કરવી તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને ઇષ્ટ નથી. તે તેમના ઉપર જણાવેલ સિદ્ધાંતથી સિદ્ધ થાય છે. વસ્તુતઃ તે પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ નથી પરંતુ દુરર્થ છે. “વિષયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેશઃ સર્વથા હરેઃ” (સંન્યાસનિર્ણય). વિષયવાસનાવાળા દેહમાં હરિનો આવેશ થતો નથી એમ તેઓશ્રી સંન્યાસનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં પણ સ્પષ્ટ કહે છે.

૨૯. શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર.—શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્ર અષ્ટાદશ પુરાણમાં સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી અત્યંત લોકપ્રિય છે. વેદ અને બ્રહ્મસૂત્ર કરતાં પણ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અને શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રનો પ્રચાર અધિકાધિક દૃશ્યમન થાય છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો જ વિસ્તાર શ્રીમદ્ભાગવત હોવાથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના સ્વાધ્યાય પછી પણ તેના સૂક્ષ્મ અર્થનું વિસ્તારથી પરિજ્ઞાન થવામાં શ્રીમદ્ભાગવત પરમ ઉપયોગી છે. વેદ અને બ્રહ્મસૂત્ર, ગીતા અને ભાગવત એ સર્વનું તત્ત્વ એકનું એક જ છે, તથાપિ વક્તા અને શ્રોતાના હીન, મધ્યમ, અને ઉત્તમ એ ત્રિવિધ અધિકાર હોય છે, અને વક્તા શ્રોતાના હીન મધ્યમ વા ઉત્તમ અધિકારાનુસાર તે તે શાસ્ત્રના શ્રવણ મનનાદિથી તથાવિધ (તે તે પ્રકારે) અર્થજ્ઞાન થાય છે, એ સર્વાનુભવ સિદ્ધ છે. ઉત્તમ અધિકાર સમ્પાદન કર્યા વિના જ વૃત્યુપજીવી (ધંધાને માટે) હીન વક્તા વેદાર્થરૂપ શ્રીમદ્ભાગવતના અર્થનો અનર્થ કરી દે છે અને તેથી પર્યાવસાનમાં વક્તા અને શ્રોતા ઉભયને પારમાર્થિક હાનિ થાય છે. વેદવૃક્ષના ફલરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રના શ્રવણે કરીને જે ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ (ઉત્તમમાં ઉત્તમ) ભગવતસાયુજ્ય આદિ ફલ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ તે ન થતાં, શ્રીમદ્ભાગવતરૂપ સમાધિભાષા જેવા સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથના પણ શ્રવણનું ફલ અત્યંત વિપરિત આવે, એ અતીવ શોચનીય છે. અનેકાનેક આભાસ ટીકાઓ વડે ત્રણે પ્રસ્થાનનું રહસ્ય આચ્છાદન થઈ ગયું (ઢંકાઈ ગયું) એમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણને જળ્યાયું, એટલે ત્રણે પ્રસ્થાનની એકવાક્યતા કરવામાં વેદતુલ્ય વેદના પણ ફલરૂપ મહાપુરાણ શ્રીમદ્ભાગવતસંહિતાનો સમાશ્રય કરી શ્રીમદ્ભાગવતરૂપ સમાધિભાષાને વેદાદિ પ્રસ્થાનમાં ચતુર્થપ્રસ્થાન યોગ્યતાપૂર્વક આપી શ્રીમદ્વૈશ્વનારાચાર્ય ત્રણે સ્થાને ચાર પ્રસ્થાનનો આદર કર્યો, અને તે પર નિબંધમાં શાસ્ત્રાર્થ, સ્કંધાર્થ, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થ, અને શ્રીમુખોદિતીજીમાં વાક્યાર્થ શબ્દાર્થ, અક્ષરાર્થ આપી શ્રીમદ્ભાગવતનું રહસ્ય યથાર્થ સમજાવ્યું છે. (વધુમાટે તે ગ્રંથો જોવા.)

૩૦. ભક્તિ.—માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદૃઢઃ સર્વતોષિકઃ ॥ સ્નેહો ભક્તિરિતિ પ્રોક્તસ્તયા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥ નિ० શા. ૪૨ ॥

માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સુદૃઢ અને સર્વથી અધિક ભગવાન પ્રત્યેના સ્નેહને ભક્તિ કહે છે. દેવાદિ સંગ્રાંધી જે રતિ અથવા પ્રીતિ એને ભાવ કહે છે, રતિ એટલે સ્નેહ. ત. દી. નિ. શા. ૪૨.

૩૧. ગુરુનું લક્ષણ.—કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય દમ્ભાદિરહિતં નરમ ।
શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞં મજેત્ જિજ્ઞાસુરાદરાત્ ॥ તત્ત્વાર્થદીપ નિબંધ સ. પ્ર. ૨૨૭.

જીજ્ઞાસુએ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર હંભાદિરહિત શ્રીભાગ-
વતના તત્ત્વના જ્ઞાતા નરની નજરેનજર ખાત્રી કરીને આદરપૂર્વક
ભજન કરવું. શ્રીઆચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે કે પ્રથમ તો ગુરુ શ્રીકૃષ્ણની
સેવામાં સ્વતઃ તત્પર જોઈએ. ગુરુ પરમકાળાપન્ન પરિપુર્ણ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ-
ની જ સેવામાં તત્પર હોવા જોઈએ (એટલે) કોઈ વિભૂતિમાં આસક્ત ન હોવા
જોઈએ અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણની સેવા અથવા પરિચર્યા મુખ્ય છે. (પુષ્ટિમાર્ગીય
સેવામાં) ઉપાસનાવત્-પૂજવત્ મોટા આડંબરની જરૂર નથી પણ શ્રીકૃષ્ણસેવામાં
તત્પર જોઈએ અર્થાત્ તેણે અહર્નિશ પ્રભુસેવા કરવી જોઈએ. એટલે પ્રથમ
ગુરુએ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું સર્વસ્વ છે એમ જાણવું જોઈએ, શ્રીકૃષ્ણની સેવા
કરવી જોઈએ, અને શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. આ પ્રથમ મુખ્ય
સદ્ગુણ છે. બીજો સદ્ગુણ હંભાદિ છ આસુર સંપત્તિમાંથી એકપણ આસુર સંપત્તિ
ન હોવી જોઈએ. શ્રીગીતાના ૧૬મા અધ્યાયમાં હંભ, દર્પ, અભિમાન,
ક્રોધ, કઠોરતા અને અજ્ઞાન એ છ આસુર સંપત્તિ નિરૂપણ કરી છે તેથી
તે છ સંપત્તિથી ગુરુ મુક્ત હોવા જોઈએ એટલે ગુરુ હાંભિક ન જોઈએ, ગર્વિષ્ઠ
ન જોઈએ, અભિમાની ન જોઈએ, ક્રોધી ન જોઈએ કઠોર ન જોઈએ, અને
અજ્ઞાની ન જોઈએ એ દ્વિતીય સદ્ગુણ થયો. શ્રીમદ્વાચાર્યજી તૃતીય સદ્ગુણ
નિરૂપણ કરતાં આજ્ઞા કરે છે જે ગુરુ નર હોવો જોઈએ, પુરુષ હોવો જોઈએ,
અર્થાત્ ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષથી પરમ અધિક સર્વોન્નૃપ ભક્તિપુરુષાર્થ
સિદ્ધ કરવાની યોગ્યતા તે ગુરુમાં હોવી જોઈએ. ચતુર્થ સદ્ગુણ નિરૂપણ કરતાં
શ્રીમદ્વાચાર્ય આજ્ઞા કરે છે કે ગુરુ શ્રીભાગવતના તત્ત્વના જ્ઞાતા હોવા
જોઈએ. ગાયત્રી બીજ છે, વેદ વૃક્ષ છે, અને શ્રીમદ્ભાગવત એ વૃક્ષનું ફલ
છે. તેથી બીજાત્મક ગાયત્રીનું મનન કરીને, વૃક્ષાત્મક વેદનું અવગાહન કરીને
ગીતા અને અલ્પસૂત્રથી સિદ્ધાંતનો વિનિશ્ચય કરીને શ્રીમદ્ભાગવતને પરમ ફલરૂપ
માનનાર ગુરુ જોઈએ. માત્ર શ્રીમદ્ભાગવતના જ જ્ઞાતા નહિ પણ શ્રીમદ્ભાગવતનું
તત્ત્વ જે શ્રીસુમોહિનીજી અને તત્ત્વદીપ નિબંધમાં પ્રતિપાદન કરેલું છે તેના
જ્ઞાતા ગુરુ જોઈએ આ ગુરુમાં ચતુર્થ સદ્ગુણ છે, આ સદ્ગુણ વિષે માત્ર
કર્ણાકર્ણિકાથી શ્રવણ કરીને જ ગુરુ ન કરી દેવા. પરંતુ નજરેનજર ખાત્રી
કર્યા પછી તે ગુરુને શરણે જવું. ભક્તિમાર્ગમાં એવા ચતુર્ગુણવિશિષ્ટ ગુરુ
હોવા જોઈએ, અને એવા ચતુર્ગુણવિશિષ્ટ ગુરુને શરણે જઈને જીજ્ઞાસુએ
પરમ આદરપૂર્વક ભજન કરવું. આવા ગુરુ તરફ જીજ્ઞાસુએ પણ કોતુક
આદિ દૃષ્ટિથી જોવું નહિ, પરંતુ શુદ્ધ આદર રાખવો, એમ શિષ્યનો પણ ધર્મ કહ્યો.

૩૨. પંચપર્વા વિધા.—પ્રથમ પર્વ વૈરાગ્ય એટલે વિષયતૃષ્ણા રહિત થવું. ભગવાન કે ભગવત્સંબંધી સિવાય અન્યમાં રાગરહિત થવું તે. બીજું પર્વ સાંખ્ય એટલે નિત્ય અનિત્ય વસ્તુના વિવેકપૂર્વક સર્વ અનિત્ય વસ્તુનો આંતરત્યાગ (મનને પ્રભુમાં યોજવું—જોડવું) એટલે અહંતામમતા છોડી દેવી તે. ત્રીજું તપ એટલે વિચારપૂર્વક આલોચન (જોવું) તે. ચોથું યોગ એટલે ચિત્તની એકાગ્રતા. પાંચમું ભક્તિ એટલે સ્નેહપૂર્વક પ્રભુની સેવા.

૩૩. પુષ્ટિલીલા.—બ્રહ્મવાદમાં જીવ વગેરે તમામ ભગવદ્વરૂપ છે. સૃષ્ટિ સમયમાં જીવને સ્વરૂપાનુભવ હોય તો જીવભાવ થાય નહિ. પણ દેહ, ઇન્દ્રિય અને અંતઃકરણના અભિમાનથી સ્વરૂપજ્ઞાન ઢંકાઈ જવાથી, જીવો બ્રહ્મના અંશરૂપ છતાં, તેમને જીવભાવ થાય છે. એ જીવોના ઉપર અનુભવ કરવો એ પોષણ અથવા પુષ્ટિલીલા. (સુખોદિનીજી નાગપત્નિઓની રતુતિ.)

૩૪. હૃષીકેશ.—હૃષીક એટલે ઇન્દ્રિયો. ઇન્દ્રિયોના ઇશ એટલે પ્રવર્તક ભગવાન છે.

૩૫. યોગ.—ચિત્તવૃત્તિનિરોધ એટલે યોગ. જ્યાંસુધી નિરોધ પકવ થયો ન હોય ત્યાંસુધી યોગીનું મન અભિમાનવાળું રહે છે, અને કામ વગેરે વાસનાઓ એને પીડે છે.

૩૬. અંતઃકરણ.—મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચારને અંતઃકરણ કહેવામાં આવે છે. જે અંતઃકરણમાંથી ચાર પ્રકારના દોષ જતા રહે તો બહારના ત્યાગ વડે તે પ્રકાશવાળું થાય છે. પણ જે એ ચતુર્વિધ દોષ રહેલા હોય તો તેને બહારના ત્યાગથી શોભા પ્રાપ્ત થતી નથી. સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન એ ત્રણની તૃષ્ણા એ ચિત્તનો દોષ છે. ઘોરપણું અને વિમૂઢપણું એ બુદ્ધિનો દોષ છે. બહારના વિષયમાં ભટકવું એ મનનો દોષ છે. અહંકાર સન્નિપાતરૂપ હોવાથી તે દોષરૂપ જ છે. (સુખોદિનીજી ભા-૧૦-શરદ્ ઋતુ વર્ણન શ્લો. ૩૫)

૩૭. કામ.—કામ એટલે અભિલાષા અથવા સ્નેહ. એકાદશેન્દ્રિય સહિત દેહ તથા આત્માએ પ્રભુના સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરવાની આર્તિ-ઈચ્છા. દષ્ટાંત—ભગવાન પ્રત્યે ગોપિકાઓનો જે સ્નેહ હતો તે વેણુનાદ સાંભળી ઉદ્બુદ્ધ થતાં, આસક્તિરૂપ થયો. તે કારણથી ભગવાનને વિષે આસક્તિવાળી થઈ તે વ્રજ-સ્ત્રીઓએ ભગવદ્ગુણનું વર્ણન કરવાનો આરંભ કર્યો. (સુખોદિનીજી-લેખ વેણુગીત.)

૩૮. સુધા.—સુધા ત્રણ પ્રકારની છે. દેવભોગ્યા, ભગવદ્ભોગ્યા અને સર્વાભોગ્યા. મુખ્ય રાસાદિ લીલામાં ભગવાને ભોગ્યા જે સુધા તે ભગવદ્ભોગ્યા. ક્રીડાશીલ દેવોએ ભોગ્યા જે સુધા તે દેવભોગ્યા, અર્થાત્ સમ્યક્દાદિને વિષે સ્થાપિત જે મુખ્યાંશભૂત ધર્મભૂત સુધા તે દેવભોગ્યા. વેણુનાદદ્વારા બહાર નિકળતી સર્વાભોગ્યા છે એટલે તે સુધા સર્વ જીવથી સાક્ષાત્ ભોગ્ય નથી, પણ નાદ દ્વારાએ ભોગ્ય છે. એ સુધા માત્ર કાનથી પાન કરવા યોગ્ય છે, કેમકે ઉચ્છિષ્ટ મુખથી તેનું પાન સંભવતું નથી. કાનથી પાન કરેલી સુધા સર્વનું ભગવદ્દીયત્વ સંપાદન કરે છે. તે બ્રહ્માનંદ કરતાં પણ અધિક આનંદરૂપ છે. એ સુધા પોતાની મેળે ભગવદ્દીયત્વ સંપાદન કરવામાં સાધન-રૂપ થતી નથી માટે નાદબ્રહ્મને વિષે તેને યોજવા સાર નાદના ઉત્પત્તિસ્થાન વેણુના રંધ્રમાં (છિદ્રમાં) ભગવાને તેને પુરી તે સુધા વેણુને સ્પર્શ કર્યા વગર નાદદ્વારા વેણુના રંધ્રમાંથી નિકળી કર્ણદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને તેનું વર્ણન કરતી વખતે તે મુખમાં આવે છે અને મુખ ભગવાનના ગુણ ગાવા યોગ્ય થાય છે. (સુખોધિનીજી.)

૩૯. વેણુગીત.—ભગવાનનું વેણુગીત અમૃત છે, તેથી બીજાઓએ કરેલા નાદથી તે પૃથક્ જણાય છે. શ્રીકૃષ્ણ સદાનંદ છે મુખ વાણીનું અધિપતિ છે. તેમાંથી નાદ નિકળે છે. એ નાદ બીજા પદાર્થોનું વિસ્મરણ કરાવે છે. એ પ્રમાણે હોવાથી એ નાદરૂપી ગીત છ ગુણવાળું છે તેમાં ૧ સદાનંદપણું, ૨ વાકપતિપણું, ૩ સર્વત્ર ગતિપણું, ૪ બીજા વિષયનું વિસ્મરણ કરાવવાપણું, ૫ ચિત્તને હરવાપણું અને ૬ મરણની ભીતિ દૂર કરવાપણું (અમૃતપણું) છે. વેણુનો નાદ એવો મિષ્ટ હતો કે વાછરડાં ધાવતાં બંધ થયાં, એટલું જ નહિ પણ મ્હોંમાં આવેલો દૂધનો ઘુંટડો પણ પેટમાં ન ઉતરતાં આ નાદ જ સાંભળવા લાગ્યાં. જ્ઞાનિભક્ત આંખો મીંચીને ભગવાનને અંદર જુવે છે, તેમ જ ગાયો પણ ભગવાનનો આવિર્ભાવ થવાથી સ્તબ્ધ થઈ નેત્ર મીંચીને ઉભી રહી. ભગવાનનો વેણુનાદ અલૌકિક અને દુર્લભ છે.

૪૦. પુલિન્દી.—વનમાં વસનાર શૂદ્ર જાતિના લોકોને પુલિન્દ કહે છે, અને તેમની સ્ત્રીઓ પુલિન્દીઓ કહેવાય છે. તેઓને ભગવાનના નિકટપણાથી જે ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ તેથી બીજાં બધાં કરતાં તેઓ પૂર્ણ છે, કેમકે તેમને ભગવદ્વચ્ચરણારવિંદની રજનો સંબંધ છે. ગોવર્ધનપર્વત ભગવાનનો ભક્ત છે અને આ પુલિન્દીઓ તેમાં રહે છે, અને ગોવર્ધનજેવા ભક્તના સંગથી પુલિન્દીઓની પૂર્ણતા યુક્ત છે.

૪૧. પ્રેમ.—પ્રેમ એ દેવનો શત્રુ છે. પથ્થર જેવા હૃદયને તે પીગળાવી નાખે છે. તે દુશ્મનને મિત્ર કરે છે, અને મિત્રને ભક્ત બનાવી દે છે. પ્રેમની સત્તા અલૌકિક છે. સિંહ સરખા બચંકર અને પરાક્રમી પુરુષો પણ પ્રેમપોષક ભાર્યાની આગળ બકરી જેવા થઈ જાય છે.

૪૨. નિરોધ.—એટલે પ્રપંચવિરમ્ભતિપૂર્વક ભગવદ્દાસક્રિત. નામરૂપાત્મક જગતને ભૂલી જઈ ભગવાનમાં અતિશય પ્રેમ રાખવો. એને નિરોધ કહે છે. ભાગવત દશમસ્કંધમાં આ નિરોધલીલાનું વર્ણન છે.

૪૩. પ્રમાણ—પ્રમેય—સાધન—ફલ, —જે વડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેને પ્રમાણ કહે છે, પ્રમાણથી જેય (જાણવા યોગ્ય) વસ્તુને પ્રમેય કહે છે. કર્તાની ક્રિયામાં જે પદાર્થ ઉપકારી થાય તેને સાધન કહે છે. સાધનથી થયેલી ક્રિયાના પરિણામને ફલ કહે છે.

૪૪. ઐશ્વર્યાદિનો નાશ.—આયુઃ શ્રિયં યશો ધર્મં લોકાનાશિષ એવ ચ હન્તિ શ્રેયાંસિ સર્વાણિ પુંસો મહદતિક્રમઃ । મહોટા લોકોના અપરાધ કરવાથી પુરુષનાં, આયુષ્ય, લક્ષ્મી, યશ, ધર્મ, શુભશોક, સુખ અને સર્વપ્રકારનાં કલ્યાણનો નાશ થાય છે.

૪૫. દારિદ્ર્ય.—એક તરફથી રોગાદિ ઉપદ્રવ થાય, બીજી તરફથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય, એને દારિદ્ર્ય કહે છે. વ્યાધિ વગેરે, મદ મટાડવાને માટે અંજનરૂપ છે પણ દારિદ્ર્ય સર્વ કરતાં લક્ષ્મીમદાંધને માટે ઉત્તમ અંજનરૂપ છે. દારિદ્ર્ય કેવલ દોષ દૂર કરે છે એટલું જ નહિ પણ શુભ ઉત્પન્ન કરે છે. દારિદ્ર્યથી પીડાતો ગનુષ્ઠ પોતાના સુખદુઃખના અનુભવથી બીજાના સુખદુઃખનો અનુભવ કરે છે. અને તે દુઃખ દૂર કરવાને માટે પણ યત્ન કરે છે. જેને કાંટા વાગ્યો હોય તે તેનાથી કેટલી પીડા થાય છે તે જાણે છે તેથી બીજાને કાંટા વાગ્યો હોય તો તે કાઢી નાખે છે. એ પ્રમાણે સર્વને સરખું દુઃખ થાય છે, એ વાત જોવી દરિદ્રી સમજે છે તેવો જ દારિદ્ર્યરૂપી કાંટાથી વિંધાયો નથી તે સમજતો નથી.

૪૬. વિજ્ઞાન.—વિજ્ઞાન એટલે અનુભવ. એ વિજ્ઞાન શુદ્ધ સાર્થિક અંતઃકરણમાં પ્રકટ થાય છે. જેમ જેમ અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે તેમ તેમ તે કાલથી હથાતું નથી. શુદ્ધ સત્ત્વનો અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ થાય ત્યારે જ વિજ્ઞાન થાય છે. જે જગતમાં પ્રથમ અન્ન ઉત્પન્ન થયું હોય તો જ ક્ષુધા મટાડવાને તેનો ઉપયોગ સહેલાઈથી થઈ શકે છે પણ ભુખ લાગ્યા પછી તેને ઉત્પન્ન કરી ભુખ મટાડવી એ બની શકે નહિ. તેમ જ્ઞાનથી સત્ત્વ ઉત્પન્ન કરી તેથી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કરવી એ બની શકતું નથી. પ્રથમ સત્ત્વનો અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ થયા પછી વિજ્ઞાન થાય તો તે ટકી શકે છે. જ્યારે ભગવાન સત્ત્વનો અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ કરે છે, ત્યારે જ એમની કૃપાથી વિજ્ઞાન થાય છે. (સુ. ભા. ૧૦-૨-૩.)

૪૭. ભોગ.—ભોગ એ સેવાનું એક અંગ છે. શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય બકતો તરફથી શ્રી ઠાકોરજીને “તસ્માદાદૌ સર્વકાર્યે સર્વવસ્તુસમર્પણમ્” “અસમર્પિત્વસ્તૂનામ્ તસ્માદ્વર્જનમાચરેત્” (સિદ્ધાન્ત ૨૬૨૫) “શરૂઆતમાં જ સર્વ કાર્યમાં સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી.” “અસમર્પિત વસ્તુઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ” એ સિદ્ધાન્ત લક્ષમાં લઈ વખતો વખત સામગ્રી ધરાવવામાં આવે છે તેને ભોગ કહે છે.

ભોગના પદાર્થો સાત્ત્વિક હોય છે. સાધારણ રીતે તેના ચાર પ્રકાર છે. અનસખડી, સખડી, દૂધધર અને મેવો. મીઠાના સંપર્શવગર જે પદાર્થો ધી અથવા દૂધમાં તૈયાર કરવામાં આવે છે તેને અનસખડી કહે છે. જેમાં મીઠું, પાણી, વગેરે આવે છે તેને સખડી કહે છે, ને એઠા ગણવામાં આવે છે. એકલા દૂધના કે દૂધ અને ખાંડના જે પદાર્થો કરવામાં આવે છે તે દૂધધર કહેવાય છે. ફલફલાદિ વિગેરેને મેવા તરિકે એક જ વર્ગમાં ગણવામાં આવે છે. યદ્યદિષ્ટતમં લોકે યદ્વાતિપ્રિયમાત્મનઃ । યેન સ્યાન્નિર્વૃત્તિશ્ચિત્તે તત્કૃષ્ણે સાધયેદ્ ધ્રુવમ્ ॥ (નિવંધ સ. નિ. ૨૩૬)

જે પદાર્થો લોકમાં ઇષ્ટતમ (ઉત્તમ) ગણાતા હોય, અને જે પોતાને પ્રિય હોય અને જેથી મનમાં સુખ થાય તે પદાર્થો ભગવાનને ધરાવવા અથવા અર્પણ કરવા. જેટલા કાલ સેવા કરવામાં આવે છે તેટલા કાલ ભોગ ધરવામાં આવે છે.

૪૮. ભગવદ્જન્મ, કર્મ.—ભગવાનને ગુણુવડે કર્મ અને જન્મ છે જ નહિ. ભગવાનની સદ્રૂપ ક્રિયાશક્તિ વડે થતા પ્રાકટ્યને ભગવાનનું કર્મ કહે છે. અને આનંદરૂપ વડે થતા પ્રાકટ્યને જન્મ કહે છે.

૪૯. પુનર્જન્મ નિવૃત્તિ.—શ્રુણ્વન્ગુણન્સંસ્મરયંશ્ચ ચિન્તયન્નામાનિ રૂપાણિ ચ મર્જ્જલાનિ તે ॥ ક્રિયાસુ યસ્ત્વચ્ચરણારવિન્દયોરાવિષ્ટચેતા ન ભવાય કલ્પતે ॥

તમારાં મહામંગલ નામ અને રૂપોને સંભવતો, બોલતો, સંભારતો, અને ચિંતવતો જે પુરુષ તમારે માટે ક્રિયાઓમાં (સેવામાં) તમારા (ભગવાનના) ચરણાવિંદમાં જ ચિત્ત રાખે તેને પુનર્જન્મ થતો નથી. (ભા. ૧૦-૨-૩૭)

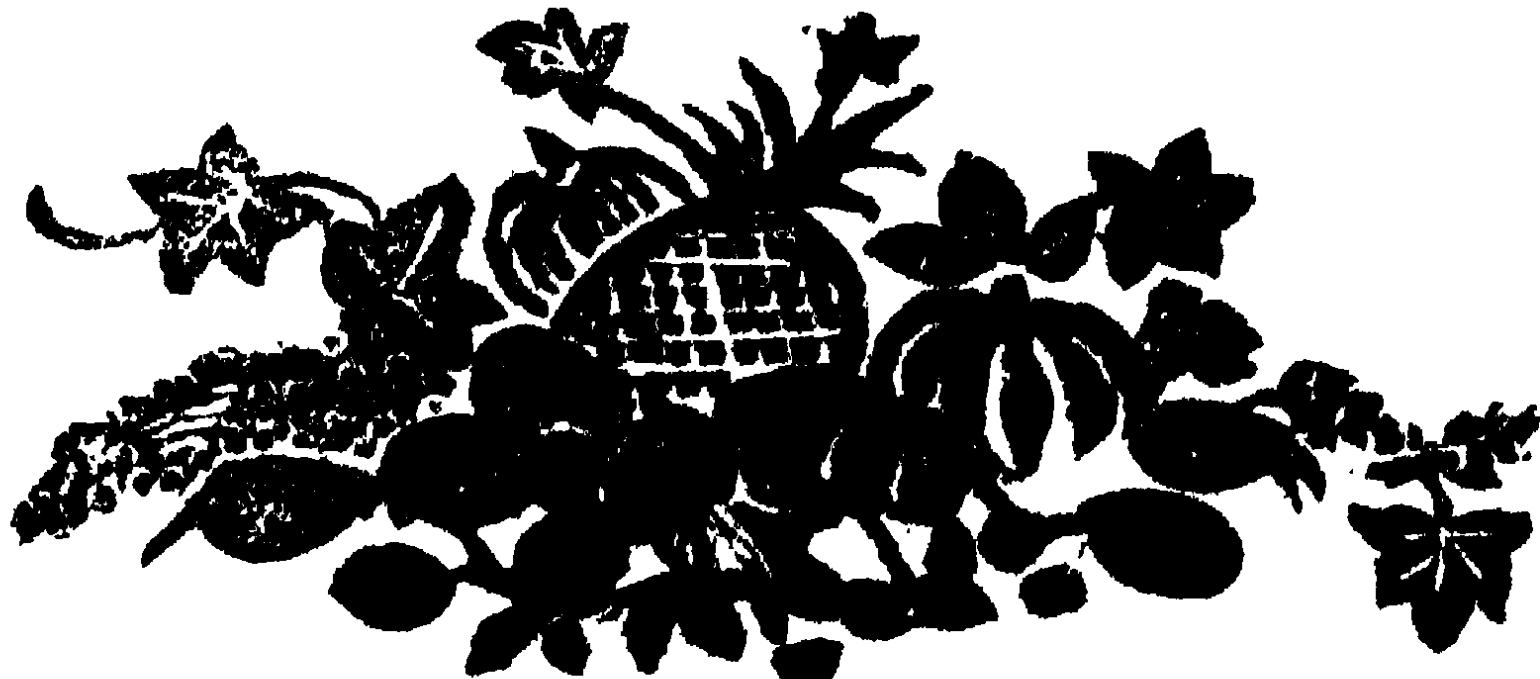
૫૦. કુમતિ.—આલ્સ્ય ક્ષત્રિય વગેરે જાતિ કહેવાય છે, સ્ત્રી પુરુષ વગેરે લિંગ કહેવાય છે, મૂલ કુટુંબને કુલ કહે છે, કાણો કુખડો, સુંદર વગેરે દેહનો અધ્યાસ છે, એ પ્રમાણે ચારે પ્રકારના અધ્યાસ ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવાથી નિવૃત્ત થાય. જાતિ, કુલ અને દેહના અધ્યાસ અહંતાને લીધે થાય છે. મમતાથી ઉત્પન્ન થતા અધ્યાસ અનેક પ્રકારના છે. તેમાં પતિ, પુત્ર, પત્ન, ગોપ, ગોપી ગાય, વગેરેથી ઉત્પન્ન થતા અધ્યાસને શ્રીયશોદાજી દુષ્ટ બુદ્ધિ, કુબુદ્ધિ કે કુમતિ કહે છે. એ સધળી કુબુદ્ધિ ભગવાનની માયાના પરિણામરૂપ હોવાથી ભગવાન જ તેની નિવૃત્તિ કરી શકે છે. (સુબોધિનીજી ભા. ૧૦-૮-૪૨.)

૫૨. મન લૌકિકમાં આસક્ત થાય ત્યારે શું?—
લૌકિક ક્રિયામાં, લૌકિક અભિનિવેશથી, જ્યારે મન સંપૂર્ણ રીતે ગુંથાય છે ત્યારે તે સ્નેહને બાળુ પર મુકે છે અને કર્મમાર્ગને અને ભક્તિમાર્ગને હ્યમથાવી દે છે. તે વખતે સાંખ્ય અને યોગ સ્થિર રહી શકતા નથી અને બ્રહ્મવિદ્યા પોતાના સ્થાનમાંથી ખસી જાય છે. (સુમેધિ િજી ભા. ૧૦-૯-૩)

૫૨. ભગવત્પ્રાપ્તિ કેને?—નાયં સુખાપો ભગવાન્દેહિનાં ગોપિકાસુતઃ॥
જ્ઞાનિનાં ચાત્મમૂતાનાં યથા ભક્તિમતામિહ ॥ (શુકદેવજી ભા. ૧૦-૯-૨૧.)
યશોદાના પુત્ર એ શ્રીકૃષ્ણભગવાન જેવા ભક્તિવાળાઓને સહેજે મળે છે તેવા દેહાભિમાનવાળા તપસ્વી આદિ લોકોને અને દેહાભિમાન વગરના જ્ઞાની લોકોને પણ સહેજે મળતા નથી.

૫૩. માતાપિતા સાથે પુત્રની ફરજ.—માતરં પિતરં વૃદ્ધં
માયોં સાધ્વીં સુતં શિશુમ ॥ ગુરં વિપ્રં પ્રપન્નં ચ કલ્પોઽવિમ્રચ્છૈસન્મૃતઃ ॥
(ભા. ૧૦-૪૫-૭) પોતે સમર્થ છતાં જે પુરુષ મા, વૃદ્ધપિતા, પતિવ્રતા સ્ત્રી, બાલકપુત્ર, ગુરુ, વિપ્ર અને આશ્રિતનું પોષણ ન કરે તેને જીવને મુવો જાયવો.

૫૪. કર્મ કરે તે જ ફલ ભોગવે.—જીવ એકલો જ જન્મે છે, એકલો જ મરે છે, એકલો જ પુણ્ય ભોગવે છે અને પાપ પણ એકલો જ ભોગવે છે. અદ્યપ્યુદ્ધિવાળા માણસે અધર્મથી ભેગા કરેલા ધનને તેના પુત્રાદિક લોકો અમો પોષણ કરવા યોગ્ય છીએ, એવી ભૂલમાં નાખીને હરી જાય છે. જેઓને પોતાના સમજી અધર્મથી પોષણ કરે છે તે પ્રાણ, ધન, અને પુત્રાદિક લોકો તે પોષણ કરનારા મૂર્ખ માણસને ભોગનું સુખ ન મળ્યું હોય તે પહેલાજ છોડી દે છે. તેઓએ છોડી દીધેલા પોતાના સાચા સ્વાર્થને નહિ જાણનાર, સ્વધર્મથી વિમુખ અને જેનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી એવો તે માણસ પોતે કરેલાં પાપને જ સાથે લઈને નરકમાં પડે છે. (અકુરનો ધૃતરાષ્ટ્રને ઉપદેશ ભા. ૧૦. ૪૯. ૨૧૨૫.)

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય વચનામૃતો.

શ્રીકૃષ્ણં પરમાનંદં દશલીલાયુતં સદા ॥

સર્વભક્તસમુદ્ધારં વિસ્ફુરન્તં પરં નુમઃ ॥

સર્વદા દશલીલાયુક્ત, સર્વ ભક્તોનો સારીરીતે ઉદ્ધાર કરનાર, વિશેષકરીને સ્ફુરતા એવા પર, પરમાનંદસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમન કરીએ છીએ. (શ્રીવલ્લભાચાર્યજી).

૫૬. ભક્તિયોગ.—ધણા માર્ગીયા ભક્તિયોગ ધણા પ્રકારનો કહેવાય છે. માણસોના સ્વભાવરૂપ સત્ત્વ રજ્જ અને તમોગુણને લીધે ફલના સંકલ્પ જુદા જુદા હોય છે તેને લીધે ભક્તિ પણ જુદા જુદા પ્રકારની ગણાય છે. ક્રોધ પીડા કરવાની અથવા પરાયો ઉત્કર્ષ નહિ ખમી શકાયાથી ક્રોધ તથા બેદદષ્ટિ રાખીને ભક્તિ કરે તે તામસભક્તિયોગ કહેવાય. વિષયોની ઇચ્છાથી, યશની ઇચ્છાથી અથવા ઐશ્વર્યની ઇચ્છાથી બેદદષ્ટિ રાખીને જેઓ ભક્તિ કરે તે રાજસભક્તિયોગ કહેવાય. પાપના ક્ષયને સારુ, કર્મનું અર્પણ કરી ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવા સારુ અથવા કર્મ પરાજય થાય તેને સારુ બેદદષ્ટિ રાખીને જે ભક્તિ કરે તે સાત્ત્વિકભક્તિયોગ કહેવાય છે.

મારા (ભગવાનના) ગુણોનું શ્રવણ કરતાં જ હું કે જે સર્વનો અંતર્યામી છું તેમાં સમુદ્રમાં ગંગાજલની ગતિની પેઠે અવિચ્છિન્ન (વચમાં ત્રુટે નહિ એવી) મનની ગતિ રહ્યા કરે, અને તે રહેવામાં ક્રોધ પ્રકારનાં ફલની ઇચ્છા કે બેદદષ્ટિ ન હોય એ નિર્ગુણભક્તિયોગ કહેવાય છે. એવી નિર્ગુણભક્તિ કરનારાઓને કેવલ મારી (શ્રીભગવાનની) સેવા કરવાની ઇચ્છા હોય છે, તેથી સાલોક્ય (મારી સાથે એક લોકમાં વાસ) સાર્થિ (મારા જેવું ઐશ્વર્ય) સામીપ્ય (મારી પાસે રહેવું) સારૂપ્ય (મારા જેવું રૂપ) અને એકત્વ (મારા સ્વરૂપમાં મલી જવું) હું આપવા માંડું, તો પણ તેઓ લેતા નથી, આનું નામ નિર્ગુણ-ભક્તિયોગ કહેવાય છે કે જેથી ત્રણે ગુણના ફલરૂપ સંસારને મૂકી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. (શ્રીભગવદ્વાક્ય ભા. ૩-૨૯. ૭૧૪.) આ નિર્ગુણભક્તિયોગ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગમાં ગ્રાહ્ય છે.

૫૭. શ્રીમદ્ગોકુલ અને સ્વતંત્ર ભક્તિ.—નિઃસાધનજીવોદ્ધારકરણ પ્રભુના ધામને આપણા શાસ્ત્રમાં ‘શ્રીમદ્ગોકુલ’ કહે છે. આ આધિભૌતિક-લોકમાં સર્વ વ્યવહાર પંચમહાભૂતરૂપ પ્રાકૃત દેહ પ્રાણ ઇન્દ્રિયાદિથી થાય છે. તેથી પર (આગલ) વિકાસક્રમમાં આધ્યાત્મિક લોક આવે છે જ્યાં સર્વ વ્યવહાર પ્રાકૃત-ભૌતિક નથી, પણ આધ્યાત્મિક છે. ચૈતન્યથી જ ત્યાં સર્વ વ્યવહાર ચાલે છે એ આધ્યાત્મિક સ્થાને જ આપણા શાસ્ત્રમાં અક્ષર અથવા વ્યાપિવૈકુંઠધામ કહ્યું છે. આ આધ્યાત્મિકલોકથી પણ આગલ વધતાં આધિદેવિક લોક આવે છે. જ્યાં સર્વ વ્યવહાર, માત્ર ચૈતન્યથી જ કે ગણિત આનંદથી નહિ પણ પૂર્ણ પ્રકટાનંદથી જ ચાલે છે. એ આનંદધન, રસધન, ઉત્તમોત્તમ, ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ ભૂમિકાને જ ‘શ્રીમદ્ગોકુલ’ કહે છે ત્યાં દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અંતઃકરણાદિ પ્રાકૃત નથી, ચિન્મય નથી, પણ ખાસ આનંદરૂપ જ છે જેમ કોઈ સંપત્તિમાન પુરુષને ત્યાં સર્વ વ્યવહાર સુવર્ણાદિથી જ ચાલે છે, મૃત્તિકાથી ચાલતો નથી તેમ આ અપ્રાકૃત શ્રીમદ્ગોકુલમાં સર્વ વ્યવહાર આનંદથી જ ચાલે છે. દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ સર્વ અત્ર આનંદરૂપ જ હોય છે. આ શ્રીમદ્ગોકુલમાં જે નિઃસાધન ભક્તિનો નિરંતર પ્રવાહ દર્શ્યમાન થાય છે તે ભક્તિ સ્વતંત્ર છે. તે શુદ્ધ અંતઃકરણથી દીનતાપૂર્વક પ્રભુને શરણુ જવાથી એકદમ જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્વતંત્રભક્તિમાર્ગ વેળી કાંઈ પણ પ્રકારે વિરુદ્ધ નથી, પરંતુ વેદને અનુકૂલ જ છે, આ કરાલ કલિકાલમાં વૈદિક સાધન ન બની શકવાથી આ સ્વતંત્ર સર્વદેશી સર્વગ્રાહ્ય ભક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા શ્રીમદાચાર્યચરણ આગ્રહથી ભલામણ કરે છે.

૫૮. વૈષ્ણવ અને વિષ્ણુ.—વિષ્ણુનો સંબંધી તે ‘વૈષ્ણવ’ પણ વિષ્ણુ એટલે શું? વિષ્ણુ શબ્દ પ્રવેશાર્થક વા વ્યાપ્ત્યર્થક વિશ્વ ધાતુને આનંદ-વાચક નુ પ્રત્યય લાગીને સિદ્ધ થયો છે, અર્થાત્ વ્યાપક સર્વવ્યાપક, ખાલ અને અબ્યંતર આનંદાવિષ્ટ, બાહ્યાબ્યંતર રસાવિષ્ટ, પરમકાષાપત્ત પરમનિર્ગુણ પરિપૂર્ણ ‘પુરુષોત્તમ’જ વિષ્ણુનો યૌગિક અર્થ છે. યદ્યપિ આ આનંદવ્યાપ્ત રસાવિષ્ટ પુરુષોત્તમ સર્વવ્યાપક છે, તથાપિ જ્યાં એ રસાવિષ્ટ સ્વરૂપનાં સદાસર્વદા સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે તે સ્થાને ધામ અથવા લોક કહેવામાં આવે છે. વસ્તુમાત્ર બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી સ્થંભ વિગેરે પણ ભગવદ્રૂપ છે, તેમાં પણ વિષ્ણુ પુરુષોત્તમ વ્યાપીને જ રહેલા છે, તથાપિ તેમાં આપણને સદાસર્વદા ભગવદ્દર્શન થતાં નથી. સ્થંભમાં માત્ર બ્રહ્મનો સદંશ જ પ્રકટ થયો છે ચિદંશ અને આનંદાંશ પ્રકટ નથી. જે સ્થાને પરબ્રહ્મના સદંશ, ચિદંશ અને આનંદાંશ પણ સદાસર્વદા પરિપૂર્ણ પ્રકટ છે, તેને જ, તે સ્થાને જ આપણે ભગવદ્ધામ વા ભગવલ્લોક કહીએ છીએ. પુરુષોત્તમ સર્વત્ર વ્યાપક છે તથાપિ વ્યાપિવૈકુંઠધામમાં જ નિરંતર પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપે દર્શન થાય છે. આ પુરુષોત્તમનો જેને નિત્ય સંબંધ હોય તે વૈષ્ણવ.

૫૯. વૈષ્ણવનાં લક્ષણ. — શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાશાસ્ત્રના આરંભા અધ્યાયની સમાપ્તિમાં વૈષ્ણવનાં લક્ષણ આપતાં ભગવાન્ આજ્ઞા કરે છે કે મેં (ભગવાને) પ્રકટ કરેલા કેાઈપણ પદાર્થ ઉપર વૈષ્ણવ દ્વેષ રાખતો નથી^૧, સર્વ સાથે મિત્રતા ધારણ કરે છે^૨, સર્વ ઉપર કરુણાવૃત્તિ રાખે છે^૩, મમતાનું નિવારણ કરે છે^૪, અહંકારને દૂર રાખે છે^૫, સુખદુઃખમાં સમાન બુદ્ધિ રાખે છે^૬, ક્ષમા ધારણ કરે છે^૭, નિરંતર સંતોષ રાખે છે^૮, ભગવદ્દાલંબનરૂપ યોગ ધારણ કરે છે^૯, દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિય અંતઃકરણ અને આત્મા સર્વને નિયમમાં રાખે છે^{૧૦}, દૃઢ નિશ્ચયવાન્ હોય છે^{૧૧}, મન અને બુદ્ધિ મારે (ભગવાનને) વિષે અર્પણ કરે છે^{૧૨}, એવો ભક્ત મને (શ્રીકૃષ્ણને) પ્રિય છે. જેનાથી લોકને ઉદ્દેગ થતો નથી અને લોકનાથી જેને ઉદ્દેગ થતો નથી, હર્ષ, અક્ષમા, ભય, અને ઉદ્દેગથી મુક્ત હોય છે^{૧૩}, તે મને (શ્રીકૃષ્ણને) પ્રિય છે. જે ભક્ત નિરપેક્ષ છે^{૧૪}, જેનું બાહ્ય અને આંતર પવિત્ર છે^{૧૫}, જે ચતુર છે^{૧૬}, જે સર્વત્ર સાક્ષીવત્ ઉદાસીન વૃત્તિ ધારણ કરે છે^{૧૭}, જે વ્યથાને ગણકારતો નથી^{૧૮}, જે પ્રવૃત્તિમાત્રનો પરિત્યાગ કરે છે^{૧૯}, તેજ મારો ભક્ત છે તે મને (શ્રીકૃષ્ણને) પ્રિય છે. શત્રુ અને મિત્રમાં, માન અને અપમાનમાં, શીત અને ઉષ્ણમાં, સુખ અને દુઃખમાં જે સમાન વૃત્તિ ધારણ કરે છે^{૨૦}, નિઃસંગ છે^{૨૧}, નિંદા અને સ્તુતિને તુલ્ય ગણે છે^{૨૨}, ભગવત્સ્વરૂપનું મનન કરતો હોવાથી નિરંતર મોન ધારણ કરે છે^{૨૩}, યથાકાલ જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તેમાં જ સંતોષ રાખે છે^{૨૪}, મમતોત્પાદક ગૃહાદિ પદાર્થનો પ્રભુમાં વિનિયોગ કરીને ગૃહાદિના બંધનમાં બંધાતો નથી, જેની મતિ સ્થિર છે^{૨૫}, એવો ભક્તિમાન્ નર મને (શ્રીકૃષ્ણને) પ્રિય છે, વળી ૧૪ મા અધ્યાયના ૨૨મા શ્લોકમાં આજ્ઞા કરે છે કે “ગુણાતીત પુરુષ પ્રકાશરૂપ સત્ત્વગુણની, રાજસપ્રવૃત્તિની, તામસ મોહની નથી રાખતો કેાઈની પણ આકાંક્ષા” એ પ્રમાણે નિર્ગુણ ગુણાતીત ભક્તનાં લક્ષણ આપતાં છેવટે કથે છે જે (અન્યભિચારી) અનન્યભક્તિરૂપ યોગનું અવલંબન કરીને મારી સેવા કરે છે, “મારી પરિચર્યા કરે છે તે પ્રકૃતિના ત્રણે ગુણોનું ઉલ્લંઘન કરીને બ્રહ્મભાવ સંપાદન કરે છે.”

૬૦. લક્ષ્મીના મદનું પરિણામ.—નલકુમાર અને મણિગ્રીવ એ બે કુમેરજીના પુત્રો હતા પણ લક્ષ્મીની મદરૂપ મહિરા પીવાથી મત્ત અને અંધ બનેલા એ બે દેવકુમારોને જોઇ તેઓના પર અનુગ્રહ કરવા નારદજીએ શાપ આપ્યો, તેથી તેમને બે યમલાજીન નામના વૃક્ષરૂપ થઇ તપ કરવું પડ્યું નારદજી કહે છે:—નહ્યન્યો જુષતો જોષ્યાન્બુદ્ધિભ્રંશો રજોગુણઃ ॥ શ્રીમદાદાભિજાત્યાદિર્યત્ર સ્ત્રીયુત્તમાસવઃ ઇતિ (ભાગવત. ૧૦-૧૦-૮ થી ૧૦.) ભાવાર્થ—પ્રિય વિષયોને સેવનાર પુરુષને લક્ષ્મીના મદવિના કુલીનપણ્યા કે વિદ્વાનપણ્યાદિથી થયેલો ખીજ કાંઈ પ્રકારનો મદ, અથવા રજોગુણનું કાર્ય, બુદ્ધિનો ભ્રંશ કરનાર નથી, પણ લક્ષ્મીના મદ જ બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરે છે. એ મદની સાથે સ્ત્રીઓનું વ્યસન, ઘૂતનું વ્યસન, અને મહિરા પીવાનું વ્યસન રહે છે. વિષયમાત્રના સેવનથી બુદ્ધિનો ભ્રંશ થાય છે, કેમકે વિષયનું સેવન રજોગુણનું કાર્ય છે, અને બુદ્ધિ સાર્વિકગુણથી પવિત્ર રહે છે. (સત્વાત્ સજ્જાયતે જ્ઞાનમ્.)

વિદ્યાનો મદ, ધનનો મદ અભિજન (ઉચ્ચ કુટુંબ) નો મદ એ ત્રણ મદ મદાન્ધોને વધારે મદાન્ધ બનાવે છે, પણ સત્પુરુષો તેથી ઇન્દ્રિયનિગ્રહ પ્રાપ્ત કરે છે. સ્ત્રી કાયાનો નાશ કરે છે, ઘૂત સત્ય વાણીનો નાશ કરે છે, અને મહિરા બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. મહિરા, ઘૂત અને સ્ત્રીઓનો સંગ એ ત્રણે અધર્મના પગ છે.

સ્વભાવે કરીને વિષયભોગ સુખનો હેતુ થાય છે, પણ અંતે, અને પરજોકને વિષે તે દુઃખનો હેતુ થાય છે. ધનના મદથી વસ્તુનું તત્ત્વ જાણવામાં આવતું નથી તેથી તે મદવાળો કેવળ માંસના બક્ષણને માટે નિર્દયરીતે પશુઓને હણે છે, કેમકે જેઓએ પોતાના આત્મા—અંતઃકરણ ઉપર જય મેળવ્યો નથી તેવા અને આ નશ્વર દેહને જરા મૃત્યુ રહિત માનનારાઓથી જ પશુઓ હણાય છે.

પરસ્ત્રીનું સેવન કરવાથી નિંદા થાય છે, અને જેની તે સ્ત્રી હોય તેને દ્રોહ થાય છે. સ્ત્રીનું સેવન કરનાર પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી, એટલામાટે દેહના ક્ષણિક સુખ સારુ યત્ન ન કરતાં આત્માની ઉન્નતિને માટે યત્ન કરવો યોગ્ય છે.

જેને લક્ષ્મીનો મદ થયો હોય તેને અસત્ પુરુષ સમજવો, અને તે લક્ષ્મીના મદથી આંધળો થયો છે એમ જાણવું. જેની આંખમાં ધૂળ પડ્યું હોય, અથવા છાયા પડી જવાથી જેને દેખાતું ન હોય, તેને અંજનથી મટે છે, તેમ જેને લક્ષ્મીનો મદ થયો હોય તેને દારિદ્ર્ય જ ઉત્તમ અંજનરૂપ છે. ભગવાન કહે છે ‘જેને લક્ષ્મીનો મદ થયો હોય તેના ઉપર અનુગ્રહ કરવા સારુ હું તેનું ધન ત્રિમે ત્રિમે હરી લઉં છું.’

૬૧. ભક્તિરસ.—અત્ર ભક્તિમાર્ગસ્ય અયં સિદ્ધાન્તઃ । બ્રહ્માનન્દઃ સ્વેચ્છયા વસ્ત્રમિવ સદ્ભુવિતાત્મા શતગુણિત ઇવ ઘનીભૂતઃ પરિણતદધિવત્ અન્યૂનઃ આનન્દઘનો ભવતિ, તદાત્મકો ભગવદ્ધરણઃ ઇતિ—(સુ ૧૦-૩૪ ઉ-૩. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી)
 અહિં ભક્તિમાર્ગનો આ સિદ્ધાન્ત છે. બ્રહ્માનન્દ સ્વેચ્છાથી વસ્ત્રની માફક સંકુચિત થઈ સો પડવાળો ધટ્ટ થઈ જમી ગયલા દહિં જેવો પૂર્ણઆનન્દધન થાય છે; તેજ ભગવાનનું ચરણારવિન્દ. જ્યારે ભક્ત ભક્તિમાર્ગ વડે એ પ્રભુના ચરણારવિન્દને ધારણ કરે છે, ત્યારે ભગવદ્ભક્તે કાય, વાણી, અને મનથી દૃઢ રીતે ધારણ કરેલું ચરણારવિન્દ પોતે રસાત્મક હોવાથી ભક્તને આનન્દરૂપે સ્ત્રવે છે; એ આનન્દસ્ત્રાવને ભક્તિરસ કહે છે, એ ભક્તિરસ પણ શબ્દબ્રહ્મરૂપ ભાગવત વગેરેમાં એકઠો કરાયેલો છે અને તે ઘડામાં ભરેલ જલની માફક મહોટાંઓના શ્રવણ, સ્મરણ, કીર્તન વગેરેથી ઇન્દ્રિયો સાથે અફળાઈ પછડાઈને ઇન્દ્રિયોના છિદ્રદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે. એ નિર્ગલિત થયેલો રસ તો ભક્તની ઇન્દ્રિયોથી પવિત્ર થયેલો હોવાથી ભક્તિરસ કરતાં પણ વિશેષ રસાત્મક હોય છે એમ હોવાથી જ્યારે જ્યારે વારંવાર ગૂઢાર્થરૂપ ચરણારવિન્દના મહરંદરૂપ ભગવદ્ગુણોનું ભક્તિમાર્ગને અનુસાર કીર્તન ભક્ત કરે છે, ત્યારે મહોટાંઓનાં મનમાંથી (સ્ત્રીને) મહોટાંઓનાં મનમાં પ્રવેશ કરીને પુનઃ મુખમાંથી નિસરે છે. શ્લોકમાં ક્વચિત્ શબ્દ એમ સૂચવે છે કે અત્યંત ભક્તના સંગમાં રસાવિર્ભાવિ (રસનું પ્રાકટ્ય) થાય ત્યારે કોઈકવાર જ તે કહે છે.

૬૨. અધ્યાસના લયનો પ્રકાર.—આસન્યથી એટલે પ્રાણની ઉપાસનાથી, ઇન્દ્રિયોનો દેવભાવ થાય છે, અને એ દેવભાવ થવાથી દરેક ઇન્દ્રિય તેના દેવમાં લય પામે છે, તેથી દેહ, પ્રાણ ઇન્દ્રિયાદિનો લય થાય છે. આ વિષય બૃહદ્દારણ્યક ઉપનિષદમાં વર્ણવેલો છે શ્રીહરિની સેવાથી સર્વફલ થાય છે એમ ભાગવતશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ભગવાનનું મુખારવિન્દ અગ્નિસ્વરૂપ છે, મનુષ્યની વાગિન્દ્રિય જ્યારે અગ્નિત્વ પામે ત્યારે ભગવન્મુખત્વને પામે છે. આ પ્રકારે જ્યારે સર્વ આધ્યાત્મિકનું આધિદેવિકત્વ થાય છે ત્યારે સંઘાતનો લય થાય છે અને પોતાનો બ્રહ્મભાવ થવાથી બ્રહ્મને વિષે લય થાય છે. જીવભાવ રહે તો કોઈ દહાડો બીજો સંઘાત ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે, માટે જીવનો પણ બ્રહ્મમાં લય કરવો એ આવશ્યક છે. (પ્રકાશ. ત. નિ. શા. પ્ર. ૩૫)

૬૩. પંચપર્વા અવિદ્યા.—સ્વરૂપવિસ્મરણ, અંતઃકરણાધ્યાસ ઇન્દ્રિયાધ્યાસ પ્રાણાધ્યાસ અને દેહાધ્યાસ એ ચાર અધ્યાસ મળી પાંચ અવિદ્યાના પર્વ એટલે ભાગ અથવા વિભાગ કહેવાય છે. એ અવિદ્યાથી બંધાઈને સૃષ્ટિમાં જીવ જન્મમરણને પામે છે. (નિબંધ શા. ૩૨.)

૬૪. બ્રહ્મ-પરમાત્મા-ભગવાન્ નામો જુદાં કે એક ?-

‘एतज्जगत् सर्वं भगवतो रूपम् इति’-(सु. ३. २९-३५.) આ સર્વ જગત્ ભગવાનનું રૂપ છે, નહિ તો કાલ ભગવદ્દર્શ હોવાથી કાલત્વ વિધાન કરી શકાત નહિ. તેથી આ જગત્ ભગવાનનું રૂપ છે એમ કહ્યું. શ્રુતિમાં બેપ્રકારે નિરૂપણ કરેલું છે. આ સર્વ આત્મા જ છે, આ સર્વ બ્રહ્મ જ છે, પૃથક્ષત્વ (વધવું) અને વ્યાપ્તિ એ બેની અપેક્ષાથી એ બન્ને પદ બ્રહ્મ અને આત્મા પ્રવૃત્ત થયા. બન્નેનું સ્વરૂપ આનંદ છે તો પણ આત્મા સપ્રકાર છે, બ્રહ્મ નિપ્રકાર છે. આત્મા જ બ્રહ્મ છે એમ ‘આ આત્મા વિજ્ઞાનમય છે’ એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. વિચારમાં બ્રહ્મની જ પ્રતિષ્ઠા અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા એ પ્રકારે કરેલી છે. બ્રહ્મણઃપરમાત્મનઃ એ શબ્દોથી જગત્નું ઉભયરૂપપણું કહે છે અથવા ત્રણ મતનો સંગ્રહ કરે છે. ‘વેદાંતમાં બ્રહ્મ સ્મૃતિઓમાં પરમાત્મા તથા ભાગવતમાં ભગવાન એ ત્રણે શબ્દોથી વ્યવહારાય છે’ લોકમાં એશ્વર્યાદિ ધર્મેણિપુરસ્કાર કરીને ભગવત્ત્વ કહેવાય છે, વૈલક્ષણ્ય પુરસ્કાર કરીને આત્મત્વ કહેવાય છે સદ્રૂપતાનો પુરસ્કાર કરીને બ્રહ્મત્વ કહેવાય છે. ‘यज्ञरूपो हरिः पूर्वकाण्डे ब्रह्मतनुः अवतारी हरिः कृष्णः श्रीभागवत ईर्यते’ (ત. નિ. શા. ૧૩) વેદના પૂર્વકાંડમાં (એટલે ક્રમકાંડમાં) (ક્રિયાશક્તિવિશિષ્ટ) યજ્ઞસ્વરૂપ હરિ છે, અને જ્ઞાનકાંડમાં (જ્ઞાનશક્તિવિશિષ્ટ) બ્રહ્મસ્વરૂપ હરિ છે અને (ક્રિયા અને જ્ઞાન ઉભય વિશિષ્ટ) અવતારી હરિ કૃષ્ણને શ્રીમદ્ભાગવતમાં વર્ણવેલ છે.

૬૫. ક્રમમુક્તિનો ઉપાય.-સશાસ્ત્ર વૈદિક સાધન કરવાથી ક્રમશઃ દિગ્દેહ પ્રાપ્ત કરીને બ્રહ્મણ્યનો દેહ પ્રાપ્ત કરીને, ઉત્તરોત્તર સાધનક્રમ ચાલુ રાખતાં અંતે ક્રમમુક્તિ થાય છે. ‘बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान् मां प्रपद्यते’ જ્ઞાનવાનને બહુ જન્મના અંતે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રથમ તો શું સાધન કરવું તેનો નિશ્ચય કરવામાં જ કેટલાંક જન્મ વીતી જાય છે, અને તે નિશ્ચય કર્યા પછી તે સાધનનું આચરણ કરીને જ્ઞાન સિદ્ધ કરીને જ્ઞાનનું ફક્ત પામવામાં ખીજાં કેટલાંક જન્મ વીતી જાય છે.

૬૬. સર્વોમુક્તિનો ઉપાય.-સર્વોમુક્તિ x પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય કેવલ ભક્તિ જ છે, ભક્તિથી એક જ જન્મમાં સર્વઃ સત્ત્વર મુક્તિ સિદ્ધ થઈ જાય છે. ‘मन्मना भव’ ‘सर्वधर्मान् परित्यज्य’ ઇત્યાદિ ગીતાશાસ્ત્રાનુસાર જીવ પોતાની અહંતામમતા દૂર કરીને પ્રભુને શરણે જાય છે, તો સર્વ ભવનસમર્થ સર્વકરણસમર્થકર્તુ અર્તુ અન્યથાકર્તુ સમર્થ *અચિન્ત્યાનવગાહ્ય માહાત્મ્યયુક્ત પ્રભુ પોતાના પ્રમેયબલથી તે સદાચારનિષ્ઠ ભક્તનું સદા સર્વદા યોગક્ષેપ-નિર્વાહ કરીને અંતે સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરીને ચરણારવિંદની, અને કૃપાનિશયથી મુખ્યારવિંદની પણ ભક્તિનું દાન કરે છે.

૧ આગલ કરીને + ક્રમેક્રમે મુક્તિ x શીઘ્ર મુક્તિ * જેનો વિચાર થઈ શકે નહિ અને જેની સમજ પડે નહિ તેવા.

૬૭. વ્યક્ત અને અવ્યક્ત.—વ્યક્તાવ્યક્તમિદં વિશ્વં રૂપં તે બ્રાહ્મણો વિદુઃ इति । હે કૃષ્ણ, વ્યક્ત અને અવ્યક્ત આ વિશ્વ તમારું રૂપ છે તે બ્રહ્મવેદાઓ જાણે છે. (ભા. ૧૦-૧૦-૨૬) આ જગત વ્યક્ત અને અવ્યક્ત બંને છે. જગત ભગવાનનું જ રૂપ છે, અને તે વેદથી જાણી શકાય છે. તેમાં બધી શ્રુતિઓ પ્રમાણ છે.

૬૮. ભગવાન્ ક્યાં છે?—ભગવાન્ અંતઃકરણમાં પ્રત્યક્ષ છે, પણ બહાર પ્રત્યક્ષ નથી, પોતે પ્રકાશ કરેલા ગુણોથી પોતાનો મહિમા ભગવાને ઢાંકી દીધો છે, તેથી ભગવાન સર્વ કંઠાણે વર્તે છે, તેમ છતાં પ્રકટ થતા નથી. જેમ સૂર્યે ઉત્પન્ન કરેલાં અને તેનાથી જ પ્રકાશમાં આવતાં વાદળાંઓથી ઢંકાયેલા સૂર્યનું દર્શન તેના અંશભૂત ચક્ષુને થતું નથી, તેમ જ બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થયેલા અને તેનાથી જ પ્રકાશમાન થયેલા ગુણોથી ઢંકાયેલા બ્રહ્મનું દર્શન તેના અંશભૂત જીવને થતું નથી. (સુખોદિનીજી ભા. ૧૦-૧૦-૩૩)

૬૯. જીવની શુદ્ધિ.—ભગવાનનાં શ્રવણ અને કીર્તન પવિત્ર છે તે શ્રવણ, કીર્તનરૂપી જલના પુરથી પાપપૂંજનો ક્ષય થાય છે. શ્રવણ-કાનદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને સર્વદોષને હલાવીને મુખ થકી કીર્તન દ્વારા સર્વપાપને બહાર કાઢી નાખે છે. એ પ્રકારે કેટલાક કાલસુધી આવૃત્તિ કરવાથી જીવ સર્વપ્રકારે શુદ્ધ થાય છે. (સુખોદિનીજી. ભા ૧૦-૧૬-૪૧)

૭૦. જીવનું હિત અહિત.—પોતાનું હિત કે અહિત શેમાં રહેલું છે તેની જીવને કેટલીક વખત સમજણ પડતી નથી, એ કારણથી કેટલીક વસ્તુઓ પોતાનું અહિત કરનારી હોય તો પણ જીવ તેનો સ્વીકાર કરે છે. એટલું જ નહિ પણ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા વેગને લીધે કેટલીક વખત હિત અહિતનો વિચાર કરવાનો અવકાશ પણ મળતો નથી અહિતને હિત ધારી તેનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. એ અહિત કરનાર વસ્તુનું ગ્રહણ કરનાર જીવે આ ગાયો અને ગોવાલીયાની માફક ભગવાનનું શરણ-લીધું હોય, તો ભગવાન એ વસ્તુના પરિણામમાંથી અવશ્ય બચાવે છે, કેમકે પોતાને શરણે આવેલાનું ભગવાન અહિત થવા દેતા નથી. (સુખોદિનીજી. ભા ૧૦-૧૬-૪૮.)

૭૧. કાલીયદમન.—કાલીયને ઇન્દ્રિયો કહેવામાં આવે છે અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોને કાલીયનાગનું વિષ માનવામાં આવે છે. એ ઇન્દ્રિયો અને વિષયના સંબંધથી સર્વનાશ થાય છે. ઇન્દ્રિયો વિષપૂર્ણ કાલીયનાગના મસ્તકે છે, આ માટે કાલીયદમનની લીલા છે. (વધુમાટે સુખોદિનીજી જુઓ.)

૭૨. માયા.—માયાએ ભગવાનની શક્તિ છે, તે ભગવાનની શક્તિ હોવાથી સર્વભવનસામર્થ્યરૂપ છે અને તે ભગવાનમાં જ રહેલી છે.

૭૩. મુક્તિ.—આપના (ભગવાનના) કહ્યા પ્રમાણે શ્રદ્ધાથી જે કોઈ આચરણ કરે તે સર્વભયથી મુક્ત થાય છે, અને સર્વભયથી મુક્ત થવું એ જ મુક્તિ છે. (નાગપતિઓની સ્તુતિ સુખોદિનીજી.)

૭૪. પાપની નિવૃત્તિ.—સ્નાનમાત્રથી દેહસંજ્ઞાથી પાપ જાય છે. ઉપવાસથી પ્રાણસંજ્ઞાથી પાપ જાય છે. ભગવાનના સ્મરણથી અંતઃકરણનું પાપ જાય છે. (સુખોદિનીજી. ભા. ૧૦-૧૬-૬૩.)

૭૫. અંતઃકરણ અધ્યાસ-પ્રલંબાસુર--લંબ એટલે લાંબો જે ધણો લાંબો હોય તે પ્રલંબ કહેવાય છે. અંતઃકરણનો દોષ ધણો લાંબો છે માટે તે પ્રલંબાસુર કહેવાય છે. એ દોષ એટલો બધો લાંબો છે કે મુક્તિ પ્રાપ્તિ કરવાની અવસ્થાએ જીવ પોહોએ ત્યાંસુધી એ દોષની સંપૂર્ણરીતે નિવૃત્તિ થતી નથી. એ કારણને લીધે મોટા મોટા ઋષિ, મુનિ અને તપસ્વીઓની ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ અપ્સરા વગેરે દ્વારા પરીક્ષા લેતા. એ દોષને લીધે ધણાનો પાત થયાની કથાઓ પુરાણોમાંથી મળી આવે છે. અંતઃકરણનો દોષ ભક્તિમાર્ગમાં અંતરાયરૂપ હોવાથી ભગવાને તેના વધની ઇચ્છા કરી. (સુખોદિનીજી)

૭૬. દાવાનલપાન.—અંતઃકરણના દોષના દેવતા કોષ પામવાથી આ દાવાગ્નિ ઉત્પન્ન થયો હતો. અર્થાત્ અંતઃકરણ દોષ વિનાનું થતાં, જે દોષ એમાંથી દૂર થયો તે અગ્નિનું રૂપ ધારણ કરી ગોવાળો અને ગાયોને બાળવા આવ્યો. (સુખોદિનીજી.)

૭૭. કેશવ.—ક એટલે બ્રહ્મા અને રૂપ એટલે મહાદેવ વઃએટલે એ અંતેને સુખનું દાન કરનાર તે કેશવ-કૃષ્ણ-પરમાત્મા.

૭૮. કીર્તનભક્તિનું ફલ.—સત્યયુગમાં શ્રીવિષ્ણુનું ધ્યાન કરવાથી, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞથી-યજ્ઞન કરવાથી, દ્વાપર યુગમાં વિહિત પૂજાથી જે ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફલ કલિયુગમાં શ્રીહરિના કીર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે. (ભા. ૧૨-૩-૫૨.)

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય વચનામૃતો.

पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

તે બ્રહ્મ પૂર્ણ છે અને આ જગત પણ પૂર્ણ છે. પૂર્ણ (ભગવાન) માંથી પૂર્ણ (જગત) પ્રકટ થાય છે. (પૂર્ણ કોણ કહેવાય ? તો કહે છે કે જે) પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લઈ લઈએ તો પણ અવશિષ્ટ-શેષ પણ પૂર્ણ જ રહે. (જે સ્વરૂપનું ગમે તેટલું પરિણામ થાય પણ પોતે પૂર્ણ ને પૂર્ણ જ રહે તે પૂર્ણ કહેવાય.) (૭૯)

૮૦. ગોપીજન પ્રેમી કે કામી ?-પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીગોપીજનો મુખ્ય ભક્ત છે અને તે કામી હતાં તો કામને દોષ કેમ ન માનવો ? આનો ખુલાસો શ્રીમદ્ભાગવતકાર જ રાસોત્સવના પ્રસ્તાવમાં વેણુનિનાદ કરીને વ્રજભક્તોને વ્રંદાવનમાં પદમવીને પરમમામિક ધર્મજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણે શ્રીગોપીજનની પરીક્ષાર્થે જે અનેક વચનો કહ્યા તેના ઉત્તરમાં શ્રીવ્રજરત્નસીમંતિની જે વચનો કહે છે તે દ્વારા કરે છે. “હે વિનો ! હે સર્વસમર્થ (કામદોષ અમારામાં હોય તો કામનું પણ મંથન કરીને ભગવત્સ્વરૂપાનંદનું દાન કરવા પર્વન્ત સમર્થ) આ પ્રકારે નિર્દય વચન વદતાં આપને યોગ્ય નથી અમે સર્વ વિષયોનો (સમ્યક્) સારી રીતિથી (પુનઃ ઉદ્ય ન પામે તેવી રીતિથી સમૂલ સખીજ) આપના ચરણના મૂલમાં ત્યાગ કરીને ભક્તપદ પ્રાપ્ત થઈએ છીએ, (જેમ અદ્યાવધિ અમે આપનું ભજન કર્યું તેમ હવે આપ) અમારું ભજન કરો (અમારી ભક્તિથી અમારે અધીન થઈ જાઓ, અને નિજાનંદનું પાન કરાવો), હે મિથ્યાગ્રહિન ! હે દુરાગ્રહિન ! અમારો ત્યાગ ન કરો. જેમ આદિપુરુષ વ્યાપિવંકુઠસ્થ શ્રીપુરુષોત્તમ મુમુક્ષુઓને સ્વરૂપાનંદનું દાન કરીને ભજે છે તેમ આપ અમને ભજો.”

આથી નિશ્ચય થાય છે કે ગોપીકાઓએ તો સર્વ વિષયનો ત્યાગ કર્યો હતો અને તે ત્યાગ પણ સમૂલ હતો. વ્રજભક્ત પ્રેમલક્ષણાભક્તિની ધ્વજા છે. એ નિરુપધિ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિમાં કામનો આરોપ કરવા કરતાં બીજું અજ્ઞાન શું હોઈ શકે ?

૧. मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसं सन्त्यज्य सर्वविषयांस्तवपादमूलम् ।
भक्ता भजस्व दुर्गग्रह मा त्यजास्मान् देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून् । (भा.
૧૦-૨૬-૩૧.)

૮૧. પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તો કેવા ?—ધાર્મિક નિર્ણય એ પ્રકારના છે સાધ્ય અને સિદ્ધ.સ્વભાવદુષ્ટ જીવો પોતાના પરિશ્રમથી વેદાદિશાસ્ત્રનું મથન કરીને જે નિર્ણયપર આવે છે તે નિર્ણય ‘સિદ્ધ’ કહી શકતા નથી પણ તે ‘સાધ્ય’ છે. ઉલટું સાક્ષાત્ ઈશ્વર દિવા ભગવન્મુખાધિષ્ટાતા વાક્યપતિ શ્રીવૈશ્ણવરાયાર્જ જે નિર્ણય આપે છે તે સાધ્ય નથી, પરન્તુ સિદ્ધ છે. નિત્ય-સિદ્ધ નિર્ણય સદાસર્વદા મૂર્તિમાન્ સ્વરૂપે ભગવદ્દામમાં ખિરાજે છે, તેવા નિત્ય-સિદ્ધ નિર્ણયનું પ્રતિપાદન જીવગમ્ય શબ્દમાં કરી આપવામાં આવે તોપણ તે નિર્ણય સદાસર્વદા ‘નિત્યસિદ્ધ’ હોવાથી સિદ્ધાન્ત કહેવાય છે. લૌકિક તર્કવડે એ સિદ્ધાન્ત સાધ્ય નથી કારણકે સાક્ષાત્ વેદ જ આજ્ઞા કરે છે કે ‘શુદ્ધ લૌકિક તર્ક’ કરીને મતિને કુમાર્ગે લઇ જવી નહિ.

આ પ્રકારે ભગવન્નિઃશ્વાસરૂપ વૈદિક સિદ્ધાન્ત પણ સાધ્ય નથી, વૈદિક સિદ્ધાન્તનું અવધારણુ પણ શુદ્ધ લૌકિક તર્કવડે થઇ શકતું નથી, તો સાક્ષાત્ ભગવન્મુખારવિન્દપ્રોક્ત નિત્યસિદ્ધ નિર્ણય તર્કનિરપેક્ષ હોય એમાં આશ્ચર્ય જ શું ? પરમપ્રમાણુભૂત વેદ પણ જ્યારે ‘નેતિ નેતિ’ કહીને ‘યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસા સહ’ વદે છે. ત્યારે લોકાતીત વેદાતીત સિદ્ધાન્ત તર્કગમ્ય કેવી રીતિએ હોઇ શકે ? સાક્ષાત્ વેદ પણ નેતિ નેતિ કહીને જે સિદ્ધાન્ત અગમ્ય છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે, મનવાણી આદિ ઇન્દ્રિયો પણ જે સિદ્ધાન્તનું અદણુ કરી શકતાં નથી, તેવા સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન સાક્ષાત્ પ્રભુવિના કેઇ કરી શકે નહિ તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત તર્કગમ્ય તથા લૌકિક યુક્તિગોચર નથી પણ સર્વ તર્કથી નિરપેક્ષ સર્વલોકાતીત સર્વવેદાતીત સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રોક્ત છે, તેથી એવા ભગવત્પ્રોક્ત નિર્ણય ભગવદ્વત્ સર્વનિરપેક્ષ હોવાથી લૌકિક કુતર્કના વિષયમાં આવી શકતા નથી, તેથી જ મહાનુભાવી ભગવદ્ભક્તો શાસ્ત્રમાં પણ આજ્ઞા કરે છે કે જે સ્વસ્તુઓ અલૌકિક છે, લોકવેદાતીત છે એવી અપ્રાકૃત અલૌકિક વસ્તુઓને પ્રાકૃત શુદ્ધ તર્કવડે સર્વથા યોજવી નહિ.

૮૨. અષ્ટાક્ષરમંત્ર.-“શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમઃ” વૈષ્ણવોએ પ્રતિક્ષણ આ અષ્ટાક્ષર મહામંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો. જે ક્ષણમાં આ મહામંત્રનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે નહિ તે ક્ષણમાં આસુરાવેશ આવી જાય, અને આસુરાવેશ થઇ

૧. નૈયા તર્કેણ મતિગપનેયા । ૨. અલૌકિકાસ્તુ યે માવા ન તાંસ્તર્કેણ યોજયેત ।

શ્રીકૃષ્ણ એટલે ‘રસો વૈ સઃ’ ‘આનંદમાત્રકરપાદ’ શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલ સર્વના અંશી રસ રૂપ સ્વરૂપ અને જેનું સ્વરૂપ આનંદમાત્ર જ છે તે પરમતત્ત્વ એ જ મારું શરણ છે.

જન્ય તો પ્રભુમાં અને પ્રભુવિહિત ‘અપ્રતક્ય’ નિર્દોષ રસરૂપ લીલામાં પણ પ્રાકૃત શુદ્ધિ થતાં મહાન્ અનર્થ થાય. “શ્રીકૃષ્ણકૃષ્ણકૃષ્ણેતિ કૃષ્ણનામ સદા જપેત્ । આનન્દઃ પરમાનન્દો વૈકુણ્ઠે તસ્ય નિશ્ચિત્તમ્ ॥” (શ્રીમત્પ્રભુચરણ) “નિરંતર શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ એમ શ્રીકૃષ્ણ નામનો જપ કરવો, જે પુરુષ વા સ્ત્રી એ શ્રીકૃષ્ણ નામનો જપ કરે છે, તેને નિશ્ચય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, વ્યાપિવૈકુંઠ સિદ્ધ થાય છે.”

શ્રીમત્પ્રભુચરણ અષ્ટાક્ષરવિચરણમાં અષ્ટાક્ષરનો પ્રકાશ કરતાં આજ્ઞા કરે છે કે જીવના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરનાર આ અષ્ટાક્ષર મંત્રનો અર્થ તત્ત્વપૂર્વક જે હૃદયમાં સ્થાપન થાય તો તેના હૃદયમાં નિરંતર શ્રીકૃષ્ણ ગિરાજે છે. આ મંત્રમાં પ્રથમ ‘શ્રી’ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી સર્વ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, લૌકિક અલૌકિક સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, લૌકિક અલૌકિક રાજપ્રિયતા પ્રાપ્ત થાય છે. દ્વિતીય ‘કૃષ્’ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી પાપમાત્ર શોષાર્થ જન્ય છે. તૃતીય ‘ણ’ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી તાપમાત્ર નાશ પામે છે. ચતુર્થ ‘શ’ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી યોનિ-દાદ પામે છે, જન્મનું મૂલ જ શાંત થઈ જાય છે, અપુનરાવૃત્તિ સિદ્ધ થાય છે. પંચમ ‘ર’ વર્ણ છે, એ અગ્નિમીજ હોવાથી અલૌકિક અગ્નિનો પ્રવેશ થવાથી, પરા ભગવદ્વિદ્યા-ભગવત્સ્વરૂપજ્ઞાન થઈ જાય છે. ષષ્ઠ ‘ળ’ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી પરમનિર્વૃત્તિરૂપ પરમસુખરૂપ પરમાનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં નિરંતર સુદૃઢ ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે, સપ્તમ ‘મ’ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી શ્રીકૃષ્ણરૂપ રત્નના દાનકર્તા ઉપદેષ્ટા ગુરુવિષે પ્રીતિ પ્રકટ થાય છે અને ‘મ’ નામનો અષ્ટમ વર્ણ છે તેના ઉચ્ચારથી હરિમાં સાયુજ્ય થઈ જાય છે અર્થાત્ સર્વ થા પુનર્જન્મ થતો નથી. સર્પને જોઈને જેમ ઉદર શાંત થઈ જાય છે તેમ ભૂતપ્રેતપિશાચવ્યાઘ્રચૈરાદિના સંકટમાં આ મંત્રનો જપ કરવામાં આવે તો તે સર્વ ભીતિ પણ નિવૃત્ત થઈ જાય છે, શત્રુ શાંત થઈને મિત્ર થઈ જાય છે, સર્વ કુબ્રહ્મનો સર્વ અરિષ્ટનો નાશ થઈ જાય છે, અને એના હૃદયમાં આનન્દમૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણ નિરંતર નિવાસ કરે છે.

જેમ વેદવાક્યમાં પુરાણમાં ભારતમાં મહાવાક્ય હોય છે એજ પ્રકારે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનાં વચનોમાં અષ્ટાક્ષર મહાવાક્યાર્થ^૨ છે. જેમ સર્વ ઐશ્વર્ય તાત્પર્ય તે તે અથવા મહાવાક્યમાં હોય છે તેમ જ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સમસ્ત વાક્યોનું તાત્પર્ય અષ્ટાક્ષર મહામંત્ર છે. આ મંત્રથી અવળ, કીર્તન, સ્મરણ, ગાદસેવન, અર્ચન, વંદન અને તાણ એ સાત પ્રકારની ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે.

૧ તર્કમાં આવી શકે નહિ તેવી.

૨ વેદવાક્યે મહાવાક્યં પુરાણે ભાગ્તે યથા । શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યઃ શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥

૮૩. બ્રહ્મસંબંધ-નિવેદનમંત્ર.-“ કૃષ્ણ (પરબ્રહ્મ) થી વ્યુત્પન્ન પામ્યાને મને (જીવને) આજે અપરિમિત કાલ વીતી ગયો છતાં તે વિયોગથી થતા તાપકલેશાનંદ જેને નથી થતો એવો જે હું (જીવ) તે દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અન્તઃકરણ અને તેના ધર્મો, તથા સ્ત્રી-પતિ, ઘર, પુત્ર, આપ્ત, વિત્ત, આલોક, પરલોક, આત્મા (અંતર્યામી) સહિત સર્વ ભગવાન્ (પરૈશ્વર્ય સંપન્ન) કૃષ્ણ (પરબ્રહ્મ-ગોપીજન-વલ્લભ-સદાનંદ)ને સમર્પું છું. હું દાસ છું. હે કૃષ્ણ, હું તારો છું.*

અષ્ટાક્ષરમંત્રથી જીવ વૈષ્ણવ બને છે અને બ્રહ્મસંબંધમંત્રથી સેવાનો અધિકારી થાય છે.

આ મંત્ર ગ્રહણ કરતાં દરેક વૈષ્ણવે સમજવું જોઈએ કે તે સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરુષોત્તમ-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જ સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે અને તે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે ‘હું દાસ છું’ ‘હે કૃષ્ણ હું તારો છું’, અને દેહાદિથી આત્મા પર્યંત સર્વ ઉપરની અહંતા-મમતા નષ્ટ થતાં તે પછી સર્વ શ્રીકાકુરંજનું જ છે અને પોતે તેમની સેવાર્થે જ દાસ તરિકે સર્વ વ્યવહાર કરે છે એમ સમજવું જોઈએ, અને ત્યાર પછી તેણે સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત મુજબ શ્રીકાકુરંજને સમર્પણ કરીને જ પોતાનો સર્વ વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ શ્રીમદ્વાપ્તબુદ્ધ ‘સિદ્ધાન્ત-રહસ્યમાં’ આજ્ઞા કરે છે જે ‘બ્રહ્મસમ્બન્ધકરણાત્સર્વેષાં દેહજીવયોઃ સર્વદોષનિવૃત્તિર્હિ’ બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વના દેહ અને જીવના સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે ‘અન્યથા સર્વદોષાણાં ન નિવૃત્તિઃ કથञ્ચન ।’ નિવેદન વિના સર્વ દોષોની કાષ્ઠપણ પ્રકારે નિવૃત્તિ થતી નથી અને તે પ્રમાણે પૂર્વભૂત સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે અને ત્યાર પછી સર્વ વ્યવહાર ‘સેવકાનાં યથા લોકે વ્યવહારઃ પ્રસિદ્ધયતિ’ સેવકોનો જેમ લોકમાં વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ છે તેમ ‘તથા કાર્યે સમર્થૈર્વ સર્વેષાં બ્રહ્મતા તત.’ તેવી રીતે સર્વવ્યવહાર સમર્પણ કરીને કરવાથી જ સર્વની બ્રહ્મતા-નિર્દોષતા થાય છે. તેથી ‘તસ્માદાદૌ સર્વકાર્યે સર્વવસ્તુસમર્પણમ્’ સર્વ કાર્યના પ્રારંભમાં જ સર્વવસ્તુનું ભગવાન્ કૃષ્ણને સમર્પણ કરવું. (વધુ માટે સિદ્ધાન્તરહસ્ય ગ્રંથ જુઓ).

આથી બ્રહ્મસંબંધ લેતાં જ શ્રીમદ્વાપ્તબુદ્ધના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આચરતાં ફરી દોષોનો ઉદ્ભવ થાય નહિ તે માટે પોતાને ત્યાં અવશ્ય શ્રીકાકુરંજના સ્વરૂપની અથવા ચિત્રણ વગેરેની સેવા હોવી જ જોઈએ. અને પોતાનો સર્વ વ્યવહાર શ્રીકાકુરંજને સર્વવસ્તુ સમર્પણ કરીને જ ચલાવવો જોઈએ, એમ શ્રીઆચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે.

*ગદ્યમંત્ર બ્રહ્મસંબંધ લેતી વખતે આપવામાં આવે છે તેનો અર્થ. સંસ્કૃતમાં મંત્ર બુલી ગયેલ વૈષ્ણવે ભગવદ્ગીય વૈષ્ણવોના સત્સંગથી ફરી સ્મરણપણ કરી લેતો.

૮૪. ગાયત્રી મંત્ર—હરિઃ ઓમ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ।
ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત ॥ તે સવિતા દેવના વરણીય અવિદ્યાનાશક (સ્વરૂપ)નું ધ્યાન
કરીએ છીએ, જે (સવિતા) અમારી બુદ્ધિને પ્રકર્ષે પ્રેરે.

મૂઃ ભુવઃ સ્વઃ મહઃ જનઃ તપઃ અને સત્યમ્ એમ સત્ત્વ વ્યાહતિ છે. તેમાં
ભગવાનના પાંચુણ્ય અતાવે છે, મૂઃ ઐશ્વર્યવાચક છે, ભુવઃનો અર્થ વીર્ય થાય છે,
સ્વઃનો અર્થ શ્રી થાય છે, મહઃનો અર્થ યશ થાય છે જનઃનો અર્થ તાપ-
નાશક જનલોક થાય છે વૈરાગ્ય પણ તાપનાશક છે અર્થાત્ તાપનાશક જનઃ
વૈરાગ્યસૂચક છે. તપઃનો અર્થ જ્ઞાન થાય છે. સત્ત્વનો અર્થ પર એટલે પૂર્વોક્ત
પદ્મમયુક્ત સ્વરૂપાત્મક ધર્મી પરબ્રહ્મ થાય છે. ઓમ એ પ્રણવ કહેવાય છે
તે વેદબીજ છે. ‘સવિતુઃ’નો અર્થ ‘સવિતાનું—પ્રસવ કરનારનું’ થાય છે, સવિતા
દ્વાદશાત્મક છે. અર્થાત્ ‘સવિતુઃ’નો અર્થ માત્ર પ્રાકૃત સૂર્ય ન કરતાં ‘દ્વાદશાત્મક
પુરુષોત્તમ’ જ શ્રુત્યાદિ પ્રમાણથી કરવો. ગાયત્રી વેદબીજ છે, વેદત્રયના અર્થનું
પ્રતિપાદન કરે છે અને નિર્વિદ્ય વાણીના પ્રસવ થવાને ગાયત્રીથી ભગવદ્દુપસ્થાન
કરનાર, ગાયત્ર્યર્થ એમ જ કરે છે. ‘વરેણ્ય’નો અર્થ ‘વરણીય’, ‘વરણ કરવા
યોગ્ય’ થાય છે. જેનું એ પુરુષોત્તમ વરણ કરે છે તેને જ એ સ્વરૂપની
પ્રાપ્તિ થાય છે.

એ રીતે ગાયત્રીના સર્વ પદ, અક્ષરોના અર્થ શ્રીવદ્વલ્લાચાર્યજીએ ‘શ્રીમદ્ગાયત્રી-
ભાષ્ય’ માં સારી રીતે સમજાવેલા છે.

૮૫. ભગવદ્લીલા—શ્રીવૃંદાવનલીલા, શ્રીગોવર્ધનોદ્ધારણુલીલા, દાનલીલા
તેમ જ વ્રજલીલા અને રાસલીલામાં સર્વના મૂલ આધિદૈવિક શ્રીપુરુષોત્તમ સ્વરૂપે જ
કરે છે અને તે સર્વ લીલામાં શુદ્ધપુષ્ટિ છે શ્રીગોકુલમાં, મથુરામાં કલયવનના દાહ
પર્યન્ત મર્યાદાપુષ્ટિ અને પછીથી મર્યાદાલીલા છે, તેમજ દારકામાં પણ મર્યાદા છે.

હવે વૃંદાવનમાં એક અવિચ્છિન્ન^૧ આદિરાસ છે. અને પછી તો જે
રસિક સેવક જીવ ઉપર જેવી કરુણા. ગોપાંગનાઓ ઉપનિષદ્ધરૂપા અને કુમારિકા-
ઓ ઋષિરૂપા છે. ઉપનિષદ્ધરૂપા ગોપાંગનાઓ અને ઋષિરૂપા કુમારિકાઓ
ઉભયે અનાદિ છે ગમનપ્રસંગે વ્રજાંગના સાથે જેમનું મિલન થયું તે
ગોપીઓ સામવેદની ઋચા છે. નંદરાયજીના ગૃહમાં ચતુર્વ્યૂહયુક્ત હરિ છે.
પછીથી ગુરુરાસમાં કેવલ શ્રીપુરુષોત્તમ છે. લઘુરાસમાં રાસપંચાધ્યાયીના
૨૮મા શ્લોક ‘વિષળ્લા ભગ્નસંક્રપાશ્ચિન્તામાપુરુષત્યયામ ।’ થી અનિરુદ્ધવ્યૂહનું નિવારણ
થયું છે તે ૨૯મા શ્લોક ‘કૃત્વા મુખ્યાન્યવશુચઃ’ થી મંડપવ્યૂહનું નિવારણ થયું
છે, અને ૪૦મા શ્લોક ‘કાચયજ્ઞ’ થી પ્રધુન્નવ્યૂહનું નિવારણ થયું છે અને
રાસકીડા કેવલ શ્રીપુરુષોત્તમ સાથે જ થઈ છે.*

૧ નિત્ય. * શ્રીપુષ્ટિમાર્ગમાં ૧૧ વર્ષ અને ૫૨ દિવસની શ્રીકૃષ્ણભગવાનની
લીલાઓ જ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની લીલા મનાય છે અને અન્ય શ્રીમદ્દ્વાપુરુષોત્તમ વા
વ્યૂહની ગનાય છે તે આથી સગળ જણાયે.

૮૬. બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી ફલપ્રાપ્તિમાં વિલંબનું કારણ.-

બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી પણ ભગવદ્પ્રાપ્તિમાં ચર્તિક્રિયા વિલંબ દ્રશ્યમાન થાય છે તેનું કારણ આ પ્રકારે છે. 'અસમર્પિતવસ્તુનાં તસ્માદ્વર્જનમાચરેત્' તેથી કરીને અસમર્પિત વસ્તુ માત્રને ત્યજી દઈ આચરણ કરવું, એ વાક્યમાં અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરેલો છે છતાં વિવેકનો ત્યાગ કરીને અસમર્પિત^૧ વસ્તુઓનું ગ્રહણ કરવામાં આવે ત્યારે ભગવદ્દાવેશ શિથિલ થઈ જાય છે. સર્વ દેવના દેવ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રમાં એકતાનતા ન રાખતાં પ્રાકૃતદેવની ઉપાસના કરવામાં આવે તો પણ ભગવદ્દાવેશ શિથિલ થઈ જાય છે. પ્રભુએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે 'જે અનન્ય^૨ ભગવદ્દીયો મારું અનન્ય ચિંતન કરીને મારું પર્યુપાસન-સેવા-કરે છે તેવા નિત્ય અભિયુક્ત ભક્તનું યોગક્ષેમ હું સ્વતઃ જ વહન કરું છું.' આ પ્રભુકૃત પ્રતિજ્ઞાપર વિશ્વાસ ન રાખતાં, જ્યારે યોગક્ષેમની પણ ચિન્તા ભક્ત કરે ત્યારે ભક્તને યથાયોગ્ય ભગવદ્દાવેશ ન થતાં અલૌકિક ફલપ્રાપ્તિમાં વિલંબ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? તેથી સર્વથા પ્રભુ વિષે અનન્યવૃત્તિ રાખવી. શ્રીગુસાંઈજીએ આજ્ઞા કરી છે કે 'અન્ય સંબંધ^૩ તો શું પણ અન્ય સંબંધની ગંધ પણ પ્રાપ્ત થાય તો ગણુ કપાવાનો પ્રસંગ આવે,' તેથી સર્વથા અન્યસંબંધથી (અન્યાશ્રયથી) અત્યંત દૂર રહેવું.

અસમર્પિત વસ્તુનો અન્યાશ્રયનો ત્યાગ એ ઉભયે લાગથી પ્રભુપ્રાપ્તિમાં વિલંબ થતો નથી, પરંતુ તે બેનો ત્યાગ કર્યા છતાં જે વિષયાસક્તિ રહે તો તેટલે અંશે ત્યાગ અપૂર્ણ જ કહેવાય, તેથી શ્રીમદ્વાચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે કે 'વિપયાકાંત^૪ દેહજેઓના છે તેઓને સર્વથા હરિનો આવેશ જ થતો નથી,' અર્થાત્ વિપયાસક્તિથી દૂર રહીને અસમર્પિત વસ્તુનો અને અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો નિશ્ચય તે ભક્તને સંઘામુદિત થાય એ નિષ્પ્રત્યૂહ^૫ છે.

૮૭. જીવભેદ.-ભગવાને જે જીવ કયાં તેના બે ભેદ કયાં છે. એક દૈવી અને બીજા આસુરી. દૈવીને સત્ સારી વાસના થાય છે, અને આસુરીને વસત્ ખોટી વાસના થાય છે, અને તેથી તેઓ ભગવદ્વિમુખ થાય છે. ગીતાના સોળમા અધ્યાયમાં ઉભયે જીવનાં લક્ષણ કહ્યાં છે- 'અસત્યમપ્રતિષ્ઠં' 'આઠયોઽસ્મિ' 'ઈશ્વરોઽસ્મિ' ઇત્યાદિ ગીતાવાક્યમાં કહ્યું છે કે આસુર લોકો જગતને અપ્રતિષ્ઠિત-અસત્ય છે એમ કહે છે, તેમ જ હું (જીવ) આઠય (પુષ્કલ ધનવાણો)

૧. શ્રીકાકુરજીને ધરાબ્યા સિવાયની (તુલસીજી કે ચરણામૃત પધરાવેથી તે વસ્તુ સમર્પણ થયેલ ગણાય નહિ તેથી તો ફક્ત તે વસ્તુનો દોષ દૂર થાય.)

૨. અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્!

૩. અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિ કન્ધરામેવ વાધતે

૪. વિષયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેશઃ સર્વથા દુરેઃ । ૫. નિશ્ચય છે.

હું, હું (જીવ) ઈશ્વર છું, એમ આસુરી જીવો પોતાને જ ઈશ્વર માની લે છે. આસુરી જીવોને જ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રવાહી કહે છે ‘પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા’ ગ્રંથમાં શ્રીમદ્દા પ્રભુજીએ સંક્ષેપમાં ત્રણે પ્રકારના જીવોના ભેદ ઉત્પત્તિથી, કૃતિથી, સાધનથી અને ફલથી આપેલા છે. આસુરી જીવો નરકના અધિકારી છે. દેવી સૃષ્ટિના પણ બે ભેદ છે, એક માર્યાદિક અને બીજો પુષ્ટ. માર્યાદિક જીવોની પણ વાસના સારી હોય છે, પરંતુ તેમનાં ભક્તિબલની મર્યાદા વા સીમા હોય છે, તેથી અમુક સીમા (મર્યાદા) ઉપરાંત તેમનાથી જીવ શકાતું નથી. આ માર્યાદિક જીવથી પણ વ્યતિરિક્ત (ગુદા) પુષ્ટજીવો છે. તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કર્યું છે તેથી ભગવદ્બલથી જ તેઓ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે, મોક્ષદ્વાર આગલ માર્યાદિક જીવો અટકી જાય છે, તેમ પુષ્ટજીવો અટકી જતા નથી કારણકે (પોષણં તદનુગ્રહઃ) પ્રભુએ તેમના ઉપર વિશેષ અનુગ્રહ કર્યો છે, તે જીવો પોતાનો સર્વ આધાર ભગવાન ઉપર જ રાખે છે. પ્રભુને શરણે જવામાં પ્રભુ ઉપર જ અવલંબન રાખે છે ! એવા પરમ ભાગ્યવાન નિરસાધન જીવ ઉપર ભગવાન અનુગ્રહ કરે છે, તેમને પ્રભુ સ્વબલથી જ અંગીકાર કરે છે તેથી તે જીવ પુષ્ટ કહેવાય છે.

૮૮. અંતઃકરણ-પ્રબોધ.—ચાળડાલી ચેદ્રાજપત્ની જાતા રાજા ચ માનિતા કદાચિદપમાને વા મૂલતઃ કા ક્ષતિર્ભવેત્ રાજા પ્રેમવિવશ થઇને ચાંડાલીને રાણીપદનું દાન કરે અને રાજાની માનીતી થાય છતાં કદાચિત્ અપમાન થાય તો પણ મૂલ સ્વરૂપ કરતાં તેની ક્ષતિ થતી નથી.

સર્વદોષપૂર્ણ જીવ ચાંડાલી જેવો છે છતાં રાજા પ્રેમવિવશ થઇને ચાંડાલીને રાણીપદનું દાન કરે તેમ, શ્રીમદ્દા પ્રભુચરણે કૃપા કરીને સર્વદોષનિવ્રાન જીવને બ્રહ્મસંબંધ દ્વારા પોતાનો કરીને, સ્વકીય માનીને પોતાના સ્વરૂપાનંદનું દાન કર્યું. પ્રથમ દુષ્ટ હતો છતાં, દોષ ધ્યાનમાં ન લેતાં, પ્રભુએ સન્માન કર્યું, એમ જીવે વારંવાર પૂર્વસ્થિતિના અને બ્રહ્મસંબંધ થયા પછીની સ્વસ્થિતિના તારતમ્યનો વિચાર કરવો. જેમ રાણી રાજાવિના બીજા કોઈના પણ વિનયોગમાં આવી શકતી નથી તેમજ બ્રહ્મસંબંધ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવનો પણ વિનયોગ પ્રભુવિના છતરત્ર (બીજો) થવો જોઈએ નહિ. જેમ રાણીનો વિનયોગ છતરત્ર થાય તો રાણી પણ વ્યભિચારિણી કહેવાય તેમ, બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી તદ્દીયત્વ પ્રાપ્ત કરીને જીવનો વિનયોગ પ્રભુમાં પરિપૂર્ણશઃ (સંપૂર્ણતાથી) ન થતાં લૌકિક વૈદિકમાં થાય, તો તેટલે અંશે તદ્દીયત્વને હાનિ પહોંચતાં, માતિપ્રત્યનો ભંગ થતાં, અનન્યભક્તિમાં વ્યભિચારદોષ પ્રાપ્ત થાય. તેથી પ્રભુએ દાન કરેલા સર્વ પદાર્થનો વિનયોગ નિર્દોષ, નિર્લેપ, અવિકૃત, શુદ્ધ, અદ્વિતીય પ્રભુચરણમાં જ થવો મુકલ છે.

૮૯. અવતાર.—જેમ શૈવલથી (સેવાલથી) જલ આચ્છાદિત રહે છે તેમ સૃષ્ટિકાલમાં સ્વરૂપમાંથી જ રમણાર્થ ઉત્પાદિત ગુણુમયી માયા વડે ભગવાન પરમેશ્વર આચ્છાદિત રહે છે અને તેથી જ તે સર્વત્ર વ્યાપક છતાં અસ્પર્શદિ^૧ દૃષ્ટિગોચર થતા નથી. જેટલા ભાગમાં શૈવલ દૂર થાય તેટલા ભાગમાં જલ પ્રત્યક્ષ થાય છે તેમ જેટલા ભાગમાં માયાનું અપસરણ^૨ કરે છે તેટલા ભાગમાં ઈશ્વરની અભિવ્યક્તિ-પ્રાકટય-થાય છે. એ માયાનું જે પોતે સંપૂર્ણ અપસરણ ન કરતાં, અંશમાત્રથી જ કરે તો, અંશરૂપે અવતર્યા—પ્રકટયા—એમ કહેવાય છે, અને જે સંપૂર્ણ માયાનું આવરણ દૂર કરીને પેતાના સ્વરૂપની અભિવ્યક્તિ-પ્રાકટય-કરે તો ભગવાનનો પૂર્ણ અવતાર—પૂર્ણ પ્રાકટય—કહેવાય છે સારસ્વત કલ્પમાં^૩ પરમકાષ્ઠાપન્ન પરમેશ્વર જગદુદ્ધારકરણાર્થ માયાનું સંપૂર્ણ અપસરણ કરીને પૂર્ણ અખંડ અભિવ્યક્ત-પ્રકટ-થયા તેને જ વૈદિક સંપ્રદાયમાં ‘કૃષ્ણ’ કહે છે, અને તે સર્વશક્તિયુક્ત પ્રકટ થયા તેથી તેને ‘શ્રીકૃષ્ણ’ કહે છે. (ગાયત્રીભાષ્યમાંથી.)

૯૦. પુષ્ટિમાર્ગનું નિર્વચન.—શ્રીમદ્ભાગવતમાં ‘પોષણં તદનુગ્રહઃ’ એમ પુષ્ટિ શબ્દનો સ્પષ્ટ અર્થ આપવામાં આવ્યો છે. પુષ્ટિ એટલે સ્થૂલ શરીરનું પોષણ નહિ, પણ પરાત્પર પુરુષોત્તમનો અનુગ્રહ. જે માર્ગમાં જીવનો અંગીકાર પરાક્ષ રીતિએ કરવામાં આવતો નથી, પરંતુ ભગવત્કૃપાવડે સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ અંગીકાર કરવામાં આવે છે તે માર્ગને ‘પુષ્ટિમાર્ગ’ કહે છે. ક્ષત્રપ્રાપ્તિને વાસ્તે જેનું અવલંબન કરવામાં આવે છે તેમ ભક્તિમાર્ગને જ પુષ્ટિમાર્ગ કહે છે, લૌકિકમાં પણ જ્યાં જવાથી ઈક્ષ્ણ પ્રાપ્ત થાય તેને જ “માર્ગ” કહે છે તેમ અલૌકિકમાં પણ જેનું અવલંબન કરવાથી, જેનો આશ્રય કરવાથી, સાક્ષાત્ પરિપૂર્ણ પરાત્પર રસરૂપ પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય તે માર્ગને પુષ્ટિમાર્ગ કહે છે.

૧. આપણે વગેરેને.

૨. દૂર ખસેડે છે.

૩. કલ્પ એટલે બ્રહ્માનો એક દિવસ એક કલ્પમાં ૧,૦૦૦ મહાયુગ એટલે ૧૪ મનુ વીતે છે. પ્રત્યેક મહાયુગના ચાર યુગો. ચાર યુગોનાં ૪૩,૨૦,૦૦૦ વર્ષો થાય છે. વર્તમાન કલ્પના મહાયુગના ૧,૬૭,૨૬,૪૬,૦૨૮ વર્ષો વીત્યાં છે, અને સાતમો મનુ આવે છે આથી સારસ્વતકલ્પના કૃષ્ણને પ્રકટ થયાનાં વર્ષોની ગણતરી કરવી એજ બુદ્ધિની બહારની વાત છે શ્રીમદ્ભાગવતમાં તો શ્રીઆસજીએ સમાધિમાં જે અનુલવ કર્યો તે વર્ણવેલ છે.

૪. મૃગ્યતેડસૌ ફલપ્રાપ્ત્યર્થમિતિમાર્ગઃ ।

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય સેવા-વિચાર

सर्वसामर्थ्यसहितः सर्वत्रैवाखिलार्थकृत् ।
शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहम् ॥

સર્વ સામર્થ્ય સહિત અને સર્વ ઠેકાણે જ સંપૂર્ણ અર્થને આપનાર
અને શરણે રહેલાનો સારીરીતે ઉદ્ધાર કરનાર કૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિ કરું છું.

(શ્રીવલ્લભાચાર્યજી) (૯૧)

૯૨. ઉત્તમ સેવા.—‘કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા માનસી સા પરા મતા ।’
‘શ્રીકૃષ્ણ-પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મની સેવા નિરંતર અવશ્ય સર્વદા કરવી (અને ત્રણ
પ્રકારની સેવામાં) માનસીસેવા તે ફલરૂપ માનેલી છે’. (સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી)
માનસી સેવા એટલે ‘ચેતસ્તત્પ્રવણં સેવા’ તેમાં (શ્રીકૃષ્ણમાં) એકતાન ચિત્ત તે
સેવા માનસી. આ માનસી સેવા ફલરૂપ ઉત્તમ ગણેલી છે તેની સિદ્ધિને
માટે બે સાધનરૂપ સેવા છે ૧. તનુજા અને ૨. વિત્તજા. પોતાના શરીરથી
સધલી સેવા કરવી તે તનુજા અને સેવામાં જે દ્રવ્યનો ઉપયોગ થાય એટલે
દ્રવ્ય સેવાના ઉપયોગમાં લાગે અને તે દ્રવ્યથી જે સેવા અને તે વિત્તજા
ઠહેવાય. આ બન્ને સેવામાં સારીરીતે તપાસીએ તો તનુજાસેવા વિત્તજા
સેવાથી ઉત્તમ છે અને માનસીસેવામાં સાક્ષાત્સાધન થઈ પડે છે. શ્રીપુરુષો-
ત્તમજી પ્રકાશમાં લખે છે કે તનુજા અથવા કાયિક સેવામાં દેહનો ઉપયોગ છે
તો ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર વિના કેવલ દેહ સેવા કરી શકે જ નહિ એ તો પ્રત્યક્ષ છે,
તેથી ઇન્દ્રિયવ્યાપારની જરૂર છે. શ્રોત્રથી ભગવદ્ગુણ સાંભળવા, આંખોથી
પ્રભુનું દર્શન કરવું ઇત્યાદિ યથાયોગ્ય સર્વ ઇન્દ્રિયો, સાક્ષાત્ અથવા પરંપરા
અંગ્રંધથી પ્રભુ પરિચર્યામાં પૂર્ણ પ્રયત્નથી તત્પર રહેવાં જોઈએ. બ્રહ્મસંગ્રંધ
લઈ પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુને નિવેદન કરી દેવામાં આવે તે પછી દ્રવ્યાદિનો
વિનિયોગ સેવામાં કરી દેહને પોતાના દેહનો પણ વિનિયોગ સેવામાં કરવો,
તેમ થવાથી પ્રભુમાં પ્રેમ અને પ્રેમ થયા પછી માનસીસેવા સિદ્ધ થાય છે.
અર્થાત્ કાંઈપણ કામના અને કપટ સિવાય પોતાનું સર્વસ્વ પ્રભુને નિવેદન
કરીને પોતાના શરીરનો પણ વિનિયોગ સેવામાં જ કરે; ત્યારે તેને પ્રભુમાં
પ્રેમનો ઉદય થાય, અને જે પહેલાં સાધન સમજી સેવા થતી હતી તે જ ફલ-
ભાવને પામી કૃતાર્થતા સૂચવતી પ્રજ્જન સમાન માનસીસેવા સિદ્ધ થાય છે.

૯૩. કલિકાલમાં ધાર્મિક પરિસ્થિતિ.—શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી “કૃષ્ણાશ્રય” નામના ગ્રંથમાં, વર્તમાન કલિકાલમાં જીવોએ ભગવતપ્રાપ્તિ અર્થે શું કરવું તેમજ કલિકાલના પ્રભાવથી સાધનમાર્ગના ઉપાયો તરીકે ગણાતા દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, મંત્ર, કર્મ, કર્તા, તીર્થો વગેરેની પરિસ્થિતિ કેવી થઈ ગઈ છે તેનું વર્ણન કરે છે જો:—

ધાર્મિક માર્ગો—ખલધર્મવાદના કલિકાલમાં (ભગવતપ્રાપ્તિને અર્થે સાધન ગણાતા) સર્વમાર્ગો નષ્ટ થઈ ગયા છે, અને (ધર્મને બદલે) લોકમાં પાખંડનો પ્રચાર થયો છે.

દેશ—શુદ્ધ ગણાતા દેશો પણ મ્લેચ્છોથી વિંટાઈ ગયેલા છે, તેથી તે સર્વે પાપના સ્થાનરૂપ થયા છે.

લોકસમૂહ—વધી સત્પુરુષોને પીડા કરવામાં સર્વ લોકસમૂહ તત્પર થઈ ગયો છે.

તીર્થો—ગંગાજી વગેરે ઉત્તમ તીર્થો પણ દુષ્ટો વડે વિંટાઈ ગયેલાં છે તેથી તે તીર્થોનાં આધિદૈવરૂપો (દૈવત્વ) તિરોહિત થઈ ગયાં છે.

કર્તા—સત્પુરુષોમાં ગણાતા પંડિતો વગેરે પણ અહંકારમાં વિશેષ મૂઢ થયેલા છે તેમ જ પાપી પુરુષોને અનુસરવાવાલા થયા છે અને તેઓનો પ્રયત્ન માત્ર પોતાના લાભ અને પ્રતિષ્ઠાને અર્થે જ છે.

મંત્રો—(વૈદિક અને તંત્રોક્ત એ બન્ને જાતના) મંત્રોનું તાત્પર્યજ્ઞાન (તેના ફલ અને દેવતાનું સ્વરૂપજ્ઞાન) નષ્ટ થઈ જવાથી તેમ જ તેના યોગે કરવામાં આવતાં વ્રતાદિક નિયમોનું આચરણ ન થવાથી મંત્રોના અર્થ તેમ જ મંત્રોના દેવતા તિરોહિત થઈ ગયા છે.

કર્મ—વાદ કરનારાઓનો પ્રયત્ન માત્ર પોતાનું પાખંડ ચલાવવા માટે જ હોવાથી તેઓએ ચક્રાવેલા મિથ્યા વાદવિવાદોથી સર્વ યજ્ઞયાગાદિક કર્મ તેમ જ વ્રતાદિક (લોકસમૂહની શ્રદ્ધા ઉઠી જવાથી) નષ્ટ થઈ ગયાં છે.

જીવનું કર્તવ્ય—આવીરીતે ભગવતપ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતાં સર્વ સાધનો નષ્ટ થઈ જવાથી કોઈપણ સાધન ફલ આપી શકતું નહિ હોવાથી જીવે પ્રભુની પાસે નિઃસાધન થઈ શરણે જવું એ જ માત્ર કલિકાલમાં ઉપાય છે તેથી ખીંજ સર્વ પ્રાકૃત દેવ કે જે પ્રકૃતિને અધિન છે તેમને શરણે નહિ જતાં દીનતાપૂર્વક, સર્વસામર્થ્યયુક્ત, સર્વ ઠેકાણે સર્વ અર્થને આપનાર, અને શરણમાં રહેલાનો સારીરીતે ઉદ્ધાર કરનાર પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ—પરમાત્મા પરબ્રહ્મને શરણે જવાથી જીવે શ્રીકૃષ્ણમાં આશ્રય દઢ થાય છે એમ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું કથન છે. (જીણાસુએ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથ ટીકાસહિત જોવો.)

૯૪. તનુજ્ઞ વિત્તજ્ઞ સેવાથી થતો લાભ.—શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિમાં કહે છે જે ‘તતઃ સંસારદુઃખસ્ય નિવૃત્તિર્બ્રહ્મવોધનમ્’ તે (તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સેવા) થી (અહંતામમતાત્મક) સંસારના દુઃખની નિવૃત્તિ-શાંતિ અને બ્રહ્મનો ઓધ (એ એ અવાંતર ફલ) થાય. શ્રીપુરુષોત્તમજી લખે છે જે અહંતા અને મમતાની નિવૃત્તિ થવી એ સાધારણ સાધનસેવા કરનાર મનુષ્યને અવાંતર ફલ છે, કારણ મુખ્ય ફલ તો માનસીસેવા છે, અને કદાચ તે પણ અન્નણ હોવાથી કોઈ વખતે સાધનમાં ભૂલ કરે તો તેથી તેની શી દશા થાય? આ શંકા થાય તો તેનો ઉત્તર—સાધનમાં ભૂલ કરે તો પણ તેની દુર્ગતિ થવાનો સંભવ નથી એમ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અ. ૬ શ્લો. ૪૦માં કહે છે કે ‘ન હિ કલ્યાણકૃત્ કશ્ચિદુર્ગતિં તાત ગચ્છતિ।’ હે અર્જુન કોઈ કલ્યાણ કરનાર દુષ્ટ ગતિને પામતો નથી.

૯૫. શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા શા માટે?—શ્રીમદાચાર્યજી નિર્ણય કરે છે જે ‘પરં બ્રહ્મ તુ કૃષ્ણો હિ’ ‘પરબ્રહ્મ તો કૃષ્ણ જ છે.’ શ્રીગુસાંઈજી જણાવે છે જે ‘જાનીત પરમં તત્ત્વં યશોદોત્સંગલાલિતમ્’ ‘શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત (શ્રીકૃષ્ણ) ને પરમતત્ત્વ જાણવું’.

શ્રુતિ સ્મૃતિ વગેરેમાં શ્રીકૃષ્ણને જ પૂર્ણાનંદ માનેલા—કહેલા છે માટે પરબ્રહ્મ તો શ્રીકૃષ્ણ જ છે કૃષ્ણ આ શબ્દનો અર્થ પણ સદાનંદ થાય છે, સદાનંદ તે જ પરબ્રહ્મ ‘શિક્ષા’લોક’માં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે જે ‘ન લૌકિકઃ પ્રભુઃ કૃષ્ણો મનુજે નૈવ લૌકિકમ્’ (શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન લૌકિક મનાય જ નહિ) (‘સેવ્યઃ સ એવ ગોપીશો વિધાસ્યત્યસ્થિલં હિ નઃ’ (આપણું સર્વપ્રકારે રક્ષણ કરે છે તે શ્રીગોપીજનવલ્લભ (શ્રીકૃષ્ણ) એ જ સેવ્ય છે).

‘નિઃસન્દિગ્ધં કૃષ્ણતત્ત્વં સર્વભાવેન યે વિદુઃ’ (પંચપદાનિ) જેઓ સંદેહ રહિત કૃષ્ણતત્ત્વને સર્વભાવ વડે જાણે છે તે જ શ્રોતા ઉત્તમ છે. ‘પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનન્દકં બૃહત્। પૂર્ણાનન્દો હૃદિસ્તસ્માત્કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ (શ્રીકૃષ્ણાશ્રયઃ) સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે અને બૃહત્—અક્ષરબ્રહ્મ પણ ગણિતાનંદ છે, પૂર્ણાનંદ શ્રીહરિ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ—શરણ હો.

‘કૃષ્ણાત્પરં નાસ્તિ દૈવં વસ્તુતો દોષવર્જિતમ્ ॥’ શ્રીકૃષ્ણથી પર બીજું કોઈ દેવ દોષ વગરનું ખરી રીતે નથી. અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ જ સર્વ દોષોથી રહિત છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્ય કોઈ દેવ અંતઃકરણમાં રહેલા અવશેષ દોષોને પૂર્ણ-રીતે કહાડી શકે તેવા નથી. (અંતઃકરણ-પ્રત્યોધ).

(આ ઉપરાંત જે અંથોનો નિર્દેશ કરેલ છે તે અને અન્ય સામ્પ્રદાયિક અંથો વાચવાથી ખાત્રી થશે જે શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્ય કોઈ પણ પરમતત્ત્વ નથી ને તે વેદ, ઉપનિષદ, ગીતા, શ્રીમદ્ભગવત વગેરે અંથોમાં કાંઈપણ સંદેહ વગર કહેલ છે).

૯૬. સ્વરૂપ તથા નામ-સેવા શા માટે ?—શ્રીમદાચાર્યજી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીમાં ગંગાજીનું દર્શન આપી કહે છે જે ‘યથા જલં તથા સર્વં યથા શક્તિ તથા વૃહત્ । યથા દેવી તથા કૃણસ્ત્રાપ્યેતદિહોચ્યતે ।’ જેમ (ગંગાજીનું દેખાતું પ્રવાહરૂપી) જલ તેમ અધું જગત્, જેમ પાપાદિક નિવૃત્ત કરવામાં શક્તિવાલા તીર્થરૂપ ગંગાજી તેમ અક્ષરબ્રહ્મ અને જેમ દેવતારૂપી આધિદેવિકા શ્રીગંગાજી તેમ સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન શ્રીકૃષ્ણ જાણવા. ભાવાર્થ—જેમ ગંગાજીનું આધિભૌતિકરૂપ જલ છે તેમ અહીં આ જે સર્વ પ્રપંચ છે તે બ્રહ્મનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે અને જેમ ગંગાજીનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ તીર્થાત્મક છે, કે જે બીજા જલથી શ્રેષ્ઠ અને પાપનિવારણાદિમાં સમર્થ છે. જેમાં સ્નાનાદિક કરવાથી શાસ્ત્રોક્ત પુણ્યફલ મળે છે તેમ અહિં બૃહત્ છે તે જ અક્ષરબ્રહ્મ કહેવાય છે. તે આધ્યાત્મિક છે, અને જેમ મૂર્તિમતી દેવી એ આધિદેવિક છે તેમ સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિવાન સચ્ચિદાનંદ શ્રીકૃષ્ણ તે આધિદેવિક સ્વરૂપ છે આ પ્રમાણે સમજી લેવું. શ્રીપુરુષોત્તમજી પ્રકાશમાં કહે છે જે—જેણે ગંગાજીનાં દર્શન કર્યાં છે એવા જે ભક્તજન છે તે જેમ શ્રીગંગાજીનું આધિભૌતિક રૂપ જે જલ છે તેમાં ગંગાજીનું સ્થાન છે એમ સમજીને જ જલમાં અનિષિદ્ધ વ્યવહારો કરે છે, અને તીર્થના દર્શનથી જેમ બીજા જલથી અધિકપણું અને માહાત્મ્ય બુધ્ધિ રાખે છે તેમ જે ભગવદ્ભક્તને ભગવાનનું દર્શન થયું છે તેવા ભગવદ્ભક્તને ભગવત્સ્વરૂપ અને ગુરુ આદિથી આ સધલા પ્રપંચમાં પ્રાણિમાત્રમાં ભગવદ્ભાવનું સ્ફૂરણ થાય છે, અને અક્ષર-બ્રહ્મમાં જ્ઞાનિયે માનેલા મોક્ષથી પણ અધિકભાવ જે ભગવદ્ધામરૂપ અક્ષર-જ્ઞાનાત્મક ફલ પણ થાય છે, અને જેને શ્રીગંગાજીનાં દર્શન થયાં નથી એવા શ્રદ્ધાલુ ભક્તજનોને જેમ શ્રીગંગાજીથી શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્નાનાદિ વ્યવહાર અને તીર્થમાં બીજા જલથી આધિક્યનું જ્ઞાનફલ જેમ ક્રમથી થાય છે, તેમ જ જેને ભગવત્સાક્ષાત્કાર થયો નથી એવા શ્રદ્ધાલુ ભગવદ્ભક્તને ભગવત્સ્વરૂપ જે પ્રતિમાઆદિમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક સેવાદિ વ્યવહાર અને અક્ષરબ્રહ્મમાં જ્ઞાનનું ફલ જે મોક્ષ તેથી અધિક જે ભગવદ્ધામનું પરોક્ષજ્ઞાન તે થાય છે આગલ દશમા શ્લોકમાં કહે છે જે જગત્ તો ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે અને એ (ત્રણ પ્રકારનું છે) માટે બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રણ ગુણાનુસાર દેવતા પણ કહ્યા છે અને જે બ્રહ્મભાવ પામ્યો છે તેને ઉપાસના કરવાને હુરિ જ બતાવેલા છે. આ ઉપર પ્રકાશમાં લખ્યું છે કે જગત્ ત્રણ પ્રકારનું છે એટલે ત્રિગુણાત્મક છે. એ ત્રણ ગુણો ભગવાનના છે અને ભગવાનમાંથી જ નિહળ્યા છે માટે શ્રીમદ્-ભાગવતના એકાદશ સ્કંધના ૨૪ મા અધ્યાયના ૩૦૦ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે

‘ પહેલે તો જ્ઞાનમય અર્થ હોતો ’ એટલે નિર્ગુણ પરમાત્મા હતા અને પછી તેમણે ગુણોને ઉત્પન્ન કર્યા. દેવટે જણાવે છે જે જે ભક્ત ગુણાતીત છે અર્થાત્ મુક્ત છે તેનો નિયામક હરિ વિના બીજો કોણ હોય ? ભગવાન તો સર્વનિયામક છે એટલે બ્રહ્માદિના પણ નિયામક છે માટે તેવા ભક્તના નિયામક હરિ જ છે સારાંશ આ પ્રપંચ ત્રણ પ્રકારનો છે એટલે ત્રણ ગુણોથી વ્યાપ્ત છે તે ત્રિગુણાત્મક પ્રપંચને નિયમમાં રાખનાર દેવતા પણ ત્રણ છે તે બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ અને જે ભક્તજન ગુણાતીત છે અને બ્રહ્મૈકરૂપ થયેલ છે તેના નિયામક હરિ છે.

અવિદ્યારૂપ ઉપાધિનો નાશ થયે અને વિજ્ઞાનથી બ્રહ્માત્મપણાનો બોધરૂપ અનુભવ થયે શ્રીપુરુષોત્તમના આવિર્ભાવની યોગ્યતા થાય છે. અને જ્યારે યોગ્યતા થાય છે ત્યારે પોતાના આત્મામાં જ શુદ્ધાદ્વૈત જ્ઞાની પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણને સારી રીતે જુવે છે, જેમ ગંગાજીના તીર ઉપર રહેલો ભક્ત ગંગાજીના પ્રવાહમાં આધિદૈવિકી ગંગાજીનાં દર્શન કરે છે તેમ.

(આથી સમજશે જે સર્વ પ્રપંચ બ્રહ્મરૂપ છે પણ જડમાં બ્રહ્મના ચિદ્ અને આનંદાંશ તિરોહિત છે તે ભક્તના પ્રેમયુક્ત સેવનથી તે ભક્ત નિર્ગુણ થતાં તેને તે જ પ્રતિમામાં આનંદાંશ પ્રકટ જણાય છે અને સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરુષોત્તમનાં આંતર અને બાહ્ય પ્રકટ દર્શન થાય છે.)

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને સ્વરૂપ અને નામ બન્ને સેવાની સરખી જ આવશ્યકતા છે ચોરારસી વૈષ્ણવની વાર્તામાં અષ્ટસખા કુંભનદાસજી કહે છે (તેમને સાત દીકરામાં બે ભગવદ્દીય દીકરા હોવા છતાં) મારે દોઢ દીકરો છે તાત્પર્ય જે ચતુર્ભુજદાસે સેવા અને કીર્તન બન્નેની અગત્યતા સ્વીકારી બન્ને પ્રીતિપૂર્વક કરતા હતા તેથી તેમને પૂર્ણ દીકરા કહ્યા અને કૃષ્ણદાસ કેવલ સેવામાં જ પ્રીતિ ધરાવતા હતા તેથી તેમને અડધા દીકરા કહ્યા જે ઉપરથી ઉપદેશ થાય છે જે જેમ આપણા બન્ને હાથ સરખા જ ઉપયોગી છે તેમ નામસેવા અને સ્વરૂપસેવા બન્નેની સરખી રીતે આવશ્યકતા છે.

૯૭. સેવાના પ્રકાર.—સ્વરૂપસેવા અને નામસેવા.

શ્રીઠાકુરજીના સ્વરૂપમાં ચિત્તને પરોવવું અને સ્વમાર્ગીય ગ્રંથોમાં જણાવેલ ભાવપૂર્વક તેમની સેવા કરવી તે સ્વરૂપસેવા. સ્વરૂપસેવામાં સર્વવસ્તુ ભગવન્મય છે અને આ સર્વ ભગવત્સ્વરૂપ છે એ ભાવથી એટલે સર્વાત્મભાવથી થવી જોઈએ.

સ્વમાર્ગીય ગ્રંથો (વેદ, ઉપનિષદ, ગીતા, શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીસુખોદિનીજી, વગેરે)નું શ્રવણ અને કીર્તન ભગવત્કથા સાંભળવી તથા ભગવદ્ગુણાનુવાદ ગાવા અને તે સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું તે નામસેવા.

૯૮. સેવામાં પ્રતિબંધ.—શ્રીમદ્દાપ્રભુજી સેવાકલ વિવરણમાં કહે છે જે સેવામાં ત્રણ પ્રતિબંધ છે. ૧. ઉદ્વેગ ૨. પ્રતિબંધ અને ૩. ભોગ.

આ ત્રણેના સાધનોનો પરિત્યાગ કરવો. ભોગ બે પ્રકારનો છે, લૌકિક અને અલૌકિક, તેમાં લૌકિક ભોગનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ. ઉદ્વેગ એટલે ઉત્કૃષ્ટવેગ, સેવામાં અસ્થિરતા કે બહિર્મુખતા અથવા દુષ્ટજનોથી ઉત્પન્ન થતો મનમાં ભય કે પાપથી ભુલ્લિનું ચક્ષન, આ પ્રકારની ચાંચલતા ચિત્તમાં કલેશ ઉત્પન્ન કરવાથી સેવામાં બાધક છે, તેથી સેવાનું આધિદૈવિકપણું સિદ્ધ થતું નથી. સેવા થતી હોય ત્યાં અન્યત્ર જવાની ઇચ્છા એ ઉદ્વેગ એમ શ્રી કલ્યાણરાયજી કહે છે. ઉદ્વેગ માનસિક ધર્મ છે એટલે મનનું ભગવાન સિવાય અન્યત્ર ગમન એમ સામાન્ય સ્વરૂપ થઈ રહે છે. આ ઉદ્વેગ મનની અન્યપરતારૂપ હોવાથી, સેવાનું આધિદૈવિક-સ્વરૂપ સંપાદન કરવામાં બાધક છે. ઉદ્વેગ દુઃખરૂપ છે, ઉદ્વેગનાં બે સ્વરૂપ છે એક ભય અને બીજું ચાંચલ્ય. ચાંચલ્ય અદૃષ્ટજન્ય છે ઉદ્વેગ માનસીસેવામાં વિરુદ્ધ સામગ્રીરૂપ છે તેથી તેના સાધનના પરિત્યાગનો ઉપદેશ શ્રીમદ્દયાર્જુન કરે છે.

બીજો બાધક 'પ્રતિબંધ' છે. આ પ્રતિબંધ પણ બે પ્રકારનો છે, એક સાધારણ બીજો ભગવાને કરેલો. સાધારણ પ્રતિબંધનો ત્યાગ જીવથી થઈ શકે છે પણ ભગવત્કૃત પ્રતિબંધમાં જીવનો ઉપાય નથી તેથી તેનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી.

ત્રીજો બાધક 'ભોગ' છે. તેના બે પ્રકાર છે લૌકિક અને અલૌકિક. તેમાં લૌકિક ભોગ ત્યાજ્ય છે, અલૌકિક ભોગનો ત્યાગ કરવાનો નથી. ભોગ સુખરૂપે ભગવત્સેવામાં બાધક છે. પોતાના માટે લૌકિક ભોગ સિદ્ધ કરી ઇન્દ્રિયતર્પણ કરવારૂપ ભોગ સુખરૂપે બાધક છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ, શબ્દ અને સ્પર્શમાં આસક્તિ હોવાથી, સેવામાં ચિત્તની સ્થિરતા ન રહે એ સ્વાભાવિક છે. ભોગ દેહ અને ઇન્દ્રિયનિષ્ઠ છે તેથી ઉભયપ્રકારની સેવામાં બહિષ્ઠ વિરુદ્ધ સામગ્રીરૂપ છે

અર્થાત્ આ પ્રમાણે ઉદ્વેગ, સાધારણ પ્રતિબંધ ભગવત્કૃત પ્રતિબંધ, લૌકિકભોગ અને અલૌકિકભોગ એ પાંચમાંથી ત્રણ બાધકનો ત્યાગ કરવાનો છે. તે ૧ ઉદ્વેગ ૨ સાધારણ પ્રતિબંધ અને ૩ લૌકિકભોગ. હવે આ ત્રણે પ્રતિબંધનો ત્યાગ કેમ કરવો? ત્યાં શ્રીમદ્દયાર્જુન ઉપદેશ છે કે 'ત્રયાણામ સાધનપરિત્યાગો કર્તવ્યઃ' ત્રણેનાં સાધનનો પરિત્યાગ કરવો, એ ત્રણે પ્રતિબંધકો આવી પડે, ત્યારે સિદ્ધ વસ્તુઓનો ત્યાગ અશક્ય હોવાથી તેઓનાં સાધનના ત્યાગનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ એ ત્રણે પ્રતિબંધકોની જે કારણથી ઉત્પત્તિ થાય છે તે કારણ કે હેતુનો જ ત્યાગ કરવામાં પુરુષના વ્યાપારની અપેક્ષા છે. સાધનના ત્યાગથી જ બાધકનો ત્યાગ થાય છે. બાધકના ત્યાગનો ઉપદેશ નિર્રથક છે; કારણકે લૌકિક ભોગ સમયે સેવા ન જ થઈ શકે, અને ભોગની સમાપ્તિ થાય ત્યારે એ બાધકનો સ્વયં નાશ થાય છે. તેથી અત્ર જે પુરુષપ્રયત્નનો ઉપદેશ થાય છે, તે સાધનના ત્યાગ માટે છે; અર્થાત્ એવી-

રીતે અને એવો સમય લઇને સેવા કરવી કે જેથી પ્રતિબંધક કે બાધકની ઉત્પત્તિ જ સંભવે નહિ. ઉદ્દેગનું સાધન બલાત્કારથી ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ છે. વેદનિન્દા અને મ્લેચ્છકૃત ઉપદ્રવ એ સાધારણ પ્રતિબંધ છે તેનું સાધન 'હું ભક્ત છું' એવી સ્ફૂર્તિરૂપ એક પ્રકારનો ગર્વ છે, અને લૌકિકભોગનાં સાધનરૂપ રસગન્ધાદિ છે; એમ શ્રી ગોપેશ્વરજી ત્રણ પ્રતિબંધોનાં સાધન ગણાવે છે.

શ્રીપુરુષોત્તમજી કહે છે કે પ્રતિબંધ એટલે સેવાથી પ્રતિકૂલ નિગ્રહ. એ સેવામાં રુચિ હોવા છતાં, શરીરનું સામર્થ્ય હોવા છતાં સેવા સમયમાં લૌકિક વૈદિક કાચિક વ્યાપારરૂપ છે અને બાહ્ય સેવા વિરુદ્ધ સામગ્રીરૂપ છે અને સેવામાં પ્રતિબંધક છે અને તે સાર્વાદિક નથી પણ કદાચિત આવી પડે છે. ભોગ એટલે સુખદુઃખનો સાક્ષાત્કાર, તે દેહ ઇન્દ્રિયનિષ્ઠ હોવાથી ઉભય પ્રકારની (સ્વરૂપસેવા અને નામસેવા) સેવામાં પ્રતિબંધક છે અને સ્વભાવથી પ્રાપ્ત છે.

હવે ભગવત્કૃત પ્રતિબંધ તેનો ત્યાગ અશક્ય છે, ત્યાં આજ્ઞા કરે છે કે જો ભગવાનને ફલદેવાની ઇચ્છા ન હોય તો ગતિ નથી, નિસ્તાર નથી એટલે ભગવત્કૃત પ્રતિબંધ દૂર કરવાનો કોઈ ઉપાય નથી. તે અલૌકિકભોગ આ પ્રકારનો છે. સ્થાયિભાવાત્મક પ્રભુનો કેવલ મનથી સમ્પન્ન પણ અલૌકિક હોવાથી આત્માદારા થાય છે. અલૌકિકભોગ જીવથી સહન ન થઈ શકે તદ્દર્થ ભગવાન અલૌકિક સામર્થ્યનું દાન કરે છે. તનુજ્ઞ અને વિત્તજ્ઞ સેવા વડે પ્રેમોત્પત્તિ થયા પછી અપૂર્વ અનુરાગથી વિરહ-દુઃખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, ત્યારે ભોગનો વિષય જે તાપ વિશિષ્ટ દુઃખ તે સહન થાય માટે અલૌકિક સામર્થ્યના દાનથી સ્વસેવ્ય સ્વરૂપમાં કે સ્વપ્નમાં સ્પર્શાદિથી ઉત્પન્ન થતું વિઘ્નક્ષણ સુખ થાય તે સુખ-ભોગનો પણ ત્યાગ કરવો એમ શ્રીઆચાર્યશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે, એમ કોઈ મહાનુભાવિના મનમાં આવે ત્યારે મહાન ખેદ થાય; તેથી વિરહાનુભવમાં પ્રતિબંધ થાય; તે ખેદનું નિવારણ કરવા શ્રીમદાચાર્યજી ઉપદેશે છે કે એ પ્રકારનો અલૌકિક ભોગ પ્રથમ ફલમાં પ્રવેશ કરે છે તે ત્યાજ્ય નથી. ભગવન્નિવેદિત પદાર્થનો દાસભાવ સમજીને ભોગ કરવો એ અલૌકિકભોગ છે, તેથી અનર્થ દૂર થાય છે.

૯૯. સેવાનું ફલ.—'સેવાફલ' મંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે જે પ્રકારની સેવા પ્રકર્ષથી કહી છે, તેની સિદ્ધિ થયે ફલ કહેવાય છે. અલૌકિકના દાનથી નિશ્ચય આદ્ય મનોરથ સિદ્ધ થાય છે. અલૌકિકનું દાન ન કરે તો ફલ અથવા અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ ફલમાં કાલ નિયામક નથી. સેવાનું ફલ સેવા જ છે.

વિવરણમાં સેવાનાં ત્રણ ફલ છે એમ કહે છે ૧ અલૌકિક સામર્થ્ય, ૨. સાયુજ્ય, ૩. વૈકુણ્ઠાદિમાં સેવોપયોગી દેહ. અલૌકિકસામર્થ્ય વિષે જુદાજુદા મહાનુભાવિઓનું વક્તવ્ય:-

૧. નિત્યસિદ્ધ ભક્તોની પેઠે ભગવાન સાથે ગાવાનું સામર્થ્ય. (શ્રીકલ્યાણુરાયજી).

૨. અલૌકિક ભજનાનન્દના અનુભવમાં સ્વરૂપ-યોગ્યતા. (શ્રીગોપેશજી).
 ૩. શ્રીમદ્વજ્રભક્તોએ કહેલ રીતિએ સર્વાત્મભાવથી લબ્ય ભજનાનન્દાનુભવરૂપ ફલ અલૌકિક કહેવાય છે, ઇતર પ્રમાણથી અગોચર હોવાથી અને ઇતર સાધનથી અપ્રાપ્ય હોવાથી પણ અલૌકિક છે. ભજનાનન્દના અનુભવના લક્ષણવાલો અધિકાર એ સામર્થ્ય છે. (શ્રીદેવકીનન્દનજી).
 ૪. ક્રોટિ સૂર્યાગ્નિરૂપ ભગવાનને જ્યારે અલૌકિક આત્યંતિક ફલ દેવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે સર્વ લીલાસહિત ભક્તના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે તે સર્વ લીલાવિશિષ્ટ પ્રભુના અનુભવનું સામર્થ્ય. (શ્રીહરિરાયજી).
 ૫. 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તમ્ બ્રહ્મ' એ તૈત્તિરિય શ્રુતિ-ભાગનાં વિવરણમાં જે પરબ્રાહ્મિનું વર્ણન છે તેમાં કહેલા ભગવત્સ્વરૂપના અનુભવમાં 'પ્રદીપવદાવેશ'. એ સૂત્રમાં કહેલી રીતિએ ભગવાનના આવેશથી થયેલી યોગ્યતા; જે યોગ્યતાથી રસાત્મક ભગવાનના પૂર્ણ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે. (શ્રીપુરુષોત્તમજી).
 ૬. શ્રીમદ્વૃંદાવનાદિ સ્થલોમાં શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનાં દર્શન સ્પર્શાદિ કૃતિ કરવાનું સામર્થ્ય. (લાલુભટ્ટજી). ૭. સર્વાભોગ્ય સુધા. (શ્રીવલ્લભજી).
 ૮. કોઇને આ સંઘાતમાં અને કોઇને દેહપાત પછી વૃંદાવનાદિ સ્થલોમાં અથવા અલૌકિક સંઘાતમાં પ્રિયતમ ભગવાનનો સંગમ. (જયગોપાલભટ્ટજી).
 ૯. આધુનિક જીવને તેવા પૂર્ણ અલૌકિક ઐશ્વર્ય વીર્યાદિ ગુણયુક્ત ભગવાન-સમાન રતિ અને રસોદ્ભોધ થાય તે. (વિવરણટિપ્પણીકાર)
- સ્વતંત્ર ભક્તો જેઓ કેવલ સ્વરૂપપરાયણ છે તેઓ જ આ ફલનો આસ્વાદલઈ શકે છે. તૈત્તિરિયોપનિષદમાં 'સોશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ બ્રહ્મણા વિપશ્ચિતા' 'તે (ભગવદીય) વિવિધ રસભોગચતુર બ્રહ્મની સાથે સર્વ કામોનો ઉપભોગ કરે છે' એ શ્રુતિમાં કામોપભોગરૂપ ક્રીડામાં બ્રહ્મની ગૌણતા અને ભગવદીયની મુખ્યતા સૂચવાય છે.
- આ પ્રકારનું પારવશ્ય પુણ્ડિમાર્ગમાં જ છે આ ફલ પ્રમાણાનુરોધી છે તે સ્વતંત્ર પ્રેમનું જ ફલ છે. દામોદરલીલામાં જે ભક્તાધીનતા પ્રભુએ બતાવી તે અલૌકિક-સામર્થ્યમાં નિદર્શન છે.
- મધ્યમ સેવાનું ફલ સાયુજ્ય છે. સાયુજ્ય બે પ્રકારનું છે ૧ રૂઢાર્થક અને ૨ યૌગિકાર્થક. રૂઢાર્થક સાયુજ્ય પણ બે પ્રકારનું છે એક જ્ઞાનીઓને અથવા જ્ઞાનમિશ્રિત ભક્તોને એકત્વરૂપ સાયુજ્ય મળે છે તે, તેમાં ભેદનો અત્યંતભાવ છે, કેવલ જલનિમગ્નવત્ છે બીજા પ્રકારનું રૂઢાર્થક સાયુજ્ય શુદ્ધ ભક્તોને પ્રાપ્ત થાય છે. તે સાયુજ્ય પુરુષોત્તમમા જ, નહિ કે અક્ષરમા. સાયુજ્યનો યૌગિકાર્થ ભગવાનની સાથે સાર્વદિક્ સતત સ્થિતિ-સંયોગરસાનુભવ. સાધારણ સેવાનું ફલ વૈકુણ્ઠાદિમાં સેવોપયોગી દેહ છે. સાક્ષાત્ સેવામાં અધિકાર નહિ, એટલે બાહ્ય રમણનો આનન્દ ન મળે પણ શ્રી ગોકુલાદિ સ્થલમાં રસરૂપ પ્રભુની રસરૂપ લીલાનાં અહર્નિશ નિરીક્ષણથી પશુપક્ષ્યાદિ દેહમાં આંતરરમણ સંભવિત છે. અને તેવો અપ્રાકૃત દેહ રમણાનુકૂલ છે તેથી જ અત્ર 'ફલ' શબ્દનો પ્રયોગ થતો છે.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीपुष्टिभार्गीय वचनामृतो.

न गृहीतं हरेर्नाम नात्माद्यखिलमर्पितम् ।

न कृष्णसेवा विहिता वृथा तज्जन्म भूतले ॥

જેણે હરિનું નામ લીધું નથી, જેણે આત્માદિ અખિલ (સર્વ) અર્પણ કર્યું નથી, જેણે કૃષ્ણસેવા કરી નથી, તેનો જન્મ ભૂતલમાં વૃથા (નકામે) છે. (શ્રીહરિરાયજી) (૧૦૦)

—૩૩૩૩૩૩—

૧૦૧. વત્સાસુર અને બકાસુર.—વાછરડાંઓના ગમનાદિક દોષની નિવૃત્તિ કરવાને માટે વત્સાસુર વધ છે. (સુખોદિનીજી). વત્સના દોષો—બીજને મારવું, બીજને હેરાન કરવું, બીજનું ખાધ જવું વગેરે. ગાયોને ચરાવનાર બાળક ગોવાળોના દોષની નિવૃત્તિને માટે બકાસુર (દંભ) નો નાશ છે. બકાસુર એ મોટા બગલાના રૂપને ધારણ કરનાર ભગવદીયોના મહાન દોષ દંભરૂપે હોય છે. તેની બે ચાંચો લોભ અને અનૃત (અસત્ય) રૂપ હોય ક્રિયાશક્તિપ્રધાન હોય છે. જેમ લોભ આનંદનો નાશ કરે છે, અનૃત સત્યનો નાશ કરે છે. તેમ ત્રીજી ચાંચવાળો એ મોટો બકાસુર (દંભ) આવીને આનંદ અને સત્યરૂપ ભગવાનને તરત ગલી ગયો. (સુ. ભા. ૧૦-૧૧-૩૮).

૧૦૨. દેહાધ્યાસ.—પોતાનો દેહ આત્મા છે એમ માનવું એને દેહાધ્યાસ કહે છે. “સર્વ પદાર્થો પોતાના દેહના પોષણ માટે છે, બીજને તેઓનો ઉપયોગ કરવા દેવાની અગત્ય નથી, હું પોતે ઈશ્વર, ભોગી, સિદ્ધ, બલવાન, અને સુખી છું એમ ધારવું, બીજ મારાથી કનિષ્ઠ છે વગેરે માનવું એને આસુરીભાવ કહે છે, અને તેનું મૂલ્ય દેહાધ્યાસ છે.” દેહાધ્યાસ અને દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થયેલો આસુરીભાવ ભક્તિમાર્ગમાં અંતરાયરૂપ નિવડે છે, માટે તે દૂર કરવાની અગત્ય છે. આવો મનુષ્ય અતિ સ્વાર્થી કૃપણ અને પરોપકારરહિત હોય છે. જે વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં ન આવે તેનો પણ બીજને ઉપયોગ કરવા દેવાને તે રાજી હોતો નથી. આવા પ્રાણીનું જીવતર જનસમાજને અને દુનિયાને ઉપયોગી નથી. એવાં જીવતરનો જેમ બને તેમ વહેલો અંત આવે તો સર્વ પ્રાણી સુખી થાય.

આવા પ્રકારના અધ્યાસ અને આસુરીભાવને લીધે પ્રાણીઓમાં અધમ એવા ગધેડાનો અવતાર પામેલા ધેનુકાસુરવંશની કથા છે. (સુ. ભા. ૧૦-૧૨-૧ થી ૫.)

૧૦૩. મર્યાદામાર્ગનું અને પુષ્ટિમાર્ગનું તારતમ્ય.—

પ્રાવાહિક કામી વિષયમાર્ગથી ભગવત્સ્નેહાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ ભિન્ન છે, તેમ જ મર્યાદા-માર્ગથી પણ તે વિભિન્ન છે, પ્રભુનાં વચનરૂપ વેદાદિ સમ્બંધી પ્રતિપાદ્ય પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ તે મર્યાદામાર્ગ, અને શાસ્ત્રસાધનની સહાય વિના ફક્ત પ્રભુકૃપાના જ બલ વડે નૈસર્ગિક પ્રભુ-સ્નેહથી જ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ અરે જે માર્ગમાં પ્રભુ સ્વતઃ ભક્તના સાધનરૂપ થઈ સ્વપ્રાપ્તિ કરાવે છે તે માર્ગ તે પુષ્ટિમાર્ગ. મર્યાદામાર્ગનાં પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફક્ત સર્વ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફક્તથી અત્યંત વિભિન્ન છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ પણ પૃથક્ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ પણ વિલક્ષણ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવ્ય શ્રીપુરુષોત્તમ અને તેમના શ્રીમદ્ગોકુલાદિ ધામનો વ્યાપિવૈકુંઠાદિથી પણ ઉત્કર્ષ ‘તાનિ પરે તથા હ્યાહ’ સૂત્રમાં શ્રીમદાચાર્યજીએ પ્રતિપાદન કર્યો છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ગ્રંથોમાં વિહિતમાર્ગ-વૈદિકમાર્ગ-આચાર્ય-માર્ગ-સાધનમાર્ગ-પ્રમાણમાર્ગ ઇત્યાદિ નામો મર્યાદામાર્ગને આપેલાં છે. વૈદિક આચાર્ય સનાતનમાર્ગ માયાવાદાદિથી કલુષિત થઈ ગયો હતો, તે કાલુષ્ય નિવારણ કરીને તેને શુદ્ધ કરીને પ્રકટ કર્યો તેથી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી મર્યાદા-માર્ગના પણ આચાર્ય છે. અવિહિતમાર્ગ, કૃપામાર્ગ, નિઃસાધનમાર્ગ, ફક્તમાર્ગ, પ્રમેયમાર્ગ, નિરુપધિસ્નેહમાર્ગ ઇત્યાદિ સંજ્ઞા પુષ્ટિમાર્ગની છે.

૧૦૪. પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય કેણુ ?—સર્વ માર્ગના વાસ્તવ આચાર્ય ભગવાન વિના અન્ય કોઈ નથી, પરંતુ એક માર્ગ આપ ઋષિદ્વારા ચલાવે છે અને એક સ્વતંત્ર માર્ગ તો આપ સ્વતઃ જ પ્રવર્તાવે છે. પુષ્ટિમાર્ગના પ્રવર્તક સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તનો સંબંધ, સેવા, સર્વ પ્રભુની સાથે સાક્ષાત્ જ છે. ભગવાન પોતે વેદાત્મક શબ્દ સ્વરૂપ ધારણ કરીને મર્યાદામાર્ગ ચલાવે છે. જેમ વેદરૂપ, શેષરૂપ, સંકર્ષણરૂપ, બલદેવજી થાય છે અને મર્યાદામાર્ગ ચલાવે છે, તેમ જ ભગવાન પોતે પણ વેણુનાદરૂપ ધારણ કરીને પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવર્તાવે છે. જેમ વેદના શ્રોતા વેદના આચાર્ય તેમ વેણુનાદના શ્રોતા પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય. ભાગવતમાં ઉદ્ધવજી શ્રીગોપીજનોને કહે છે કે ‘ભગવત્યુત્તમશ્લોકે ભવતીમિરતુત્તમા ભક્તિઃ પ્રવર્તિતા દિષ્ટ્યા મુનીનામપિ દુર્લભા’ ‘સાક્ષાત્ ઉત્તમશ્લોક એવાં ભગવાનમાં મુનિને પણ દુર્લભ એવી અનુત્તમ ભક્તિ આપે પ્રવર્તાવી,’ માટે હે ગોપીજનો તમને ધન્ય છે ! આચાર્યચરણ આગ્રા કરે છે કે ‘કૌણ્ડિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા ગુરવઃ’ કૌણ્ડિન્ય અને ગોપિકાઓ ગુરુ છે. કૌણ્ડિન્ય પોતે ગુરુ નહિ, પણ તન્નિષ્ઠ પ્રેષ્ટવિરહરૂપધર્મ ગુરુ છે. અર્થાત્ વસ્તુતઃ ગોપિકાઓ જ પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુ છે—આચાર્ય છે, અધુના ભગવન્મુખારવિંદરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિમાર્ગના આચાર્ય છે.

૧૦૫. આંતર સાધન ભગવદ્લીલાનું ગાન.—નાહં વંસામિ
વૈકુણ્ઠે યોગિનાં હૃદયેપિ ચ । મઙ્ગલ્લા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠામિ નારદ ॥ હે નારદજી !
હે દેવર્ષિ ! હું (શ્રીકૃષ્ણ) વૈકુંઠમાં રહેતો નથી, યોગીયોનાં હૃદયમાં પ્રભુ રહેતો
નથી પરંતુ મારા ભક્ત જ્યાં મારું કીર્તન કરે છે, (ભક્તિપૂર્વક મારાં ગુણગાન
કરે છે) ત્યાં જ હું સ્થિતિ કરું છું. સર્વલક્ષણસંપન્ન પરમવિપ્રયોગ રસભોક્તા
શ્રીમદ્વાચાર્યજીને શરણે રહીને તદુપદિષ્ટ માર્ગનું અવલંબન કરવું અને નિરંતર
ભગવદ્ગુણગાન કરવું કારણકે શ્રીમુખની જ ઉપર પ્રમાણે આજ્ઞા છે.

૧૦૬. બાહ્ય સાધન તિલક-માલા નહાવું ધોવું વગેરે.—
તિલક માલા ધારણ કરવામાં કોઈ પ્રકારની લજ્જા રાખવી અયોગ્ય છે. આપણે
પ્રભુના છીએ, પ્રભુએ આપણો અંગીકાર કર્યો છે, તેથી અંગીકારસ્પર્શક
ચિન્હનું-તિલકનું માલામુદ્રાનું-ધારણ કરવું તેમાં લાજ શી ?

(નં. ૬૧ માં ભક્તિરસમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ભગવાનનું ચરણારવિંદ પોતે
રસાત્મક હોવાથી ભક્તને આનંદરૂપે સ્પર્શે છે. બ્રહ્મસંબંધમાં પ્રતિજ્ઞા લીધા પ્રમાણે
આપણે આપણું સર્વસ્વ ભગવત્ચરણારવિંદમાં સમર્પણ કરીએ છીએ તો પછી આપણા
મસ્તક પર પ્રભુચરણારવિંદરૂપ તિલક ધારણ કરવું જ જોઈએ.)

માલા વિના ક્ષણ પણ રહેવું નહિ, માલા પણ પરમ ભક્ત છે, અને
પુષ્ટિમાર્ગીય ફલપ્રાપ્તિ પરમભક્તના સત્સંગ વિના થઈ શકતી નથી, તેથી
પુષ્ટિમાર્ગ સમ્પ્રદાયમાં પ્રથમ જ સત્સંગરૂપ લીલામધ્યપાત્રી ભક્તરૂપ માલાનું
દાન કરવામાં આવે છે. જેમ માલાને હસ્તમાં લઈને પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિનું
ધ્યાન કરે છે-ગુણગાન કરે છે, તેમ જ સર્વના અને વિશેષતઃ પુષ્ટિસ્થ ભક્તના
પતિરૂપ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું માલા ધારણ કરીને ધ્યાન કરવું, ગુણગાન કરવું.

૧૦૭. સાયુજ્ય જોઈએ, કૈવલ્ય નહિ.—જગત્ શૂન્ય નથી,
Cipher નથી Zero નથી, પણ બ્રહ્મરૂપ છે એટલે માત્ર જીવ અને જગત્નું
ઘટસ્ફોટવત્ કૈવલ્ય (elimination) કરવું યોગ્ય નથી, પરંતુ જે આનંદાદિ
ધર્મ ગુણ છે તેનું અગ્નિવત્ મથન કરીને પ્રાકૃત્ય કરવું તેનું Evolution
કરવું યોગ્ય છે, પ્રાકૃત્ય (Evolution) વિકાસક્રમમાં ઈશ્વરે આપણને
જે કર્તવ્ય ફરમાવ્યું છે તે કર્તવ્ય કરીને ઈશ્વરની લીલામાં સહાયભૂત
થઈને પૂર્ણ આવિર્ભાવને (Complete Evolution) દરજ્જે પહોંચવું એ
શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્તનું પરમ મર્મ છે. એ પૂર્ણ આવિર્ભાવ યજ્ઞ વિના થતો નથી
માટે વેદમાં યજ્ઞને જ પ્રથમ ધર્મ કહ્યો છે.^૧

૧. યજ્ઞેન યજ્ઞમયજન્ત દેવાસ્તાનિ ધર્માણિ પ્રથમાન્યાસન્ । દેવતાઓએ
યજ્ઞથી યજ્ઞનું યજન કર્યું તે ધર્મ પ્રથમ હતો.

૧૦૮. લોકાતીત-વેદાતીત પુષ્ટિમાર્ગ એટલે શું ?—
 પુષ્ટિમાર્ગમાં લોક અને વેદની અપેક્ષા નથી, લોક અને વેદનો ભય પણ નથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં લોકના, વેદના અને સર્વના નિયામક પરમાત્માની જ અપેક્ષા છે, એટલે તેમાં લોક અને વેદની પૃથક્ અપેક્ષા ન જ હોય. હિંદુઓમાં સાતમા પ્રપાઠકમાં નારદ અને સનતકુમાર ભક્તના બ્રૂમા વિદ્યાપ્રસંગમાં “આત્મન એવંદં સર્વમ્” કહીને ભક્તને પરમાત્માની જ અપેક્ષા છે એમ સ્પષ્ટ ઉપદેશ કર્યો છે તૈત્તિરીયોપનિષદમાં આનંદમય સ્વરૂપ પ્રસ્તાવમાં આનંદમય સ્વરૂપનું પાન કરનારને કોઈપણ પણ ભય નથી એમ ‘યતો વાચો નિર્વર્તન્તેઽપ્રાપ્ય મનસા સહ આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્ન વિમેતિ કુતશ્ચન’ શ્રુતિ સ્વતઃ જ આજ્ઞા કરે છે. લૌકિક અન્નમય, પ્રાણમય, અને વૈદિક મનોમય વિજ્ઞાનમય એ સર્વમાં સર્વાન્તર આનંદમય પુરુષ જ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ છે. પરમ-ઘ્ણાપન્ન આનંદમયના આનંદની માત્રામાત્રમાં અન્નમયાદિ લૌકિક વૈદિકની હિપજીવિકા ચાલે છે. આનંદમય પરમાત્માની હિપરિ કાંઈ નથી, તેથી આનંદમય પુરુષોત્તમના સ્વરૂપામૃતનું પાનકરનાર ભક્ત સ્વરૂપામૃતના હિન્માદમાં સાધનભૂત મનોમય વેદની પણ અપેક્ષા અથવા ભીતિ ન રાખે એ પુષ્ટિમાર્ગનું પરમ ભૂષણ છે. ફક્ત પ્રાપ્ત થયા પછી પણ સાધનને માયાવાદિવત મિથ્યા માનવામાં આવતું નથી, પરંતુ બ્રહ્મરૂપ જ માનવામાં આવે છે, એવી પરમવૈદિકતા પુષ્ટિમાર્ગની છે. સ્વતંત્ર ભક્તિમાર્ગ વેદથી વિરુદ્ધ નથી નિઃસાધનતાથી પ્રભુને શરણે આવનાર ભક્તોએ કોઈપણ પ્રકારે વેદની નિંદા કરવી જોઈએ નહિ, કારણ વેદની નિંદા કરવાથી નિઃસાધન જીવોની દીનતામાં ન્યૂનતા આવે, અભિમાન-વૃત્તિ થઈ આવે તો હીનયોનિમાં અવતરીને તે વેદ-નિંદાનું ફક્ત ભોગવવું પડે તેથી અજ્ઞાનથી કે ગર્વથી વેદની નિંદા કરવી નહિ. જ્યાં લોક અને વેદની ગતિ પણ કુંઠિત થઈ જાય છે એવા પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુભવૈકગમ્ય સાક્ષાત્પૂર્ણપુરુષોત્તમ સાથે સંબંધ હોવાથી તે લોક અને વેદથી અતીત છે એમ નિશ્ચય રાખીને લોકવેદાતીત ભક્તિમાર્ગનું મહણ કરવું.

લોક અને વેદની ગતિ પહોંચી શકે નહિ તેવા અનુભવૈકગમ્ય ભાવાત્મક પરબ્રહ્મ પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના અનુગ્રહ બલથી જ ફક્તપ્રાપ્તિ હોવાથી લોકવેદાતીત કહેવાય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી તેથી જ આજ્ઞા કરે છે કે ‘વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપચ્યાત્,’ અર્થાત્ લૌકિક અને વૈદિક કાર્ય સ્વમાર્ગાનુસાર સેવાદિ કાર્યમાં બાધ ન આવે તેમ તેમાં આસક્તિ રાખ્યા વગર કરવું કારણ તે માર્ગ પણ પ્રભુએ વેદાદિ શાસ્ત્રદ્વારા યોજેલ હોવાથી તેનો વિરોધ કરવામાં આવે તો તેથી હીન યોનિમાં આવવું પડે. તે પણ ભગવદ્કૃત વેદદ્વારા પ્રવર્તાવેલ માર્ગ છે અને જે જીવોનો કમમુક્તિનો અધિકાર છે તેમજ માટે તે માર્ગ છે તેને મર્યાદામાર્ગના નિર્દેશથી શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે.

વેદ ત્રૈગુણ્ય વિષય છે અને પુષ્ટિમાર્ગ ગુણાતીત (ગુણથી પણ પર) નિર્ગુણ છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગને વેદાતીત કહે છે, 'ત્રૈગુણ્યવિષયા વેદા નિર્ગુણ્યો મર્વાર્જુન' ઇત્યાદિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પણ વેદને ત્રૈગુણ્ય વિષય કહે છે, અને સાક્ષાત્ ઈશ્વરેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અત્ર નિર્ગુણ્ય વેદાતીત માર્ગ ગ્રહણ કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. પુષ્ટિમાર્ગ લોકાતીત વેદાતીત હોવા છતાં પરમ વૈદિક છે.

૧૦૯. દેવકીજી.—દેવાનાં સમૂહો દેવકી, સમ્પૂર્ણ દેવસમૂહ પૂર્ણ સત્ત્વં ભવતિ તદ્વ સત્ત્વં ભગવદાવિર્ભાવે આધારત્વેન નિમિત્તત્વં ભવતિ (સુ. ભા. ૧૦-૩-૮) દેવોનો સમૂહ તે દેવકી. દેવકીજી પૂર્ણ દેવસમૂહરૂપ છે તેથી એમનામાં પૂર્ણ સત્ત્વ હતું. ભગવાનનો આવિર્ભાવ થવામાં આધારરૂપ નિમિત્ત એ સત્ત્વ હતું.

૧૧૦. ભગવન્નિષ્ઠ કર્મના અધિકારી.—૧. કર્મના પ્રયોજનવાલો ૨. કર્મના સ્વરૂપને જાણનાર, ૩. શક્તિમાન, ૪. શાસ્ત્ર એ રીતે ચાર ગુણવાલો હોય તે કર્મનો આધિકારી છે. (સુખોદિનીજી)

૧૧૧. ભગવદ્ભાવમાં હાનિકર્તા.—શોકહર્ષભયદ્વેષલોભમોહ—મદાન્વિતાઃ મિથો મ્નન્તં ન પશ્યન્તિ ભાવૈર્ભાવિં પૃથગ્દૃશઃ ॥ (ભા. ૧૦-૪-૨૭.) શોક, હર્ષ, ભય, દ્વેષ, લોભ, મોહ અને મદ એ જેમનામાં હોય તેઓ બિન્ન દૃષ્ટિવાલા હોઈ ભાવોથી હણાતા ભાવને જેઈ શકતા નથી.

૧. શોકને લીધે ભગવાનનું એશ્વર્ય જાણી શકાતું નથી. ભગવાન સર્વ કરવાને, ન કરવાને અને અન્યથા કરવાને શક્તિમાન છે, તેથી શોક કરવાનું પ્રયોજન નથી.

૨. હર્ષને લીધે ભગવાનનું કાલરૂપ વીર્ય જાણવામાં આવતું નથી.

૩. ભયને લીધે ભગવાનનો યશ જાણવામાં આવતો નથી. ભગવાન અયોગ્ય કરતા નથી. અયોગ્ય કરે તો યશ જ ન થાય.

૪. દ્વેષ સ્ત્રીકૃત છે અર્થાત્ દ્વેષનું મૂલ સ્ત્રી છે. અને લોભ ધનકૃત છે. દ્વેષ અને લોભને લીધે ભગવાનની શ્રીનું જ્ઞાન થતું નથી. સ્ત્રી અને ધન બન્ને ભગવાનના છે તેથી જીવ તન્મૂલક દ્વેષ અને લોભ કરવો ઉચિત નથી.

૫. મોહને લીધે ભગવાનના જ્ઞાનધર્મનું જ્ઞાન થતું નથી. સર્વવસ્તુ ભગવદીય છે એમ જાણ્યાથી મોહ થાય નહિ એ પ્રસિદ્ધ છે.

૬. મદને લીધે વૈરાગ્યનું જ્ઞાન થતું નથી અને વૈરાગ્યને અભાવે પ્રાણીઓ મત્ત થઈ એક બીજને મારે છે.

૧૧૨. પવિત્રતા શાથી થાય ?—કાલેન સ્નાનશૌચાભ્યાં સંસ્કારૈસ્તપસે—જ્યયા ॥ શુદ્ધ્યન્તિ દાનૈઃ સંતુષ્ટયા દ્રવ્યાણ્યાત્માત્મવિચયા (શુકદેવજી ભા. ૧૦-૫-૪.) પૃથ્વી આદિ પદાર્થ કાલથી પવિત્ર થાય છે, દેહાદિક સ્નાનથી પવિત્ર થાય છે, અપવિત્ર પદાર્થથી જેને લેપ થયો હોય તે ધોવાથી પવિત્ર થાય છે, મન સંતોષથી પવિત્ર થાય છે, દ્રવ્ય દાનથી પવિત્ર થાય છે અને આત્મા બ્રહ્મવિદ્યાથી પવિત્ર થાય છે.

૧૧૩. પૂતના-અવિધા.-પૂતાનપિ નયતીતિ પૂતના અથવા પુરુષાન-
વ્યુત્પયતિ इति पूतना. પવિત્ર માણુસોને અથવા પુરુષોને જે લેઇ જાય તે પૂતના.
પૂતનારૂપી અવિધા એ પવિત્રને પણ લઇ જવાને સમર્થ હતી. શ્રીહરિનો સંબંધ થવામાં
જે અવિધા જુદા જુદા અધ્યાસરૂપે અંતરાય તરીકે નિવડે તે જ અવિધા-પૂતના.

૧૧૪. શોક વખતે શું કરવું.-

अथावभाषे भगवान्नारदो मुनिसत्तमः । मा कञ्चन शुचो राजन्यदीश्वरवशं जगत् ॥
लोकाः सपाला यस्येमे वहन्ति बलिमीशितुः । स संयुनक्ति भूतानि स एव विनियुक्ति च॥

શબ્દાર્થ-મુનિઓમાં ઉત્તમ નારદજી બોલ્યા કે હે રાજન્ ! કોઇનો પણ
શોક ન કરો. કેમકે આ જગત્ ઈશ્વરને વશ છે. લોકપાલો સહ વર્તમાન આ
સમગ્ર લોક જે નિયંતાને બલિ (પ્રજાઓ જેમ રાજાને રાજ્યભાગ આપે છે તેમ
દેવાદિક સર્વ ઈશ્વરને જે આપે છે તે બલિ કહેવાય છે.) આપે છે તે ઈશ્વર સર્વે
પ્રાણીઓનો સંયોગ કરે છે અને તે જ વિયોગ કરે છે. (નારદવાક્ય ભા ૧-૧૩-૩૯-૪૦)

ટીકા. શોક. પોતાનું અનિષ્ટ જાણીને તેનાથી થતી પોતાની ન્યૂનતાને
સિદ્ધ કરનાર જે અનિષ્ટ પદાર્થનું મનમાં ધ્યાન કરવું તે શોક કહેવાય છે.
અર્થાત્ કોઇએ પોતાનું માનભંગ કર્યું હોય તેમાં પોતાની ન્યૂનતા થઇ તેનો
વિચાર કરવાથી તે ન્યૂનતાનું વિશેષ જ્ઞાન થાય ત્યારે શોકનું સ્વરૂપ જણાય
છે, તેથી અનિષ્ટની ભાવના કરીએ તો જ શોક થવાનો સંભવ છે માટે કોઇના
અનિષ્ટની ભાવના કરવી નહિ. શોક કરવો તે નિષ્ફલ અને વિરુદ્ધ છે કેમકે
સર્વ જગત્ ઈશ્વરને વશ છે. ભગવાને સર્વ પદાર્થનું નિર્માણ કરેલું છે
અને સર્વને નિયમમાં રાખનાર પણ તે જ છે. તે ભગવાન કોઇના શત્રુ કે
મિત્ર નથી. તે ભગવાન પોતાને માટે અથવા બીજાને માટે આ જગત્ કરે છે.
તેમાં બીજાને માટે કરે છે એમ માનીએ તો તે સર્વનું હિત જ કરે છે એવો
નિયમ છે; અને પોતાને માટે કરે છે એમ માનીએ તો પોતાની કીડા સિદ્ધ
થવા માટે કરે છે એવો નિયમ થાય છે. તેમાં બીજાને માટે કરે છે એ પક્ષનો
વિચાર કરતાં ભગવાન જીવનું હિત કરે છે તેમાં જીવ શોક કરે તે નિષિદ્ધ
કહેવાય, અને ભગવાન પોતાનું હિત કરતાં છતાં તે બાબત જીવ શોક
કરે ત્યારે ભગવાનનો કોપ થાય, માટે આ પક્ષ પ્રમાણે શોક કરવો ઘટતો
નથી. હવે ભગવાન પોતાની કીડા સિદ્ધ કરવા માટે જગત્ કરે છે એવો
પક્ષ સ્વીકારીએ તો તેમાં ભગવાન પોતાની કીડા સિદ્ધ થવા માટે કાંઈ કાર્ય
કરતા હોય તેમાં શોક કરવો એ અયોગ્ય ગણાય. ભગવાન બીજાને માટે જગત્
કરે છે તે પક્ષ સ્વીકારતાં પોતાના પુત્રનો નાશ થાય ઇત્યાદિક કાર્યોમાં ભગવાને

આપણું હિત કર્યું એમ કેમ સમજાય એમ શંકા કરવી નહિ, કારણ કે મમતાના સ્થાનકરૂપ જે પુત્રાદિક હોય છે તેને દૂર કરીને ભગવાન મમતા નિવૃત્ત કરે છે તે હિત જ કરે છે, જેથી સર્વ જગત ભગવાનને અધીન હોવાથી પોતાનો તેમ જ બીજા કાંઈનો પણ શોક કરવો નહિ, પરાર્થ માટે ભગવાન કાંઈનો સંયોગ કે વિયોગ કરે છે તે હિત જ કરે છે અને પોતાની કીડા સિદ્ધ કરતા હોય તો તેમાં આડે આવવું અયોગ્ય છે, એવી રીતે બન્ને પ્રકારે ભગવાન સર્વથા સર્વત્ર હિત કરે છે એમ જાણવું. (વધુ જિજ્ઞાસુએ પ્રથમસ્કંધ સુખોદિનીજી પાન. ૩૪૫ થી ૩૬૩ વાંચવા)

૧૧૫. પૂતના-વધ-તાર્પર્ય.—બાલકોને હણુનાર દુષ્ટ પૂતના (અવિધા) નો નાશ કરી ભગવાને પોતાનાં પડેશ્વર્ય બતાવ્યાં.

૧. નિર્દોષ પ્રાણિઓને હણુનાર દુષ્ટ વ્યક્તિઓનો નાશ કરવો યોગ્ય છે. એમ બતાવી ભગવાને પોતાનું એશ્વર્ય પ્રકટ કર્યું.

૨. જેર જીરવવાનું પોતામાં સામર્થ્ય છે, તેથી જેરી પયનું પાન કરી પોતાનું વીર્ય દર્શાવ્યું.

૩. ભગવાનની વયનું બાલક જે કાર્ય કરી ન શકે તે કરીને ભગવાને પોતાનો યશ દર્શાવ્યો.

૪. કાષ્ઠપણુ દધિયારથી અથવા બીજીરીતે ન મારતાં પૂતનાનું સ્તનપાન કરી એને મારી નાખી એથી શ્રી એટલે શોભા દર્શાવી.

૫. પૂતના દોષવાનુ હતી એમ જાણીને એને મારી તેથી ભગવાને જ્ઞાન બતાવ્યું.

૬ પૂતનાના મરણરૂપ કાર્ય ભગવાને રાગદ્વેષરહિત રીતે કર્યું તેથી એમના વૈરાગ્યનું સૂચન થાય છે.

એ ઉપરાંત ભગવાને ધર્મી સ્વરૂપથી એને મોક્ષ આપ્યો.

૧૧૬. ભગવન્નામ જપવા છતાં દોષયુક્ત કેમ ?—

જાનનાં નામ જ્ઞાનપૂર્વક શુદ્ધભાવેન વસ્તુતત્ત્વે જ્ઞાતે એવ તદ્બુદ્ધયા ઉચ્ચરિતાનિ જ્ઞાન-પૂર્વક, શુદ્ધ ભાવથી, વસ્તુતત્ત્વની માહિતી સાથે એટલે ભગવત્સ્વરૂપના જ્ઞાન-પૂર્વક ભગવદ્ બુદ્ધિથી લેવાં જોઈએ, અર્થાત્ ભગવાનનું નામ ભગવાનનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખીને લેવું જોઈએ, કેમકે નામ સાથે રૂપનો સંબંધ છે, તેમ કરવામાં ન આવે તો, જેમ અગ્નિના નામમાત્રથી દાહ અથવા પાકક્રિયા થઈ શકતી નથી તેમ રૂપસંબંધને અભાવે વર્ણાત્મક ભગવાનનું નામ લેવાથી પ્રપંચની નિવૃત્તિ થતી નથી વર્ણાત્મક નામમાહાત્મ્યજ્ઞાનની સાથે જ રૂપનો સંબંધ છે. એ કારણથી માત્ર નામ જપનારામાં ચિત્તની શુદ્ધિ જોવામાં આવતી નથી. તેમાં નામનો દોષ નહિ સમજતાં, તેનો ઉચ્ચાર કરનારના ચિત્તનો દોષ સમજવો.

૧૧૭. અહંતા-મમતા શોકનું કારણ.—ઇન્દ્રિયાણાં ભગવદર્થસદ્-
ત્વાત્તૈર્ભગવત્કાર્યે ક્રિયમાણે સ્વયં વૃથાધ્યાસં (દેહાદિષુ તત્સમ્બન્ધિષુ ચ યથાયથં અહન્તાં
મમતાં ચ) કૃત્વા શોકો ન કર્તવ્યઃ (સુ ૧-૧૩-૪૨.) ઇન્દ્રિયો ભગવદર્થ સુખયેલી
હોવાથી તેઓ ભગવત્કાર્ય કરે તેમાં વૃથા અધ્યાસ કરીને, દેહાદિમાં અહંતા અને
સંબંધિઓમાં મમતા કરીને શોક કરવો નહિ.

૧૧૮. આશીર્વાદ કેના ફલે ?—યેડસૂયાનૃતદમ્ભેર્વાહિંસામાનવિવર્જિતાઃ॥
ન તેષાં સત્યશીલાનામાશિષો વિફલાઃ કૃતાઃ (શુકદેવજી. ભા ૧૦-૭-૧૩.)
જેઓ ૧. અસૂયા (ગુણમાં દોષનો આરોપ કરવો) ૨. જુહુ બોલવું ૩. દંભ,
૪. ઇર્ષ્યા, ૫. અભિમાન, ૬. હિંસા અને માન એ અવગુણથી રહિત સત્ય
સ્વભાવવાળા હોય છે, તેઓએ આપેલા આશીર્વાદ વ્યર્થ થાય જ નહિ.

૧૧૯. અસંભાવનાનું બલ.—અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી, લૌકિક આસક્તિ
ઉત્પન્ન કરે એવા વિષયોથી લધાયેલું ગાડું—સંસારરૂપ અથવા અહન્તામમતારૂપ
શકટ-ભાગી નાખ્યું, માહરૂપ તૂણાવર્તનો નાશ કર્યો તો પણ અસંભાવના મટી
નહિ અને ભગવદાસક્તિ દઢ થઈ નહિ તેથી અસંભાવના મટાડવાને અને ભગવદાસક્તિ
દઢ કરવાને માટે ભગવાને યજ્ઞોદાજીને પોતાના મુખમાં બ્રહ્માંડનું દર્શન કરાવ્યું.

૧૨૦. મકરંદ (ભક્તિરસ).—પુરુષસુખ, બ્રહ્મસુખ અને અર્થ-
સુખને આપે તે મકરંદ કહેવાય છે, તે કેવલ એક ભગવાનના ચરણારવિન્દમાં જ
રહે છે. પ્રેમવડે ભગવાનની સેવા કરે ત્યારે તેમાં તેના સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ
થાય છે, કેવલ ભક્તને જ તે ભોગવવા યોગ્ય છે અને વિશેષપણાથી તેમનું
લક્ષણ કહી શકાતું નથી જે મકરંદના સ્વાદ માટે સમગ્ર ભક્તિમાર્ગ અને
શાસ્ત્ર છે તેવીરીતના સ્વાદને લેનારાની કથાવડે શાસ્ત્રના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે.

૧૨૧. પ્રવાહી જીવનું જીવન.—મન્દસ્ય મન્દપ્રજ્ઞસ્ય વયો
મન્દાયુષ્ય વૈ । નિદ્રયા હિયતે નક્તં દિવા ચ વ્યર્થકર્મભિઃ ॥ (ભા. ૧-૧૬-૯)
જેનું આયુષ્ય વ્યર્થ જાય છે તે પોતે આત્મસુ હોવાથી કાંઈ કર્મ કરી
શકતો નથી, શુદ્ધિ મંદ હોવાથી જ્ઞાન નથી અને આયુષ્ય મંદ હોવાથી ભક્તિ
નથી એમ બતાવ્યું છે. તેવા પુરુષનું રાત્રિસંબંધિ આયુષ્ય નિદ્રા વડે
છે અને દિવસસંબંધિ આયુષ્ય વ્યર્થ કામોવડે દુરાય છે; માટે સર્વ આયુષ્યનો ખર્ચ
સ્થલમાં વિનિયોગ થવાથી મૃત્યુ નિવૃત્ત કરવાનું તેમનું સામર્થ્ય નથી. (સુખોદિનીજી).

શુદ્ધિ.

પાન ૨ અંક ૨ લીટી ૨. છે ને બદલે છે. પાન ૨૦ અંક ૧૦ લીટી ૨૨. તેને ને બદલે તેનો.
પાન ૨૮,, ૮૩,, ૨૮. સવા ને બદલે સેવા. પાન ૨૬,, ૮૫,, ૧૨. મુખ્યા ને બદલે મુખ્યા.
પાન ૩૨,, ૮૬,, ૭. અપરસરણ ને બદલે અપસરણ અને જે પ્રતમાં પાન ૭ અંક
૨૩ લીટી ૨ શુકલ ૧૪ હોય ત્યાં શુકલ ૧૨ તથા છાપતાં જ્યાં । ૧૧ વગેરે જતાં.
રહેલાં હોય ત્યાં તે સુધારીને વાંચવું. (મહાશહે.)

—ૐ પ્રથમ આવૃત્તિ સંપૂર્ણ, ૐ—

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય (સંયુક્ત) પુસ્તકાલયો.

(વ્યવસ્થાપક કમિટી શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ.)

છુટથી વાચનનો લાભ લઈ શકાય તેમ પુસ્તકોનો દુરુપયોગ થાય નહિ, તે માટે પુસ્તકાલયોની વ્યવસ્થા માટેની યોજનાનો ખરડો તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નીચે જણાવેલ નિયમે સભાસદો થઈ શકે છે.

કાર્યવાહક કમિટીના સભાસદ : રૂ. ૨૦૦) અગર વધુ સદાય કરે તે સભાસદ થઈ શકે છે.

પુસ્તકાલયના સભાસદ : પોતાને ત્યાં પુસ્તકો ખિરાજતાં હોય તે નિયમ મુજબ વગર લવાજમે વાચવા આપી શકે તેવા ગૃહસ્થો થઈ શકે છે.

મદદાયકારી સભ્ય : રૂ. ૫) અને તેથી વધુ રકમનાં પુસ્તકો અગર રોકડ ભેટ આપનારને મદદાયકારી સભ્ય તરીકે ગણવામાં આવશે.

વાચનાર સભ્ય : રૂ. ૫) ડિપોઝીટ ભરી પુસ્તકો વાચવા માટે લઈ જવા છત્રજીનાર વાચનાર સભ્ય તરીકે નામ નોંધાવી શકે છે.

બોલન્ટીઅર : પુસ્તકાલયોની વ્યવસ્થામાં જોડાતી સદાય આપનાર.

વધુ માટે વખો અગર મલો—ચુનીલાલ પરીખ.

જા. સે. શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ.

૧૦૮, મીન્ટ રોડ, ફાટ, મુંબઈ.

શ્રીવૈષ્ણવસેવામંડલ.

સલાહકાર : મ. ગ. શાસ્ત્રી. M. A. પ્રોફેસર, ડમ્ન કોલેજ પૂના.

વાડીલાલ ન. શાહ. B. A., LL. B.

પનામ - ધીરજલાલ ન. સાંકળીઆ. B. A., LL. B.

નેકરી : ચુનીલાલ પરીખ. મારગલ નને ગાદસના વેપારી.

—૨૦—

સભાસદ જે તન મન ધનથી શ્રીનામસેવાપ્રીત્યથે સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યનો પ્રેરણા કરવા છત્રજીનાર અને જરૂર પડે રૂ. ૫૦) સુધી વાર્ષિક ખર્ચ કરી શકે તેવા કાર્મ પણુ ભગવદીત કાર્યવાહક સભાસદ થઈ શકે છે.

મંડલ તરફથી ગયા વર્ષમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય (સંયુક્ત) પુસ્તકાલયો માટેની યોજનાનો ખરડો તૈયાર કરવામાં આવેલ છે, જાહેર પત્રામાં તેમ જ ધાર્મિક અને ઉપદેશાત્મક જાણણો દશાવતી પત્રિકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. તદ્દન લવાજમ વગર ફરતી લાયખરીની યોજના મુજબ પુસ્તકો જપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની ગોઠવણ ચાલુ છે. વધુ માહિતી માટે સેક્રેટરીને લખવું અગર મલવું. ૧૦૮, મીન્ટ રોડ, ફાટ, મુંબઈ.

ખરીદતાં પહેલાં ભાવ સરખાવો.

તારનું સરનામું:—
“ARASPAHAN”
“આરસપહાણ” મુંબઈ.

મારબલની ખાણવાળા
ઝેરે જીઆચી-કરારા—
(સંદાલી) વાળાના સોલ એજન્ટો.

જથ્થાબંધ તથા છુટક સ્ટોકમાંથી મલતા માત્રો:—

સફેદ મારબલની લાદીઓ,
પથ્થરો, પુતળાં વગેરે.

લાલ મારસસના ચોરસા.

સાઈઝ ૮" x ૮" અને ૬" ખુણા સાઈઝ ૪૧"

સફેદ ગ્લેઝ્ડ ટાઈલ્સ.

(ખાથકમ મોરી અને સંકામો માટે)

સાઈઝ ૬" x ૬" વગેરે.

સફેદ તથા રંગીન મારબલ, ગાલીચાની,
ફરનીચરની તથા દીવાલમાં જડવાની
લાદીઓ વગેરે માત્રોના વેપારીઓ.

યુનીલાલ પરીખ કું.

૧૦૮, મીન્ટ રોડ, ફેટ, મુંબઈ.

છાપનાર:—ગોવિંદજી હાથાભાઈ નાયક.

જાગ્યાનું પેઢાણું:—“શ્રી અનાવિલ ખંધુ” પ્રાન્ટીંગ પ્રેસ, ત્રાનપુરી જાગળ-સુરત.

શ્રી વેલ્ફવ એવામ રજ તરફથી છપાવી પ્રકટ કરનાર

યુનીલાલ પરીખ, એ. સેક્રેટરી, ૧૦૮, મીન્ટરોડ, ફેટ, -મુંબઈ.

